

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

Historie

**GNOSTICKÉ A MYSTERIJNÍ PRVKY
V TZV. MITHROVĚ LITURGI**

Bc. Tereza Kvasničková

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Jan Janoušek, Ph. D.

Olomouc 2016

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Gnostické a mysterijní prvky v tzv. Mithrově liturgii“ vypracovala samostatně na základě studia pramenů a literatury uvedených v seznamu.

V Olomouci, 30. 4. 2016

.....
podpis studenta

Obsah

1. Úvod.....	3
2. Mithraismus	6
2.1 Vznik, rozšíření a otázka jednoty.....	6
2.2 Rozbor Porfyriovy světově jeskyně a význam vodní symboliky za pomoci symboliky Mircei Eliadeho.....	13
2.3 Vysvětlení tauroktonie: Býk, měsíc, včely, voda, hmota, duše aneb za vše může žena?.....	19
2.4. Mithraistický žebříček.....	28
2.4.1 Corax, Merkur, Merkurův symbol caduceus a pohár.....	29
2.4.2 Nymphus, Hydra, Venuše, čelenka, lampa	29
2.4.3 Miles, Mars, Škorpion, přilba, kopí a býčí stehno?.....	30
2.4.4 Lev, Jupiter, blesk, sistrum a lopata?	31
2.4.5 Peršan, Pes, ubývající měsíc s hvězdou, srp, perský meč	33
2.4.6 „Božské“ stupně	34
2.4.7 Heliodromus, Slunce, sluneční koruna, bič, pochodeň	35
2.4.7 A co Mithra?.....	36
2.4.8 Otec, Saturn, frýžská čapka, rhabdo, patera	39
2.5 Vyznavači mithraismu	46
3. Mithrova liturgie	50
3.1 Úvod.....	50
3. 2 Dualismus.....	51
3.3 Duch nebo Nús?	55
3.4 Magický kontext Mithrovy liturgie.....	60
3.5 Příprava na rituál: Jak vyrobit mast a amulet.....	66
3.6 Mysterijní prvky.....	70
3.6.1 Cesta do nebe čili nanebevstoupení	70
3.6.2 παλιγγενεσία (znovuzrození)	74
3.6.3 ἑποπτεία (nazírání).....	77
3.6.4 Látkový svět a jeho přeměna	78
3.9.1 Role Pronoie a Psyché pro rituál znovuzrození a posvěcení	82
3.6.5 Hvězdní bohové a antinomismus či spíše antiastrologická polemika? ..	84
3.6.6 Αἰών.....	85

3.6.7 Hélios	86
3.6.8 Vládci pólů.....	88
3.6.9 Mithra.....	89
3.7 Kdo a pro koho text napsal? Perzekuce magických knih, věštců, čarodějů a mithraistů	92
4. Závěr	97
5. Resumé.....	101
6. Seznam pramenů a literatury.....	102
6.1. Seznam pramenů	102
6.2. Literatura.....	105
7. Přílohy.....	107

1. Úvod

Klasický filolog Albrecht Dieterich (1866–1908) roku 1903 vydal knihu *Eine Mithrasliturgie*, ve které tvrdil, že PGM IV.475–834 obsahuje oficiální liturgii Mithrových mystérií. Takzvaná Mithrova liturgie je, jednoduše řečeno, vlastně návod na rituál. Tomu, kdo ho provádí, má umožnit setkání s bohem jménem Hélios Mithras a zeptat se ho, na co chce. Tento rituál je součástí *Velkého papyrového kodexu* v Paříži (Papyrus 574 Bibliotheque Nationale).¹ Kodex pochází z počátku 4. n. l. z Egypta. Knihovna ho získala roku 1857. Nejznámější součástí kodexu je právě Mithrova liturgie. Albrecht Dieterich navrhl datum vytvoření rituálu Mithrovy liturgie již v letech 100–150 n. l.² Svou knihu Dieterich věnoval Franzi (Francois) Cumontovi³, zakladateli vědeckého studia o mithraismu.

Cumont však odmítl Dieterichův názor na mithraistický původ Mithrovy liturgie. Tvrdil, že textu chybí mithraistická eschatologie a doktrína o průchodu duše prostřednictvím sedmi planetárních sfér. V reakci na tento závěr vydal Dieterich roku 1910 druhé vydání. Stěžoval si, že Cumont přehlédl jeho důkazy o tom, že jde o původní liturgii Mithrova kultu. Dieterich rozdělil text na dvě části: na samotný průchod nebesy k Mithrovi a jakési doprovodné kouzlo, které mělo tento průchod ulehčit. Tuto magickou část se nenamáhal překládat, ani nějak důkladně komentovat, protože ji považoval za přidanou egyptským mágem.⁴

Mithrova liturgie si našla své místo v mnoha odborných knihách, které se zabývají mysterijními kulty, magií a pozdně antickým náboženstvím. Její sláva se rozšířila i do religionistiky. Na první pohled už se nic nového přidat nedá, ale přesto jsem vyšla z gnóze či gnosticizmu. Opravňuje mě k tomu fakt, že gnosticismus se

1 http://data.bnf.fr/12398181/bibliotheque_nationale_de_france__departement_des_manuscrits_-_manuscrit_supplement_grec_574/ Text je přístupný podle knihy Hanse D. Betze: *The „Mithras“ liturgy*. BETZ, H. D.: *The "Mithras Liturgy"*. Text, translation and commentary. Studien und Texte zu Antike und Christentum, 18. Tübingen, 2003.

2 DIETERICH, Albrecht: *Eine Mithrasliturgie*. 2. vyd. Leipzig, 1910, s. 46.

3 Francois Valéry Marie CUMONT (3. 1.1868–20. 8. 1947) byl belgický archeolog, historik, filolog a epigrafik, který získal proslulost jako zakladatel vědeckého bádání o mithraismu a studiem mysterijních kultů. Vliv měly především jeho dvě knihy, které vyšly anglicky jako *The Oriental Religions in Roman Paganism* roku 1911 a *The Mysteries of Mithra* roku 1903.

4 DIETERICH, A.: c. d.s. 30–33.

rozvíjel ve stejném místě a ve stejné době, kdy byla napsána Mithrova liturgie. Gnosticismus sám vykazuje mysterijní praktiky, jak se shodli mnozí badatelé.

Práci jsem rozdělila na dvě části. V první části představím Mithrův kult očima rumunského religionisty Mircei Eliadeho, který užíval ve svých výkladech symboliku a archetypy. Ráda bych zhodnotila význam prací novoplatonika Porfyria pro poznání mithraistického učení, které je stále zahalené tajemstvím. Ráda bych představila svoji verzi mithraistického učení. Budu interpretovat mithraistické hmotné památky za pomoci Porfyria a Eliadeho. Centrem mithraistického učení byla nejen tauroktonie a společná hostina, ale i cesta do nebe skrz sedm planetárních zastavení. Stejnou cestu lze najít i v gnostickém učení i v tzv. Mithrově liturgii. Odpovídá novému pohledu na svět, který se prosadil v pozdní antice. Udržel se až do doby moderních objevů v novověku.

V hlavní druhé části rozeberu podrobně samotnou Mithrovu liturgii. Podívám se na to, co ji spojuje a odlišuje s gnostickými a mysterijními rituálními praktikami a učením. V neposlední řadě se budu také věnovat otázce vztahu magie a náboženství, neboť se Mithrovy liturgie úzce dotýká.

Co se týče časového horizontu, bude velmi široký, ale je to nutné, protože osvětlí původ některých prvků v našem textu. Nejčastěji se budu pohybovat v době pozdní antiky – od přelomu letopočtu po čtvrté století. Při analýze egyptského či perského náboženství, budu muset jít ještě hlouběji do minulosti. Práce vyžaduje používání náboženských, filosofických a magických textů z mnoha jazykových oblastí. Ovládám latinu, řečtinu, angličtinu a němčinu. V případě perských, koptských či egyptských textů využívám překladů, pokud možno českých.

Starověká jména a slova jsem sjednotila podle *Encyklopedie antiky* od profesora filozofie Ludvíka Svobody.⁵ K práci jsem využila anglickou a německou odbornou literaturu za podpory programu CEEPUS CIII–CZ–0029–11–1516 – *Idea of Europe in European Culture, History and Politics*. Cizojazyčnou literaturu jsem mohla díky tomuto programu studovat v knihovně vídeňské univerzity („Fachbereichsbibliothek Alte Geschichte“, Universität Wien, Universitätsring 1, A 1010 Wien, Austria). Dále jsem studovala literaturu v knihovnách římské univerzity La Sapienza díky programu Erasmus. Při pobytu v Římě jsem též využila knihovnu L'Istituto Patristico Augustinianum.

5 SVOBODA, L.: *Encyklopedie antiky*. Praha, 1973.

Jestliže je to možné, používám dvojjazyčné překlady, tedy originální latinský či řecký text přeložený do angličtiny, němčiny či italštiny. Mithrovu liturgii překládám z originálního řeckého jazyka za pomoci knihy BETZ, H. D.: *The "Mithras Liturgy"*. Text, translation and commentary. Studien und Texte zu Antike und Christentum, 18. Tübingen, 2003. Ke konfrontaci textu ovšem využívám i starší knihu

2. Mithraismus

2.1 Vznik, rozšíření a otázka jednoty

Antické prameny nabízejí zhruba dvojí pohled na vznik mithraismu, filozofický a křesťanský. Zprávy od historiků nejsou zase tak propracované z náboženského hlediska, což je přirozené, protože bůh zajímal hlavně filozofy a církevní otce.

První pohled představují filozofové jako Porfyrios, Kelsos nebo Plútarchos, který byl více filozofem než historikem nebo dokonce delfským knězem. Aspoň pro Porfyria a Plútarcha platí, že perské mágy obdivovali. Delfský kněz Plútarchos na to, že za celý svůj život asi neviděl jediného příslušníka mazdaismu a nečetl ani jediný perský náboženský spis, podal docela přesvědčivé krátké pojednání o mazdaismu v *De Iside et Osiride*. Jen dobu Zarathuštrova života umístil příliš do legendární minulosti: „*Toto je názor nejvzdělanějších mužů. Existují dva bohové, rivalové, jeden je původce zla, druhý dobra. Čini tak podle Mága Zoroastéra, který žil prý pět tisíc let před Trójskou válkou. Nazval je Oromazés a Areimanius, Oromazés může být nejlépe přirovnán ke světlu, Areimanius k temnotě a mezi nimi je Mithra, proto Mithru Peršané nazývají prostředník (Mésités). Oromozés a Areimanius vedou stále proti sobě válku, Oromazés vytvořil šest bohů, Areimanius učinil to samé...Ahura Mazda vytvořil 24 bohů a umístil je do vejce, ale Ahriman je smíchal se svými 24 démony, proto je zlo smícháno s dobrem. Nakonec bude Hádés poražen a lidstvo bude požehnáno.*“⁶ Římané se dostali poprvé na asijský kontinent v době válek s Mithradatem. Plútarchos napsal životopis Pompeia, ve kterém tvrdil, že piráti z Kilíkie, kteří bojovali jako spojenci Mithradata proti Římanům, prováděli jakési cizí obřady: „*Nabízeli zvláštní oběti hoře Olympu a prováděli některé tajné obřady nebo náboženská mystéria, z nichž ta Mithrova se zachovala do naší doby, své instituce získala od nich.*“⁷

Zajímavá zpráva pochází od Cassia Diona o tom, že arménský král Tiridatés I. se roku 66 př. n. l. vydal do Říma se svými mágy, aby Nero potvrdil jeho korunovaci. Při korunovaci se Tiridatés obrátil na Nerona s těmito slovy: „*Toto byla jeho slova. Já, potomek Arsakův, bratr králů Vologaese a Pakora, jsem tvůj otrok. Přišel jsem k tobě*

6 PLÚTARCHOS: *De Iside et Osiride*. 46–47. Plutarch's Moralia V. With an english translation by Frank Cole Babbitt in fifteen volumes, s. 3 – 194.

7 PLÚTARCHOS: *Život Pompeiův*, 24.

s prosbou jako ke svému bohu, jako se chodím modlit k Mithrovi. Přijmu Fortunu a Tyché, které mi nadělíš...“⁸

Plinius Starší poskytuje důkaz, že: „*Magos secum adduxerat, magicis etiam cenis eum initiaverat.*“⁹ Magický pokrm by mohl ukazovat k pokrmu požívanému během mithraistických hostin. Kdyby tomu tak bylo, pak by Nero jako první římský císař přišel do styku s kultem Mithry. Možná v reakci na toto zasvěcení si Nero nechal postavit svůj Kolos (Kolos Neronis), která vznikla kolem data návštěvy arménského krále. To byla třicet metrů vysoká bronzová socha císaře, která stála blízko jeho Domus Aurea na místě Kolosea. Zobrazovala Nerona jako boha slunce Sola.

Arménie byla okrajovou oblastí perského náboženství, jež se rozšířilo do Malé Asie včetně Kappadokie, jak sděluje Strabón: „*V Kappadokii bylo mnoho chrámů mágů nazývaných Pyraethi a mnoho chrámů zasvěcených perským bohům.*“¹⁰ Do Malé Asie a Arménie se mazdaismus dostal pravděpodobně už v době řecko–perských válek. Strabón dosvědčuje, že i mezi Peršany v jeho době existovala neortodoxní verze mazdaismu, která připouštěla zvířecí oběti. Jeho postřehy o obětních ohních na vyvýšeninách a o upřednostňování duše před tělem je správný. Zarazilo ho ovšem, že ani kousek masa se nespálil pro bohy, jako to dělávali Řekové: „*Peršané nevztyčují oltáře, ale nebi, které považují za Dia, obětují na otevřeném ohni na vyvýšeném místě. Vyzývají Hélie (Slunce) jako Mithru, Měsíc jako Seléné, Afrodité, oheň, zemi, větry a vodu. Obětují pouze na místech čistých. Poté, co Mág, který obětoval, rozdělil maso oběti, odejdou s podílem masa bez toho, že by nějakou část nechali bohům. Říkají totiž, že bůh vyžaduje duši a nic víc.*“¹¹

Na textech lze vidět, že proroka Zarathuštru filozofové koncem antiky považovali za otce filozofů a hlavně za vynálezce astronomie a astrologie, které nešly ve starověku oddělit. Lidová tvořivost jeho jméno zkomolila na Zoro/astér. Řecky *άστρο* (*ástro*) znamená hvězda. Porfyrios dokonce považoval nejstaršího řeckého filozofa Pýthagora za jeho žáka.¹² Astrologie byla podle Diodóra Sicilského doménou Chaldejců, tedy Babylóňanů. Babylónští kněží podle něj celý svůj život sloužili bohům

8 DIO CASSIUS: *Roman History*, LXIII, 3, 2. With an english translation Earnest Cary. London; New York, 1914.

9 PLINIUS STARŠÍ: *Natural History*. xxx, vi, 17. With an english translation by H. Rackham. London, Cambridge, Massachusetts, 1979.

10 STRABÓN: *The Geography of Strabo*, VII, 15. 3. 14 With an english translation by Horace Leonard Jones in eight volumes, London, 1954

11 STRABÓN: *Geography*, VII, 15. 3. 13

12 PORFYRIOS: *Life of Pythagoras*, 12. Přel. Kenneth Sylvan Guthrie. 1920

a službu naplňovali i neustálým studiem boží vůle. Největší proslulosti dosáhli na poli astrologie, ale také byli odborníky v předpovídání budoucnosti podle letu ptáků, či dovedli nejlépe vykládat sny a zlá znamení. Tyto znalosti byli tajné a předávaly se pouze z otce na syna a kněží tak tvořili kastu vyvolených.¹³

Řekové i Římané měli k Východu dvojí vztah. Na jednu stranu pro ně byli lidé z Východu barbaři, se kterými vedli války, ale na druhou stranu je přitahovala starobylost Mezopotámie. Řecké myšlení totiž kladlo důraz na to, co je staré. Co bylo staré, bylo i dobré, a proto kořeny dobrých věcí hledali v co nejdávnější minulosti, včetně zjišťování vůle bohů. Diodóros zdůrazňoval, že je v zájmu objektivní historie nutné pochválit i nepřítele: „*Ale jestliže se nám zdá, že je něco hodného na Chaldejcích z Babylónu, je to jejich starobylost, o které je nemožné neudělat zmínku.*“¹⁴ Protože Babylóňané byli podle Řeků velmi starý národ, museli vymyslet a mít nejlepší předpovídání budoucnosti, proto je Diodóros chválí. A stejně tak Porfyrios tvrdil, že Mithrův kult mystéria vynalezli mágové, proto je důležitý a významný. Novoplatonici pozdní antiky se na ně odvolávali, protože starobylost potvrzovala jejich vlastní legitimitu. Čím starší, tím lepší, a proto autoritativnější.

Druhý pohled představují filozofové z řad křesťanských autorů, kteří viděli v mithraismu ďábelskou nápodobu. Ten ďábel se dá odmítnout, protože to je záležitost teologická, ovšem myšlenku, že mithraisté si vypůjčovali z křesťanských obřadů nelze rychle odmítnout jako ďáblův úskok. Mohli nějací mithraisté opravdu vidět křest a eucharistii a vypůjčit si jejich význam? Křesťanské obřady se teprve formovaly, stejně jako celá církevní hierarchie, ve které bylo mnoho skupin s mnoha názory. Mithraismus vznikl ve stejné době a možná na stejných místech jako gnostické křesťanství. S gnostiky má mithraismus určitě společnou doktrínu o průchodu duše sedmi nebeskými zastaveními.

Kromě textů máme k dispozici bohatou kolekci archeologických nálezů, které se váží k mithraismu. V pozornosti stojí *tauroktonie* jako identifikující znak Mithrových mystérií. Kde a kdy vznikl tento výjev? Podle Cumonta vychází z nedochovaného perského mýtu. Vyšel z perského textu *Bundahišn*, který vypráví o tom, jak Ahura Mazda stvořil svět, prvotního člověka a prvotního býka. Býk byl ale zabit Ahrimanem, který Ahuru Mazdovi jeho tvoření neustále ničil. Ze zabitého býka vyrostl nový život

13 DIODÓROS SICILSKÝ: *Library of History*, II. 29, 3–6

14 Tamtéž

a býk byl vzat na nebesa. Protože *Bundahišn* pochází až z 10. století, domníval se Cumont, že musela existovat starší verze mýtu, která tvrdila, že býka zabil Mithra na příkaz Ahury Mazdy. Mithra proti své vůli pronásledoval a chytil býka, kterého donesl na ramenou do jeskyně. Tam ho obětoval, aby býčí krev a sperma obnovily Ahrimanem zničený život na zemi.¹⁵ *Bundahišn* rozlišuje dva býky: býka, který byl zabit na počátku času Ahrimanem a býka, který bude zabit poslem Ahury Mazdy Soshyantem na konci času. Soshyant vyrobí z jeho tuku a z Haomy posvátný nápoj, který umožní dobrým vzkříšeným lidem po konečné bitvě se zlem věčný život.¹⁶

Cumont též navrhoval, že po umělecké stránce byla jeho předlohou socha Niké zabíjející býka ze sochařské školy v Pergamonu.¹⁷ Robert Turcan zase oponoval tím, že pergamská hypotéza neobstojí, protože z oblasti Pergamonu nepochází jediný Mithrův obraz.¹⁸ Cumont hledal v mithraismu ani ne tak mazdaistické vzory, jak se často mylně tvrdí, ale spíše ho viděl jako pozůstatek primitivních šamanských praktik médských Mágů. Domníval se, že Médové museli mít před příchodem mazdaismu své vlastní náboženské praktiky: V nejstarších dobách byla za bohy považována zvířata. Zasvěcenci oblékáním masek toužili do sebe vtáhnout sílu zvířete, jehož maska představovala a identifikovat se s ním. Stejně tak se římstí mystici oblékali do zvířecích kůží, aby vstoupili do jednoty se zvířecím idolem. Kněz, oblečený v kněžské roucho s maskou zvířete, obětoval bohům krev, která stékala do jímký. V rukou při tom držel posvátné hůlky. Obřad doprovázelo zpívání hymnů a hudba. Až později se z označení mág stal pro Řeky a Římany titul perského kněze.¹⁹

Znalec mazdaismu John Hinells editoval sborník příspěvků z prvního vědeckého kongresu o mithraismu *Mithraic Studies: Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies*. Ve svém příspěvku tvrdil, že Cumontova rekonstrukce Mithrova mýtu je navždy odmítnuta. Prý právem, neboť mithraistická ikonografie

15 CUMONT, Franz: *The Mysteries of Mithra*, s. 7.

16 WEST, E. W.: *Sacred Books of the East*, volume 5, Oxford, 1897.

<http://www.avesta.org/mp/bundahis.html>. [cit. 20. 4. 2016]. Haoma neboli soma byl opojný nápoj védských a perských božstev. Vyráběl se z rostliny stejného jména, kterou se bohužel dosud nepodařilo identifikovat.

17 CUMONT, Franz: *The Mysteries of Mithra*, s. 21.

18 TURCAN, Robert: *Mithra a mithraismus*. Praha, 2004, s. 39.

19 CUMONT, Franz: *The Mysteries of Mithra*, s. 166.

vykazuje římské znaky bez perského vlivu a nesouhlasí s mazdaistickým mýtem o stvoření.²⁰

Roger Beck navrhl nové východisko pro původ mithraismu. Zdůraznil v kultu roli astrologie a od té doby se vzory mithraistického umění a mýthos o Mithrovi hledají na noční obloze, aniž by se nějak vysvětlovalo učení kultu. Beck obzvláště vyzdvihl význam nálezů mithraistického žebříku do nebe z Ostie a zprávy o kultu od novoplatonika Porfyria. Tvrdil, že ne tauroktonie, ale hlavně planetární žebřík byl centrem učení a mithraismus nabízel svým zasvěcencům cestu do nebe po tomto žebříku ještě za života a ne až po smrti. Podle něj je právě cesta do nebe skrz sedm planetárních sfér mithraistická *soterologie*.²¹

Na Krymu při vykopávkách u města Pantikápaión (dnes Kerč) byla objevena terakotová sousoší, která zobrazují polonahého mladíka s frýžskou čapkou zabíjejícího býka ve stejné poloze jako Mithra, ovšem oděvem připomínají spíše Attida, který se zobrazoval polonahý s frýžskou čapkou jako Mithra. Mithra je kromě scény narození vždy oblečený. Dvě terakotové destičky byly zahrnuty do katalogu mithraistických památek *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*²² (dále jen CIMRM) pod položkami CIMRM 11 a CIMRM 12. Archeolog Beskow proto věřil, že kult Mithry vznikl tady.²³ Památka, která pochází z Říma, označená jako CIMRM 593, je nejstarší jasně zobrazení tauroktonie. Tauroktonii z mramoru věnoval jistý Alcimus, otrok (*servus vilicus*) pána jménem T. Claudius Livianus. Archeolog Jozef Maarten Vermaseren tvrdil, že Livianus z nápisu je totožný s prétoriánským prefektem císaře Trajána celým jménem T. Iulius Aquilinus Castricius Saturninus Claudius Livianus. Livianus byl velitelem Prétoriánů v 101 n. l., což určuje vznik sousoší do roku 98-99 n. l.²⁴

Němec Manfred Clauss vystudoval katolickou teologii, filozofii a starověké dějiny. Zaujal ho i problematický vztah mezi mithraismem a křesťanstvím a odmítl

20 HINNELLS, John R.: "Reflections on the bull-slaying scene." s. 292. In: Hinnells, John R. (ed.): *Mithraic studies: Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies.*, 2. Díl, s. 290–312. Manchester, 1975.

21 BECK, Roger: *Planetary gods and planetary orders in the mysteries of Mithras*. Leiden, New York, 1988. Soterologii se myslí především v křesťanství nauka o posledních věcech jako je spasení.

22 *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae* je katalog umění spojeného s mithraismem. Sestavil ho žák Franze Cumonta, belgický archeolog Jozef Maarten Vermaseren, aby doplnil starý Cumontův katalog novými nálezy. Má dva svazky z let 1956 a 1960. Obsahuje komentář artefaktu a jeho fotografii. Jednotlivé artefakty se uvádějí dle zvyku zkratkou CIMRM + číslo v katalogu.

23 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, Haag, 1956, s. 47

24 Tamtéž, s. 225.

teorii o tom, že by si křesťanství vypůjčovalo z mithraismu. Jako člověk z bývalé římské provincie se zabýval mithraistickými památkami především v evropských provinciích a poukazoval na to, že kult se nacházel ve stejné době v Itálii i u Dunaje, proto sice vznikl v provinciích, ale za přispění lidí z Itálie, protože Statius znal kult kolem roku 90.²⁵ Clauss vyzdvihl význam velmi starého mramorového reliéfu CIMRM 2268-2269²⁶ (na jedné straně tauroktonie, z druhé nosiči pochodní a nápis: *...leo Melichrisus...*) z římského vojenského tábora Novae v Moesii Inferior (dnes Steklen v Bulharsku). Mithraismus se šířil podle něj velmi rychle z Itálie do severních provincií. Také věřil, že nebyl jednotným náboženstvím a mohl mít místní varianty, které se mohly lišit od Egypta po Británii.²⁷

Archeolog Lewis M. Hopfe konstatuje, že existují pouze tři mithraistické svatyně v římské Sýrii, na rozdíl od Západu, kde jsou nejčastější v Germánii a Itálii. Píše: „*podle archeologie měla římská Mithrova mystéria epicentrum v Římě... plně vyvinuté náboženství známé jako mithraismus dovezli římscí vojáci a obchodníci do Sýrie.*“²⁸ Známé mithraeum v Sýrii u Dura Európos se nachází pod položkou CIMRM 34 a bylo založené až kolem roku 168 n. l.²⁹ Jeho výzdoba vykazuje jasné perské vlivy, jaké se nenajdou v mithraeích u Dunaje, proto by mohl mít Clauss pravdu o mnoha variantách mithraismu.

Německý klasický filolog Reinhold Merkelbach chtěl rehabilitovat Cumontovu teorii o původu tauroktonie z perského náboženství a tvrdil, že i Peršané prováděli zvířecí oběti, které Zarathuštra zakázal. Počátky mithraismu hledal s odvoláním na Plútarchovu poznámku o pirátech v Malé Asii. Také poukazoval na význam Arménie

25 LACTANTIUS PLACIDUS: *Commentary on Statius' Thebaid* 1.719–20: He [Statius] declares that different nations give to Apollo different names. The Achaemenians call him Titan, the Egyptian Osiris, the Persians Mitra and worship him in a cave. Lactantii Placidi qui dicitur Commentarios in Statii Thebaida et Commentarium in Achilleida recensuit Ricardus Jahnke Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1898.

26 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 2, 1956 Haag, s. 356.

27 CLAUSS, Manfred: *The Roman Cult of Mithras*. New York, 2000, s. 16–31.

28 HOPFE, Lewis M: *Archaeological indications on the origins of Roman Mithraism*. In: Lewis M.

Hopfe (ed): *Uncovering ancient stones: essays in memory of H. Neil Richardson*, 1994, s. 147–158, s. 15

29 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, 1956, Haag, s. 57. Dura Európos

byla vybudovaná Seleukovci v roce 303 př. n. l. Ve 2. st. př. n. l. ji dobyla parthská dynastie Arsakovců,

roku 165 n. l. Římané v římsko – parthské válce. Roku 265 n. l. dobyla pevnost novoperská říše

Sásánovců. Nachází se na území dnešní Sýrie. Stojí 90 metrů nad řekou Eufrat. Sloužila jako hraniční

pevnost. Z archeologických nálezů je známá synagoga z 3. st. n. l., křesťanské stavby včetně baptisteria

a právě zmíněné mithraeum (CIMRM 34–70). Mithraeum bylo postaveno mezi lety 168 – 171 n. l., což

ho dává do souvislosti s římským dobytím pevnosti legátem jménem Lucius Verus. Mithraeum se nachází

v soukromém domě. Pravděpodobně ho nechal vybudovat: „*centurio principe praepositus legie IIII*

Sythicae et XVI Flaviae firmae“ (CIMRM 53).

a Tiridata s Neronem. Poukazoval na to, že v helénizovaných královstvích se mísily řecké a perské vlivy. Králové jako Mithradatés VI. či Antiochos III. z Kommagéné trvali na svém perském původu, ale rádi přijímali řecké zvyky. Kult musel podle něj vytvořit pro piráty někdo, kdo měl výborné znalosti neortodoxní verze mazdaismu. Naznačuje v podstatě, že mystéria vytvořila jedna vzdělaná osoba pro potřeby pontského krále Mithradata VI. Tento vzdělaný člověk ale musel být platonik, protože kult vykazuje znaky platonismu. Piráti byli ve válkách poraženi a přesídleni Pompeiem na jih Itálie, kde rozšířili svůj kult mezi ostatní obyvatelstvo z nižších společenských vrstev.³⁰

Robert Turcan naopak tvrdil, že uspořádání mystérií a vytvoření učení nebylo záležitostí jednoho dne. Sám Turcan spíše než na piráty kladl důraz na XV. Legii Apollinaris. Tato legie má zajímavou historii. Možná vznikla na příkaz Gaia Julia Caesara v roce 53 př. n. l. V roce 41 či 40 př. n. l. ji obnovil Octavianus. Bojovala s Markem Antoniem na východě proti Arménii. Tato legie také založila kolem roku 6 n. l. tábor Carnuntum u dnešní Vídně při příležitosti Tiberiova krátkého působení u Dunaje ve válce s markomanským králem Marobudem. To vysvětluje vznik mithraea v Carnuntu spolu s kultem syrského boha Jupitera Dolichena. V legii bylo mnoho důstojníků a prostých vojáků z východních provincií. Byla také vyslána pod velením Domitia Corbulona do Sýrie v r. 62 n. l. Roku 70 n. l. dobyla Jeruzalém. Některé její jednotky působily ve válkách s Dáky v Moesii za císařů Domitiana a Trajána.³¹

Zatím s nejoriginálnějším vysvětlením původu kultu přišel ve stejné době jako Beck David Ulansey. Ulansey argumentuje tím, že mithraismus začal v řecko-římském světě jako náboženská reakce na objev řeckého astronoma Hipparcha z Bithýnie, který se stal ředitelem Músaionu v Alexandrii. Hipparchos došel k názoru, že celý vesmír se pohybuje dosud neznámým způsobem. Objevil totiž každoroční nepatrné posouvání jarního bodu po ekliptice. Za tento pohyb může precese zemské osy. Je to složitý pohyb, kdy se bod jarní rovnodennosti stěhuje. Jarní bod označuje místo, kde Slunce vychází na jaře. Do jednoho bodu se vrátí za tzv. Velký rok, který trvá přibližně 26 000 let. Říká se mu též platónský, neboť ho Platón jako první popsal v Timaeovi (Platón: Timaeus. 39d.). Jak dlouho bude jarní bod vycházet v jednom souhvězdí zvěrokruhu a kdy se vymění, není možné ovšem přesně zjistit. Na rozdíl od běžného roku se Velký rok

30 MERKELBACH, Reinhold: *Mithras. Ein persisch-römischer Mysterieskult*. Weinheim, 1994, s. 43–48.

31 TURCAN, R.: c. d. s. 23–26.

pohybuje naopak. Nyní asi 2000 let Slunce vychází ve znamení Berana, proto se jarní rovnodennost stanovuje na 21. března (správněji - kvůli nesouladu mezi astronomickým a kalendářním rokem - ale připadá na období mezi 19. a 21. březnem). Před tím vycházel jarní bod v měsíci Býka (duben). Po Beranu bude následovat únor, souhvězdí Ryb. Tento pohyb si měli lidé podle Ulanseyho vysvětlit tak, že existuje nový nejmocnější bůh, který hýbe celým vesmírem a tak ho řídí.³²

Panuje shoda, že mithraistické umění vzniklo asi v prvním století našeho letopočtu. Umělecké památky se ve své nejstarší době nacházejí na velmi rozdílných místech římské říše. Robert Turcan upozorňoval na to, co je cílem umění: informovat, utvrzovat ve znalostech a ve věrouce kultu. Ikonografie je proto jednoduchá a neklade si nárok na estetiku. A to proto, že sloužila pravděpodobně k náboženské výuce. Ikonografie vykazuje soudržnost a neměnnost.³³ Náboženské umění zobrazuje učení a mytologii kultu. Logicky musí nejdříve vzniknout učení. V antice existovali spisovatelé, kteří napsali knihu o Mithrových mystériích. Knihy se bohužel nedochovaly, pouze v komentáři novoplatonika Porfyria.

2.2 Rozbor Porfyriovy světově jeskyně a význam vodní symboliky za pomoci symboliky Mircei Eliadeho

Rumunský religionista, historika filosof žijící v USA, Mircea Eliade, (Bukurešť 8. 3. 1907 – Chicago 22. 4. 1986) se proslavil esejem nazvaným *Mýtus o věčném návratu*.³⁴ Eliade se zabýval rituály tzv. archaických společností. To znamená pravěkými a starověkými náboženstvími. Archaický člověk se podle něj rovnal člověku náboženskému. Jeho obzvláštním zájmem byl šamanismus a jóga. Srovnával přechodové a zasvěcovací rituály a dospěl k slavnému závěru, že tyto rituály měly za úkol navracet k dokonalému počátku. Lidé v dávných dobách totiž měli z dějin strach. Ve svých náboženských rituálech se snažili neustále vracet někam k dokonalému počátku, kdy bylo vše svaté a dobré. Eliade tento čas nazval *in illo tempore*. Něco se pokazilo a od té doby se vše jen zhoršuje, proto měli lidé z budoucnosti a dějin strach.

V knize *Iniciace, rituály, tajné společnosti* chápal rituál jako prostředek, kterým se chtěl člověk vrátit k tomuto počátku. Prostředkem bylo právě zasvěcení v nějakém

32 ULANSEY, David: *The Origins of the Mithraic Mysteries: Cosmology and Salvation in the Ancient World*. Oxford, 1989, s. 77.

33 TURCAN, R.: c. d. s. 41.

34 ELIADE, Mircea: *Mýtus o věčném návratu*, Praha, 1993.

zasvěcovacím rituálu. Aby se člověk mohl očistit od své zlé existence, musel se stát dokonalým, jako byl na počátku. Tudíž nejlepší bylo zemřít a znovu se narodit jako lepší člověk, proto je základním archetypem iniciačních rituálů smrt.

Z knihy *Obrazy a symboly*³⁵ použiji jeho postřehu o symbolu vody: „*ponoření do vody symbolizuje regresi do preformálního stavu, opětovné začlenění do světa preexistence...*“ „*Osudem vody je předcházet stvoření... účelem rituálního očišťování a omývání vodou je bleskurychlá aktualizace nadčasového okamžiku, kdy proběhlo stvoření.*“³⁶ I antická mystéria představil jako iniciační rituál, který umožnil zasvěcenci přejít ze současné špatné existence do původní, lepší existence, která byla na počátku. Eliade mluvil o cyklickém času archaických společností, proto se rituály musí pořád v určitém čase konat znovu a znovu. Tento pohled na čas podle něj změnilo až křesťanství se svými dějinami spásy na čas historický – od počátku časového úseku do jeho konce.

Na jeho výkladu nebude třeba nic měnit, kromě jednoho podstatného rozdílu: otázkou je, kde a jak daleko je ten počátek člověka. Právě to nekonečné opakování chtěl podle mně pozdně antický člověk definitivně zrušit. Historické vidění času umožnilo posunout počátek existence někam do jednoho konkrétního bodu, který je někde daleko od člověka a jeho světa. Otázkou pro historika je, kdy a proč došlo k této změně vnímání času a koloběhu života.

Ráda bych touto kapitolou doplnila to, co Eliademu podle mě chybí, a to je důkladná analýza mithraistických symbolů. Na úvod řeknu, že Eliadeho závěr o vodě v případě mithraismu a gnosticizmu je pravdivý jen z poloviny. Svět mithraistů, gnostiků a ani řeckých filozofů nekončil věčnou vodou, *Okeánem*. Někde nad ním byl ještě transcendentní bůh přesahující svět. Tradiční bohové byli totiž součástí světa. Vyjmenované tři směry spojuje názor, že s tímto transcendentním bohem se lze sjednotit, jenom nabízejí odlišné prostředky. To je návrat k počátku novoplatoniků, gnostiků i zasvěcenců. Uvědomění si této jednoty s Bohem povede ke spáse člověka. Mystéria hledala prožitek sjednocení s Bohem v zasvěcovacích rituálech a gnostikové také. Filozofové byli střízlivější a spokojili se s debatováním a dodržováním filozofických ctností. I novoplatonici ovšem vykonávali mystické praktiky jako třeba *θεωρία* (*theoria*) neboli *contemplatio*. Plótinos tvrdil, že Boha je možno

35 ELIADE, Mircea: *Obrazy a symboly*. Brno, 2004.

36 Tamtéž, s. 153–154.

nahlédnout vnitřním zrakem jen v okamžicích pomocí intuice. Odmítal tradiční rozvažování slovy, protože Boha nelze popsat ani pochopit.³⁷

Jeho žák Porfyrios z Tyru (232-304 n. l.) byl, jak se zdá, zasvěcencem Mithrových mystérií, protože toho o nich mnoho věděl. Vykládal mithraistické symboly podobně jako Mircea Eliade, nadneseně řečeno, je jeho předchůdcem. Otázkou je, co si přizpůsobil svému výkladu a co byl oficiální výklad mithraistického učení a jestli vůbec nějaké oficiální učení existovalo. Protože neexistuje žádný oprávněný vykladač mithraistického učení, budeme se muset spokojit s analýzou dochovaných symbolů.

Přejdeme k rozboru mýtické jeskyně, o níž vypráví Homér v Odysseji, a která inspirovala Porfyria. Na ostrově Ithaka na konci přístavu Forkys se nachází Jeskyně Nymf.: „*V ohybu zátoky jest oliva podlouhlých listů, poblíže ní je viděti sluj, je rozkošná, tmavá, svaté to bydliště nymf, jímž vodní víly se říká. Ve sluji měsidla stojí a dvojuché kamenné džbány, ve kterých včeliček roj těm nymfám potravu strojí. Jsou tam i kamenné stavy a předlouhé, na kterých nymfy roucha třpytná jak moře si tkávají – hotový zázrak. Jsou tam i živé zdroje a dva jsou do sluje vchody: jeden z nich k severu vede, jím mohou vcházeti lidé, jižní vchod však je pro bohy jen – jím nemůže žádný smrtelný vstoupit člověk, tam vchod je jen pro nesmrtelné.*“³⁸

Porfyriovo dílo o jeskyni nymf či najád má hluboký mystický význam. Podle Porfyria je jeskyně vnímána jako: „*symbol hmoty, z které povstal svět, z čehož někteří soudili, že hmota a země totéž jsou*“³⁹ a „*...jako symbol smyslného světa, protože jsou tmavé, skalnaté a vlhkem prosycené.*“⁴⁰ Hmota je tekutá a bez formy, aby mohla být shora božím zásahem posléze vytvarována v uspořádaný Kosmos. Porfyrios se snažil i vysvětlit, proč duše sestupují do této jeskyně. Takové duše jsou vlhké a vášnivé, a proto jsou přitahovány tekutou hmotou podle zákona podobnosti: „*Nastává však nutnost, že těž duše, ať jsou v tělech či nikoliv, k tělesnému bytí jsou stahovány...zhušťující se v substanci vlhkou a tělotvornou.*“⁴¹ Jinak řečeno si duše mohou za svůj Osud sami, protože se nechávají příliš ovládat svými vášněmi a žádostmi. Nejproblematičtější žádostí a vášní je touha po pohlavním styku, protože přivádí nové duše do světa. Najády jsou tudíž duše spějící ke vtělení, proto se dívkám

37 PLÓTÍNOS: 6.9.xx.

38 HOMÉR: *Oddyseia*, XIII, 102–112. Přel. Vaňorný, Otmar, Praha, 1967.

39 PORFYRIOS: Jeskyně nymf. Přel. Jaroslav Matoušek, Olomouc, 1993, s. 26.

40 Tamtéž, s. 31.

41 Tamtéž s. 3.

vstupujícím do manželství říkalo nymfy. Najády žily ve vodě. Živel vody je podle Eliadeho spojován se zrozením a přeměnou. Nymfy si tkají na tkalcovském stavu šat, který bude jejich tělem. Mezi tělo a osud je možné položit rovnítko: „*Slavnostní roucha...nejdou nic jiného, než maso utkané z krve.*“⁴² Podle Porfyria si člověk vytváří svůj osud sám a zodpovídá plně za něj. Nympha znamená včelí larvu, nedospělce. Larva symbolizuje duchovní proměnu: „*A kněžky, zasvěcené do mystérií Demetry jakožto zemního božstva, nazývali staří „včelami“ a paní nad včelami Persefonu samu. A bohyni měsíce, která panuje nad plozením a porody, nazývali rovněž včelou, v jiném vztahu jest býk symbol měsíční bohyně a znamení býka jest elevace měsíce, včely rodí se pak z býků. Se symbolem tímto jsou tedy příbuzné též duše, ubírající se ke zrození, a odcizitelem stáda je bůh, který zrození duší tajně překáží.*“⁴³

Pilné včely sbírají med, aby uživily své potomstvo. Med symbolizuje duchovní potravu, kterou sbírají. Včely jsou proto obrazem kněžek či bohyň, které vyučují své žáky moudrosti. Porfyrios nabídl i vysvětlení dvou bran: severní branou duše sestupují do světa jako smrtelní lidé a ti, co se zachránili ze smrtelnosti, vystupují jižní branou podobní v nesmrtnosti bohům. Nesmrtnost je základní vlastností tradičních řeckých bohů, kterou se odlišují od člověka. Tyto brány Porfyrios umístil na konkrétní místa na obloze: je to místo zimního a jarního slunovratu.⁴⁴ V Porfyriově době bývalo souhvězdí Raka nejsevernějším souhvězdím ve zvířetníku. Slunce obratníkem Raka prochází v době zimního slunovratu, proto toto souhvězdí nazýval „branou duší“.

Skrz sever, chladný jako voda procházejí duše, aby přijaly lidské tělo. V době letního slunovratu prochází Slunce naopak nejjižnější rovnoběžkou, obratníkem Kozoroha. Jih je teplý jako oheň. Jestliže voda byla symbolem zrodu do smrtelnosti, její protiklad symbolizuje duchovní znovuzrození. Oheň symbolizoval aktivitu, energii, teplo, moc, vůli, ducha. Zatímco voda symbolizuje ženu, oheň muže. Med barvou připomíná oheň, proto se asi používal při pomazání v mystériích. „*Pozemský život jest smrt pro duši a smrt tělesná že znamená pro duši probuzení k životu.*“⁴⁵ Porfyrios používal obvyklý alegorický slovník své doby, kdy smrt těla = zrození duše, zrození těla = smrt duše, život duše = původní existence duše bez smrtelného těla.

42 Tamtéž, s. 35.

43 Tamtéž, s. 39.

44 Tamtéž, s. 41.

45 Tamtéž, s. 42.

Mithraeum je podle Porfyria také jeskyně nymf: „*Tak zasvěcují Peršané své zasvěcence, znázorňující v mystériích sestup duší na svět a opět jich východ ze světa, při čemž označují místo sestupu a východu duší jménem jeskyně. Jak Eubulos vypravuje, zasvětil prý poprvé Zoroastr rozkošnou a prameny čisté vody svlažovanou jeskyni v horách perských, jež povstala od přírody, na počest stvořitele a otce vesmíru Mithrasa, obětuje mu obraz jeskyně vesmíru, který Mithras byl stvořil.*“⁴⁶

Eubulos byl antickým autorem, který napsal dnes bohužel ztracené pojednání o mithraismu. Podle něj, jak zdůrazňuje Porfyrios, mithraisté věřili v *metempsychosis* stejně jako on. Měla být známá jen těm nejvýše zasvěceným.⁴⁷ Tak Řekové nazývali reinkarnaci. Nikde v mithraeích není sice doslova napsáno, že mithraisté vyznávali reinkarnaci, přesto jsem se rozhodla Porfyriovu zprávu ověřit, když víme, že reinkarnaci vyučovali i orfikové.

Druhý novoplatonik Kelsos napsal, že: „*Také tyto věci jsou tajně vyjadřovány v doktrínách Peršanů a kultu Mithry, který vyznávají. V těchto mystériích je jedna figura, která reprezentuje dvě nebeské sféry, jedna sféra znamená pevnou sféru hvězd, druhá pohyblivou sféru planet, společně představují cestu duše. A hle, jak je udělána tato figura: cesta se sedmi branami a nad nimi je osmá brána. Nebeské sféry zastupují dva druhy: jeden je pevný a druhý přidělený planetám je pohyblivý. Skrz ně stoupá cesta se sedmi branami a osmým vrcholem. První brána je z olova, druhá z cínu, třetí z bronzu, čtvrtá ze železa, pátá ze smíšeného kovu, šestá ze stříbra a sedmá ze zlata. První je zasvěcená Kronovi, symbolizuje pomalý pohyb planety. Druhá Afrodítě, podobnost spočívá v jasné a tvárné povaze formy. Třetí, pevná a odolná, Diovi. Čtvrtá Hermovi v tom, že železo je stejně jako Hermés neúnavný a efektivní pracovník a producent bohatství. Pátá Areovi vzhledem k proměnnostem a nepravdělnostem slitiny. Šestá, stříbrná, Měsíci; a sedmá, zlatá, slunci, z porovnání jejich barvy...*“⁴⁸

Origénés srovnává Bibli s řeckou filosofií a došel k závěru, že jak Platón, tak Bible učí o návratu duší do nebe, ze kterého sestoupili. V předchozí kapitole poukazuje na Jákobův sen o žebříku, po kterém andělé sestupovali na zem a stoupali do nebe.⁴⁹ Co se

46 Tamtéž, s. 28.

47 PORFYRIOS: *De Abstinencia*, 4. 16.

48 ORIGÉNÉS: *Contra Celsum*, 6. 22 (Κατὰ Κέλσου, *Kata Kelsou*) Novoplatonik Kelsos napsal roku 177 n. l. dílko Λόγος Ἀληθῆς proti křesťanům, které se dochovalo pouze v komentáři Origénově z roku 248 n. l. O Kelsovi není nic bližšího známo. Origénés: *Contra Celso*. A cura di Aristide Colonna, Turin, 1971.

49 ORIGÉNÉS: *Contra Celsum*, 6. 21.

týká popularity mystérií je zajímavý Origénův postřeh o tom, že v Řecku byly mnohem populárnější řecké mysterijní kulty jako eleusínská mystéria, či kult Hekaté z Aigíny.⁵⁰

Jestliže jeskyně byla symbolem světa, byla cesta symbolem záchrany. Byla to nebezpečná cesta. Zsvěcenec musel projít podle sv. Jeronýma sedmi zsvěceními neboli branami: *corax, nymphius, miles, leo, Perses, heliodromus, pater*.⁵¹ Symboly sedmi stupňů zsvěcení jsou bezpochyby zachyceny na sedmi po sobě následujících mozaikách v mithreu věnovaném jistým Felicissimem v Ostii.⁵² Počet stupňů má zřejmě souvislost s počtem sedmi planet starověku. Pro tuto souvislost existují důkazy z mithrea u kostela Svaté Prisky v Římě, které zdraví perským slovem *nama* jednotlivé stupně zsvěcení a svěřují je ochraně jedné ze sedmi planet.⁵³ Stupně zsvěcení ve spojení s mozaikou v Ostii a nápisy ze Sv. Prisky vypadají v přehledné tabulce takto:

Tabulka – Stupně zsvěcení

Stupeň	Symboly na mozaice	Pozdravy ze St. Prisky
Corax (havran)	havran, kratér, caduceus	„(Merkur) Nama Coracibus tutela Mercuris!“
Nymphus (larva)	Lampa, čelenka, (poškozená mozaika)	„Nama Nymphis tutela Veneris!“
Miles (voják)	Kopí, přilba, býčí stehno?	„Nama Miles tutela Martis!“
Leo (lev)	Lopatka na oheň, sistrum, blesk	„Nama leonibus, tutela Iovis!“
Persés či Peršan	akimakés (perská dýka) ubývající měsíc s Jitřenkou	„Nama Persis tutela Lunae!“
Heliodromus (slunceběh)	Pochodeň, bič, koruna ze slunečních paprsků	„Nama Heliodromis tutela Solis!“
Pater (otec)	Frýžská čapka, rhabdos, kolečko s tečkou?	„Nama Patribus ab oriente ad occidentem tutela Saturni!“

50 ORIGÉNÉS: *Contra Celsum*, 6. 22.

51 JERONÝM: *Letter CVII*, 2. "To Laeta, With an english translation by F. A. Wright, London, Cambridge, 1954, s. 338–370.

52 <http://www.ostia-antica.org/regio5/9/9-1.htm>. [cit. 20. 4. 2016].

53 Nápisy CIMRM 480 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, 1956, Haag, s. 197. Mithreu věnoval Vermaseren celou práci s názvem CIMRM 476. VERMASEREN, M. J.; ESSEN, C. C. Van: *The Excavations in the Mithraeum of the Church of Santa Prisca on the Aventine*. Leiden, 1965. Excavation report., ze které nápisy pocházejí v úplně předpokládané podobě. Bohužel již nejsou viditelné. Nacházely se vepsány do fresky, která zobrazuje průvod jednotlivých zsvěcenců před Otcem.

Tutela je termín z římského práva. Byla zakotvená už v *Zákoně dvanácti desek* ve 2 formách: *tutela mulieris* a *tutela impuberum*. Udělovala se osobám, které nemohly samy za sebe činit právní úkony. V první řadě se jednalo o ženy, nedospělé a pak i osoby duševně choré a marnotratníky.⁵⁴ Činil je za ně ustanovený poručník. Poručník měl být důvěryhodná osoba, která bude pečovat o zájmy svého svěřence. Proč by zasvěcenec měl potřebovat poručnictví? Planety tvoří v astrologii v kombinaci se znameními zvěrokruhu povahové rysy a osud člověka: „*Chaldejci říkají, že svět je nekonečný, nemá začátek ani konec a že řád byl uspořádán božskou prozřetelností, proto je možno pozorovat hvězdy po dlouhý čas a předvídat jejich pohyb s velkou přesností. Nade všechny hvězdy je důležitějších pět známých jako planety. Důvodem, proč jim říkají "Tlumočníci", je to, že zatímco všechny ostatní hvězdy jsou pevné, tyto sledují pozoruhodný pravidelný okruh... Každá z planet, podle nich má svůj vlastní směr a rychlost. Tyto hvězdy vykazují od narození největší vliv na dobrý i zlý osud člověka.*“⁵⁵ Plinius oproti Diodórovi tvrdí, že: „*Mezi nebem a zemí vězí v étheru v rozličných vzdálenostech sedm hvězd, které nazýváme podle jejich chodu planety, tj. bludné, ačkoli žádné jiné hvězdy nebloudí méně.*“⁵⁶

Běžně byli Řekové fatalisté. Osud člověka byl předem určen a končil smrtí, což není zrovna radostná vize. Ale podle Porfyria si duše sama v jeskyni (ve světě) utkala svými činy svůj budoucí osud, což já chápu tak, že ho člověk mohl svými činy ovlivnit k lepšímu. Zasvěcenec si chtěl zasvěceními získat náklonnost tvůrců Osudu při své cestě za lepším osudem v dalších vtěleních. V nejlepším případě se dalo očekávat úplné vysvobození z moci Osudu a tím pádem i zabránění nutnosti převtělování.

2.3 Vysvětlení tauroktonie: Býk, měsíc, včely, voda, hmota, duše aneb za vše může žena?

Vědci se zatím neshodli na vysvětlení *tauroktonie*. Existují zhruba dvě převládající teorie. První, starší, Cumontova teorie říká, že: býk představuje kosmickou regeneraci. Druhou teorií je, že býk představuje souhvězdí Býka a Mithra nějaké další nebeské těleso či souhvězdí. Vědci se liší tím, za které nebeské těleso Mithru považují.

54 Deska V. 1. GAIUS 1. 144–145: Předkové rozhodli, že ženy, i kdyby byly dospělé, mají být pod poručenstvím... Gaius I. 155: Jestliže je někdo šílený, ať mají nad ním i jeho majetkem moc agnāti a gentilové. Gaius: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň, 2007, komentář první, odstavce 144–145. Latinsky http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html

55 DIODÓROS SICILSKÝ: *The Library of History*, II. 30. 3–6.

56 PLINIUS STARŠÍ: *Kapitoly o přírodě*, II, 6. Přel. František Němeček, Praha, 1974.

Nejoriginálnější teorie Davida Ulanseyho není přijímána vědci, zato má popularitu mezi esoteriky na internetu. Mithra vznikl jako pokus vysvětlit astronomický objev *precese*, který objevil astronom Hipparchos ve 2. st. př. n. l.⁵⁷ Souhlasím s ním v tom, že Mithra má vliv na precesi, ale odmítám ztotožňovat Mithru s jakýmkoliv souhvězdím. Svou teorii chci podpořit vysvětlením na symbolech uvedených v nadpisu a pomocí Porfyriova textu.

Nejprve navážu na teorii Davida Ulanseyho s precesí. Prvně je dobré vědět, co je to zvěrokruh podle Diodóra: „*Dvanáct z těchto bohů má hlavní autoritu, a ke každému z nich přidělili měsíc a jedno souhvězdí jako znamení zvěrokruhu, jak se jim říká. Skrz ně se pohybují kromě pěti planet i Slunce a Měsíc, Slunce dokončí svůj běh za rok, Měsíc za měsíc.*“⁵⁸ Porfyrios upřesňuje, že: „*Jednotlivá znamení zvěrokruhu panují počínajíc Rakem v pořadí až ke Kozorožci nad těmito domy: Lev nad domem Slunce... Štír nad domem Martovým, Kozorožec nad domem Saturnovým, Vodnář nad domem Saturnovým...Skopec nad domem Martovým, Býk nad domem Venušíným... a konečně Rak nad domem Měsíce.*“⁵⁹ Diodóros nazýval každé nebeské těleso bohem, nejen planety. Zvěrokruh má přibližně tvar kruhu, který obepíná vesmírnou polokouli těsně nad zemí. V jednom souhvězdí vychází Slunce zhruba měsíc a za rok oběhne dvanáct znamení zvěrokruhu. Rok má proto 12 měsíců.

Uprostřed zvěrokruhu se nachází tzv. *cirkumpolární* znamení, která na rozdíl od ostatních hvězd nikdy nezapadají. Vergilius básnickým jazykem popsal tři nejvýraznější z nich: „*U nás je velký Had, jenž křivou se zatáčkou plazí středem Medvěďů dvou, jak mohutná řeka by tekla, kteří v Oceánových bojích koupali se proudech.*“⁶⁰ Tím Hadem nemyslel vzhledem k poloze u Medvěďů souhvězdí Hada, ale Draka. Souhvězdí Draka hada velice připomíná a stejně tak je jim podobné i souhvězdí Hydry. Básnický obrat, že Medvědi na obloze se bojí koupat, znamená, že nezapadají. Medvěďům se také říká Velký a Malý vůz.

V Mithrově liturgii se praví: „*(Mithra) drží ve své pravé ruce zlaté rameno mladého býka, to je Medvědice, která pohybuje a otáčí nebesy.*“ Egypťané viděli ve Velké medvědici (Velkém vozu) rameno býka. Možná to není náhoda, že na obrazech Mithra vráží nůž právě do býčího ramene. Tím medvědem egyptský autor myslel Velký

57 ULANSEY, D.: c. d. s. 100

58 DIODÓROS SICILSKÝ: *The Library of History*, II. 30, 6.

59 PORFYRIOS: *Jeskyně nymf*, s. 42.

60 VERGILIUS: *Zpěvy rolnické*, 245. Přel. Otmar Vaňorný, Praha, 1995.

vůz a ne znamená Býka (Taurus). To je trochu zvláštní, neboť býk Mithry v mithraeích by měl být právě Taurus. Roku 1969 Vermaseren publikoval nález mithrea pod Palazzo Tagliamonte na italském ostrově Ponza. Našel v něm také reliéf se zvěrokruhem, ve kterém je další kruh a v tom jsou vyznačení dva Medvědi a pravděpodobně Hydra.⁶¹ Připomíná Vergiliův popis. Z toho lze usoudit, že Medvědi měli pro mithraisty význam.

V mithraeích Mithra někdy zabíjí býka pod obloukem zvěrokruhu jako v mithraeu Barberini CIMRM 390 nebo pod obloukem jeskyně na fresce z mithraea ve vesnici Marino blízko Říma.⁶² Symboly znamenají zleva doprava: Beran (Aries), Býk (Taurus), Blíženci (Gemini), Rak (Cancer), Lev (Leo), Panna (Virgo), Štír (Scorpio), Střelec (Centaurus/Sagittarius), Kozoroh (Capricorn), Vodnář (Aquarius), Ryby (Pisces).⁶³ Zvěrokruh tvoří s planetami světovou jeskyni, ze které se Mithra rodí jako vítěz. Připomeňme si, že hvězdy určují dobrý nebo zlý osud. Býk je podle Porfyria ploditel, obraz stvořitele: „v jiném vztahu jest býk symbol měsíční bohyně a znamení býka jest elevace měsíce, včely rodí se pak z býků. Se symbolem tímto jsou tedy příbuzné též duše, ubírající se ke zrození, a odcizitelem stáda je bůh, který zrození duší tajně překáží.“⁶⁴ A dále: „Mithrovu vládu přidělili však vhodným způsobem k rovnodennosti jarní a podzimní. Ve znamení Skopce nese meč jako odznak Martův a ve znamení Venuše zjevuje se sedě na býku, poněvadž býk jest obraz stvořitele světa, kterým jest Mithra a vládce nad plozením.“⁶⁵ David Ulansey pochopil ze zprávy o rovnodennosti, že Mithra je souhvězdí Perseus, které je naproti souhvězdí Býka.⁶⁶ Já si myslím, že Mithra je prostě Slunce, které je opakem Měsíce.

Vysvětlím proč: Zaměřím se prvně na souvislost mezi Býkem, Měsícem, včelami, vodou, hmotou, duší. V případě Býka je nutné se zaměřit na jeho „zvířecost“. Je to totiž nebezpečné a zlé zvíře. Podle Plinia Staršího: „býk vyvolává pyšný dojem, jeho čelo vypadá přísně, huňaté uši a rohy se zdají vždy připraveny k náročnému souboji; býk projevuje svůj hrozivý hněv. Svůj vztek vybičovává sám jako jediné zvíře tím, že hrabe předními kopyty do země a švihá se ocasem.“⁶⁷ Býk symbolizoval mužství, sílu a moc v živočišné říši, býval také symbolem plodnosti.

61 VERMASEREN M. J.: *Mithriaca II: the Mithraeum at Ponza*. Leiden, 1974. s. 38.

62 VERMASEREN, M. J.: *Mithriaca III Mithraeum at Marino*, Leiden, 1982.

63 CIMRM 390, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, 1956 Haag, s. 168.

64 PORFYRIOS: *Jeskyně nymf*. Přel. Jaroslav Matoušek, Olomouc 1993, s. 39.

65 Tamtéž, s. 44.

66 ULANSEY, D.: c. d. s. 25–40.

67 PLINIUS STARŠÍ: *Natural History*, 8.70

Řekové považovali býka za symbol nejvyššího boha Dia. Zeus byl prý plodný jako býk. Slunce prochází souhvězdím Býka od 13. května do 20. června. Zeus poslal býka, aby unesl foinickou princeznu Európu z Asie na Krétu. Po splnění svého úkolu býk začal pustošit celé Řecko. Někteří z hrdinů (Órion, Héraklés, Théseus) – podání se různí – ho zabil. Všichni tyto hrdinové bojovali s nějakými zvířecími příšerami. Představují triumf člověka nad divokou přírodou. Zeus býka přenesl na oblohu. Z býka lze na obloze zahlédnout pouze hlavu s rohy, protože právě plave přes moře. Ve starověkém Řecku, Mezopotámii, Římě a Egyptě, byli býci často nabízeni jako oběť bohům. Dobytek představoval největší bohatství zemědělských společností.

Cumont předpokládal, že krvavý obřad v mithraeích připomínal *taurobolium* v mystériích maloasijské Velké matky Kybelé. Zasvěcovaný byl postavený do jámy přikryté mřížkou z prken a krev zabitého býka na něj stékala mezerami mezi prkny.⁶⁸ Cumont vyšel ze starší symboliky krve. Krev byla v nejstarších představách materiálním nositelem života a symbolizovala život: „*neboť život každého tvora je v jeho krvi, ta ho oživuje. Proto jsem Izraelcům řekl: Nebudete jíst krev žádného tvora, neboť život každého tvora je v jeho krvi. Každý, kdo by ji jedl, bude vyobcován.*“⁶⁹ „*V krvi je život těla. Já jsem vám ji určil na oltář k vykonávání smířčích obřadů za vaše životy. Je to krev; pro život, který je v ní, se získává smíření.*“⁷⁰ Proto ortodoxní židé mohou jíst pouze *košer* maso (tj. maso zbavené krve). Věřilo se, že duše se musí napít krve, aby se rozpomněla na svůj předchozí život. Odysseus obětoval ovce, z jehož krve se duše napily, aby nabyly svou identitu za života. Duše = krev oduševňuje, oživuje. Život duše v řeckém podsvětí totiž původně nebyl zrovna záviděníhodný.

Hermetický traktát *Klíč* tento starší názor odmítá, protože dělí lidskou osobnost na tělo, duše a ducha: „*Duch proniká žilami, tepnami a krví, hýbe živým tvorem a v jistém smyslu ho jakoby nese. Proto také někteří dospěli k názoru, že duše je totožná s krví. Zmýlili se v její přirozenosti, neboť nevěděli, že nejprve musí duch ustoupit do duše a žíly i tepny se vyprázdnit. A toto je smrt těla.*“⁷¹ Pití krve jiné bytosti je vlastně

68 PRUDENTIUS: *Peristephanon*, (Věcne vítězství), 10, 1006 nn. Přel: Hošek, Radislav, Dostálová, Růžena. In: Antická mystéria, s. 196. Prudentius: *Crown of Martyrdom*, X, 1001-1060. In: Prudentius *Prudentius: Crown of Martyrdom*. With an english translation by H. J. Thompson, London, 1956, s. 229-304

69 *Leviticus* 17:14

70 *Leviticus* 17: 11

71 *Corpus hermeticum, Klíč*, 13, přel. Radek Chlup. Dodává, že starý názor zastávali filosof Empedoklés nebo lékař Galénos.

symbolem získání „životní síly“ toho druhého, proto se duše v *Oddysei* musely napít krve obětovaných zvířat, aby se rozpomněly na svůj bývalý život.

Robert Turcan poukazoval na to, že většina vědců se přiklání k tomu, že tento krvavý obřad se v mithraeích nekonal, protože oltáře jsou k tomu nevhodné, mithrea malá a žádné kosti z obětí se nenašly. Našly se jen kosti sněžených menších zvířat. Navíc křesťané nikdy mithraistům nevyčítali krvavé oběti.⁷² Jsem si jistá, že v mithraeích se konal jiný obřad, který ale z tohoto obřadu vycházel. Mithraisté ovšem věřili v reinkarnaci, která nedovolovala zabít živé zvíře, natož požívat jeho krev. Pro reinkarnaci je podstatné, že individuální duše tělo může existovat mimo tělo. V mithraeích se konal obřad, který vycházel z tohoto tradičního obřadu. Zatím ale musím pokračovat ve vysvětlování symboliky.

V řecké i římské mytologii vládla měsíci žena. Už dávno se vyzorovalo, že Měsíc sám světlo nevyzařuje, pouze pasivně přijímá. Měsíc byl hranicí mezi měsíční a podměsíční sférou: „*Ze všech hvězd se dosud nehovořilo o měsíci (Luně), která je podle nich nejbliže k zemi, protože má velkou hmotnost a dokončuje okruh ve velmi krátké době a to ne z důvodu své velké rychlosti, ale proto, že její oběžná dráha je tak krátká. Souhlasí také s Řeky v tom, že světlo pouze odráží a její zatmění jsou kvůli stínu Země.*“⁷³

Na noční obloze jako první upoutá Měsíc, protože je největší a nejjasnější. Měsíc také poutá svými výraznými a rychlými změnami, které se pravidelně opakují. Žádné jiné těleso nestřídá tolik proměn. Astronomové hovoří o fázích Měsíce. Nejprve Měsíc není vidět, této fázi se říká novoluní neboli nov. Následujících přibližně 14 dní Měsíc *dorůstá* do tvaru písmena *D*. Patnáctý den nastává úplňk připomínající tvarem písmeno *O*. Od úplňku Měsíc dalších 14 dní ubývá neboli *couvá*. Ubývající Měsíc se podobá písmenu *C*. Osmadvacetidenní měsíční cyklus fází měsíce se téměř shoduje s menstruačním cyklem žen, proto pravděpodobně Měsíc bděl nad plozením.

Plinius zaznamenal starou pověru, podle které má Měsíc vliv na příliv a odliv: „*Rozdílné působení měsíce souvisí s jeho fázemi... v první čtvrti je příliv mírný, silný za úplňku, pak se zase mírní a zase znovu zesiluje při jeho souběhu se Sluncem, tj. v novoluní.*“⁷⁴ S Měsícem se pojí slavná teorie o třech archetypech ženy. Úplňk připomíná těhotnou ženu, proto představoval matku. Typickým příkladem měsíční

72 TURCAN, R.: c. d. s. 109.

73 DIODÓROS SICILSKÝ: *The Library of History*, II, 31, 4.

74 PLINIUS STARŠÍ: *Kapitoly o přírodě* II. 97. Přel. František Němeček, Praha, 1974.

matky je tzv. Efezská Artemis, nad jejíž podivností se pozastavuje Mircea Eliade: „V Efezu byla její (Artemidina) mateřská funkce znázorněna výtvarně, a to tak groteskním způsobem, že v ní jen těžko můžeme spatřovat řeckou bohyni.“⁷⁵ Slavná socha bohyně z Efesu má tělo pokryto četnými prsy. Na šatě má vyobrazeny hlavy zvířat. Efezská Artemis představovala dokonalou mateřskou ochránkyni živící všechny tvory. Kromě včely byla jejím zvířetem i medvědice, proto asi vznikl známý řecký mýthos o Velkém a Malém medvědovi na obloze, ve kterém bohyně hraje roli.

Porfyrios i básník Vergilius se snažili vysvětlit, jak vznikají včely, když se zdálo, že včelí královna nemá krále, který by ji oplodňoval: „*Také se budeš divit, jak po mravu obvyklém u včel nikdy se nepáří spolu a tím též nečiní tělo láskou lenivou mdlým – svých dětí nerodí samy, nýbrž je pokaždé z listů a bylin sbírají ústy, samy jim královnu dají a stát jim zařídí mladý, načez říši a dvůr jim kvapí zbudovat z vosku.*“⁷⁶ Díky této představě byly včely symbolem píle, organizace, mravnosti a panenství. O trubcích se vědělo, ale byli považováni za opak pilné včely. Porfyrios viděl ve včele duchovní matku zasvěcenců, které krmily duchovní potravou, medem. Včela se řekne μέλισσα, med μέλι.

Řecky se voda řekne ύδωρ nebo νερό, proto asi mytologická Hydra žila ve vodě. Latinsky je to aqua. Měsíc, řecky μήνας a latinsky menses je jako časová jednotka mužského rodu. Ovšem těleso Měsíc se řekne řecky Σελήνη či latinsky Luna a je rodu ženského. Ženského rodu jsou také duše i voda, proto Porfyrios tvrdil, že duše sestupují do vody skrz měsíčního býka. Duše se řekne ψυχή, latinsky anima. Mithra musí býka zabít, aby už nedocházelo k plození, proto krade bohyni jejího býka. Býk je podle Porfyria Afrodítin. Afrodíté je bohyně vášně, především té tělesné.

Od řeckého slovesa πάσχω (páschō) je odvozené slovo πάθος (páthos). Když se řekne, že je někdo patetický, znamená to, že se nechá příliš unášet citovými pohnutkami. City to mohou být dobré i špatné, špatné je ovšem jim bezmocně podléhat. Ve filozofii a v křesťanství se význam posunul na vášeň = utrpení. Porfyrios varoval před „vášněmi“, protože člověka unášejí a zbavují tak rozumu i svobody. Když jim člověk podlehne a dopustí se kvůli nim zla, bude se muset převtělit a napravit svůj osud v jiném vtělení: „...*život duše pro smyslnou žádostivost vpravdě odumírá, ale hořkostí (utrpením života a smrti) že duše opět k pravému životu se probouzí, aneb že smrt*

75 ELIADE, Mircea: *Dějiny náboženského myšlení I. Od doby kamenné po eleusinská mystéria*. Praha, 1995. str. 263.

76 VERGILIUS: *Zpěvy rolnické*, IV. s. 78.

*přináší osvobození, život však strastiplný a trpký jest.*⁷⁷ Oběť v mithraeích prováděl proto zasvěcenec sám v sobě. Nehledala bych býka jen na obloze, ale především v duši zasvěcence. Naštěstí pro ženskou otázku je bohyně vášní Afrodité jen jedním z aspektů bohyně. Řekové pověst ženy zachránili alespoň Měsícem, protože měsíční bohyně má v sobě dva aspekty, které představují „zlý býk“ a „hodná včela“, která zachraňuje ženu z viny za plození.

Místo tradičního obětování býka se v mithraeích konal obřad hostiny. Obřad je zobrazen třeba na poškozené fresce CIMRM 49⁷⁸ z Dura Európos nebo na reliéfu z Lopoduna.⁷⁹ Hoduje na něm Mithra s bohem Slunce na kůži býka. Měsíční bohyně se i na většině jiných tauroktonií odvrací, asi je jí jejího býka líto. Sluneční bůh se naopak na Mithru usmívá. Průběh obřadu jen naznačili Justin Martyr, Porfyrios a Tertullianus. Pojídalo se při něm společné jídlo, nejspíš víno a chlebová placka, proto Justinovi připomněly křesťanskou eucharistii natolik, že obvinil mithraisty z napodobování: „*To pak démonové zlí napodobíce, učili, aby se to dalo i při tajemstvích Mithry. Nebo že chléb a kalich vody s nějakými doslovy při zasvěcovaných tajemstvích se dává, bud víte, bud toho dověděti se můžete.*“⁸⁰ Tertullianus: „*Také oslavuje dar chleba, a zavádí obraz vzkříšení.*“⁸¹ Podle Porfyria se obřadu směli účastnit jen zasvěcenci v hodnosti lva a výše: „*Takže mystici, kteří se účastní samotných obřadů, se nazývají lvi, ženy hyeny.*“⁸² Nižší hodnosti mohly pouze v roli služebníků přisluhovat. Porfyriovo svědectví potvrzuje revers reliéfu CIMRM 1896⁸³, kde opět hodují jenom Mithra a Sol, zbývající čtyři účastníci pouze přisluhují. Lze rozeznat Havrana, jednu postavu ve frýžské čapce s *rhytonem* v ruce, Lva a čtvrtý účastník je bohužel poničený. Lze na něm vidět i chlebové placky v ošatce.⁸⁴ Chléb byl vyroben symbolicky z pšenice, která vyrostla ze zabitého býka. Pilo se asi víno, jako symbol krve. Býk se ve skutečnosti zabít nemohl, protože víra v reinkarnaci nedovolovala zabít živé zvíře. Pšenice symbolizuje něco dobrého, protože je to výsledek těžké zemědělské práce. Víno

77 PORFYRIOS: *Jeskyně nymf*, Přel. Jaroslav Matoušek, Olomouc 1993, s. 39

78 CIMRM 49, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, 1956 Haag, s. 68
Mithra drží na fresce ze Sýrie *rhyton*, obětní nádobu.

79 CIMRM Supplement – Relief of Mithras and Sol with rosettes. Lopodunum/Ladenburg, Germany

80 *Sv. Justina, filosofa mučenika, Obrana I. K Antonínovi Píovi*. In: *Spisy Apoštolských otců*, ed. a přel. Sušil, František, Praha, 1874.

81 TERTULLIANUS: *De praescriptione haereticorum*. 40, 4. Vom prinzipiellen Einspruch gegen Die Häretiker, Übersetzt von Dieterich Schleyer, Turnhout, 2002

82 PORFYRIOS: *De Abstinencia*, 4, 16.

83 CIMRM 1896, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 265.

symbolizovalo krev a mělo i její tradiční význam s tím rozdílem, že jejím požitím se zasvěcenec rozpomínal na svůj skutečný život, který po sestupu do těla zapomněl. Onen skutečný život byl pro Porfyria i mithraisty splynutí s transcendentním bohem.

Tajemství obřadu se dozvídali zasvěcenci nejspíš postupně, protože hierarchie se podle Porfyria dělila na vyšší a nižší zasvěcence. Jen vyšší zasvěcenci se mohli aktivně účastnit obřadu. Reliéf CIMRM 1896 ukazuje, že hostina byla nejvýznamnějším obřadem, při kterém zasvěcenci nosili masky zvířat, která příslušela jejich stupni.

Dva stupně zasvěcení se jmenují Havran a Lev. Tato dvě zvířata se nachází i na výjevu tauroktonie. Na výjevu tauroktonie se nachází také Štír, Had, Pes a samozřejmě Býk. Výklad významu zvířat je různý. Roger Beck i David Ulansey je považovali za souhvězdí Corax, Hydra, Leo, Canis, Taurus. Reinhold Merkelbach za živly: Havran je vzduch, lev oheň, had země.⁸⁵ Clauss prostě za zvířata, která touží po regenerační krvi. Já jsem se zamýšlela nad tím, jestli je možné najít nějaké paralely mezi dalšími zvířaty a stupni zasvěcení. Astrologovi neunikne spojení Štíra a planety Mars na třetím stupni. Jsem si totiž jistá, že pro interpretaci umění a učení mithraismu je nutné znát jak astrologii, tak symboliku postav i zvířat, která zde vystupují. Považuji za nutné připomenout si některé řecké pověsti, které se ke zvířatům váží, protože z nich lze poznat jejich vlastnosti. Většinou se v řecké mytologii jednalo o zvířata velmi nebezpečná, která musel zabít nějaký slavný lovec a jeho čin byl proto přenesen na noční oblohu jako památka na slavný čin. Lidé v dávných časech totiž nepovažovali přírodu za ohroženou jako my dnes, ale za ohrožující. Divoká zvířata představovala tedy kvůli své nezkrotnosti hlavně špatné vlastnosti.

Porfyrios vyznával nauku o reinkarnaci, která nutila vyznavače vzdát se špatných vlastností, proto si myslím, že zvířata představují vlastnosti, kterých se musel zasvěcenec na určitém stupni zasvěcení vzdát. Porfyrios tvrdil, že každý v sobě máme kus zvířete: „*Tato mystéria naznačovala tajemně, že každý má něco společného se šelmami, proto se zasvěcenci nazývají jmény různých zvířat.*“⁸⁶ Některá pojetí reinkarnace dokonce tvrdí, že je možné se po smrti převtělit i ve zvíře. Podle klíče je určeno, které zvíře je lepší než ostatní, a proto pořadí zvířat není náhodné. Tím klíčem jsou morální vlastnosti, kterých si daná doba cení a přisuzuje je zvířatům bez ohledu na skutečný život zvířete. Začneme Havranem, který je na prvním stupni zasvěcení.

85 ULANSEY, D.: c. d. s. 25–40, MERKELBACH, R.: c. d. s. 86–133.

86 PORFYRIOS: *De abstinentia*, 3, 16.

Pokračuji s Hadem, Štírem, Lvem a Psem. Bez Býka je zvířat pět a patří podle mě k nižším stupňům zasvěcení. K šestému a sedmému zasvěcení patří totiž podle mě dvě božské postavy. Konkrétně půjde o Saturn a Slunce, mezi kterými je složitý vztah. Pojednání o těchto planetách je v závěru, kde provedu malý exkurz do srovnávací mytologie a dostanu se k roli Mithry v mystériích.

2.4. Mithraistický žebříček

Robert Turcan uvádí, že tyto stupně by se daly považovat za kněžské, protože kromě těchto funkcionářů chodívali do mithreí i prostí věřící bez titulu. Případný uchazeč byl vyslechnut, prozkoumán a poučen ve vedlejší místnosti, která se v mithraeích nachází.⁸⁷ Zasněvení do mystérií předcházely očišřovací obřady: křest a půst. Předtím, než mohl být zasněvenec zasněven, musel podle Tertulliana podstoupit křest, který se prý podobal křestánskému: „*Ale, můžete namítat, že pohané veškeré duchovní věci připisují síle svých idolů. Lžou, protože jejich vody jsou neplodné. V některých posvátných obřadech se také zasněvuje pomocí lázně jako například v obřadech Isis nebo Mithry... Pokud předpokládají, že voda přijímá léčivou sílu v náboženském využití, oč účinnější je náboženské využití při potvrzení živého Boha? I zde vidíme d'áblův zápal v nepřátelství vůči Božím věcem, on také praktikuje křest mezi vlastními.*“⁸⁸ Křestánské teology nutí k reakcím poznámky, že křestáané napodobují rituály mithraismu. Na dochovaných obrazech se nic takového nenašlo. Naopak se zde nachází vyobrazení, na kterém si Mithra a bůh slunce tisknou ruce. Stisk ruky znamená většinou přátelský pozdrav při přivítání a loučení. Římané používali toto gesto také při stvrzení ústní smlouvy. Pevný stisk ruky naznačuje i dnes, že smlouva a přátelství drží pevně. Manfred Clauss proto odmítl Cumontovu teorii o křtu jako iniciaci do společenství. Vstup do společenství završovalo podle něj podání ruky s Otcem, stejně jako si Mithras a Sol potřásli rukama. Zasněvenci tak byli označováni jako *syndexioi*, „spojení podáním ruky“. Slovu se posmíval Firmicus Maternus.⁸⁹

Jenomže Tertullianovo svědectví nelze rychle odmítnout. Slovo křest v češtině souvisí se slovem křtít. České křtít je odvozeno od jména Kristus. Χριστός znamená pomazaný. Dnes křestánské církve křtí převážně pokropením hlavy, ve starověku se člověk ponořil celý. Křtili se též židovští proselyté, čili konvertité z řad pohanů, odtud název křestáané. Před vstupem do svatyně se musel zasněvovaný na mnoha místech vykoupat, jak dosvědčuje Pausaniás ve svém cestopise, např. před vstupem do Trofoniovy věšřírny se koupal ve studené tekoucí řece. Vyprávěl historku o tom, jak

87 TURCAN, R.: c. d. s. 39

88 TERTULLIANUS: *De Baptismo*, 5. 1–15

89 CLAUSS, M.: c. d. s. 105: "the followers of Mithras were the 'initiates of the theft of the bull, united by the handshake of the illustrious father.'" (Err. Prof. Relig. 5.2)

člověk, který nepodstoupil očišťovací obřady, vstoupil do Isidiny svatyně v Tithorey, spatřil věci určené jen zasvěceným a ihned po opuštění svatyně zemřel.⁹⁰

Mircea Eliade k podobnosti obřadů poznamenal, že tyto rituální činy jako koupel, ruce, pečeť, jídlo jsou společným znakem v lidské antropologii, tj. nejsou monopolem křesťanů, vycházejí totiž z archetypů, proto není třeba nikoho obviňovat z nápodoby.⁹¹ Považovala bych proto Tertuliána za důvěryhodného svědka.

2.4.1 Corax, Merkur, Merkurův symbol caduceus a pohár

Havran má černé peří a je to mrchožrout. Přilétá v zimě a ohlašuje tak smrt, proto si vysloužil špatnou pověst. Řecká báje vypráví o tom, jak bůh Apollón pověřil havrana, aby mu donesl pohár vody, kterou chtěl obětovat Diovi. Havran byl ale líný a rozhodl se, že si odpočine na fíkovníku. Jak tak seděl na stromě, dostal chuť na jeho plody, které ale nebyly ještě zralé. Čekal a čekal, ale protože byl netrpělivý, vrátil se zpět k Apollónovi. Vymyslel si lež o tom, že mu Hydra zakázala vodu nabrat. Zapomněl, že Apollón je jasnovidce, který lež snadno prohlédne. Apollón havrana potrestal tak, že navěky musí stát před pohárem čisté vody. Hydra ale pohár stále bedlivě hlídá, proto se nesmí napít. Takto je mýthos zobrazen na noční obloze. Merkur je v mytologii poslem bohů, protože je z planet nejrychlejší. Merkur nebo Apollónův syn Asklépios mívá *caduceus*, kterým mohl léčit nebo přinášet dobrou smrt.

I v mithraeích havran sedí na Mithrově plášti mezi jeho hlavou a hlavou boha slunce, který ho poslal Mithrovi jako posla s povolením zabít býka. První stupeň nese označení havran proto, že odkazuje na trest havrana, který se ovšem v mystériích může ze svého obětního poháru napít. V mystériích havran pravděpodobně dostal při zasvěcení pít z poháru vodu nebo musel projít nějakým symbolickým ponořením.

2.4.2 Nymphus, Hydra, Venuše, čelenka, lampa

Symbole bývají vždy tři. U druhého stupně je mozaika ale bohužel tak poškozená, že třetí symbol není rozeznatelný. V symbolech tohoto znamení nepanuje jednota. Merkelbach tvrdil, že správný název druhého stupně je *Nymphus* a přiřadil mu za symbol Hada z tauroktonie.⁹² Existuje řecké femininum *νύμφη* a má mnoho

90 PAUSANIÁS: *Cesta po Řecku II*, 253, 335.

91 ELIADE, Mircea: *Obrazy a symboly*. 153–180.

92 MERKELBACH, R.: c. d. s. 88–89.

ženských významů: mladá žena = nevěsta, švagrová, pramen vody, nymfa v mytologickém i zoologickém smyslu nebo i klitoris. Významem je příbuzné latinským slovům *nubo* = vdávat se, *nupta* = nevěsta, *nūbēs* = mrak, mlha, smutek. Jeroným použil nevhodný mužský tvar *nymphus*. Nymfoman zřídka označuje i muže posedlého sexem, od něj je odvozen ženský tvar *nymfomanka*, který se z etymologického hlediska moc nepovedl. Ale spíš jde o ženský symbol, důležité je všimnout si spojitostí mezi Porfýriovými vodními vílami nymfami, včelami a plozením. *Nymphus* je také zoologické označení pro larvu, která se musí zakuklit a proměnit v dospělce, slovo opravdu původně označovalo pouze včelu. Venuše je archetypální ženské božstvo, bohyně tělesné vášně, a tato planeta byla vždy bohyní. Na tauroktonii je Had, ale podle postavení mezi Havranem a Pohárem by mělo jít o souhvězdí Hydry. Existují ještě podobná souhvězdí jako Drak či Had. Drak zase býval mezi Medvědy.

Had má mnoho významů. Svou úlohu tu hraje fakt, že had se plazí, líhne se z vajíček jako pták a je schopný usmrtit rychle a zákeřně jedovatým kousnutím. Žije skrytě. Jestliže se had stočí do kruhu, symbolizuje nekonečno – Úroboros. Také svléká kůži, což je symbol přeměny, která je cílem zasvěcence. V řecké mytologii souhvězdí Hydry patří do pověsti o Héráklovi. Héraklés dostal od mykénského vladaře úkol, aby pomohl městu Lerna na severovýchodním Peloponésu. Město sužovala lernejská saň – Hydra, která žila v nedalekých bažinách. Hydra vypadala jako obrovský had s devíti hlavami. Sotva Héraklés kyjem jednu hlavu usekl, narostly jí rovnou dvě nové hlavy. Rek měl naštěstí sebou přítele Ioláa, který krky upaloval hořícími kůly. Po vítězném boji si v její žluči oba hrdinové smočili své šípy. Kdo byl totiž tímto šípem zasážen, okamžitě zemřel. V příběhu o havranovi Hydra také hlídala kráter s vodou.

2.4.3 Miles, Mars, Škorpion, přilba, kopí a býčí stehno?

Planeta Mars se pozorovateli ze Země zdá červenou, proto připomínala krev prolitou v bitvě. Logicky tak představuje vojáka, mužský archetyp a opak Venuše. O Vojákovi se příliš podezřele rozepsal Tertullianus. Vojákovi byla udělána značka na temeni hlavy, o jakou značku šlo, bohužel nevíme. Také nejasně sděluje, že pod mečem je věnec.⁹³ Pravděpodobně šlo jen o věnec, který dostávali Římané jako symbol vítězství. Domnívám se, že tento obřad se konal při přechodu z Nympha na Vojáka.

93 TERTULLIANUS: *De praescriptione haereticorum*. 40, 4.

Mithrovi zasvěcenci byli nazýváni vojsko Mithrovo, pravděpodobně s ním bojovali proti zlu, které představoval Býk. Cílem bylo dostat se pokud možno aspoň na tento stupeň, aby byl zasvěcenec schopen zvítězit. Vítězství bylo naznačeno věncem. Voják ho měl odmítnout, protože před ním ležely ještě čtyři vyšší stupně. Pravděpodobně ale jen nemnozí postoupili do vyššího stupně.

Štír nebo také škorpión je spíše negativním symbolem. Je to nebezpečný tvor, který útočí nenápadně a nelze se mu proto nijak bránit. Jeho bodnutí je smrtelné. Štír patří do báje o lovcí Óriónovi. Órión byl vynikající lovec, který rád lovil. Hrozilo, že vyhubí všechna zvířata, proto se bohyně Héra rozhodla zakročít. Poslala štíra, aby Órióna zákeřně bodl. Štír, Órión i lovcovi psi byli přeneseni na noční oblohu. Tato báje vysvětlovala proč souhvězdí Órión mizí, když vychází Štír. Ale ani Štír nemá jen stinnou stránku. Ničí za účelem obnovování, proto je Štír symbolem změny a překonání smrti. Slunce znamením Štíra prochází mezi 24. říjnem a 22. listopadem. Leží přesně naproti Býku. Štír je osmé a Býk čtvrté znamení. Vládce Štíra je planeta Mars, symbol mužství a destrukce. Proto Štír v mithraeích tím, že chytá Býka za varlata, ho zbavuje plodivé síly. Poukazuje na to, že sílu má zasvěcenec vést jiným, duchovnějším směrem, a stát se alespoň Mithrovým Vojákem na třetím stupni.

Na mozaikách je mezi výbavou Vojáka těžko identifikovatelný předmět s mnoha interpretacemi. Turcan názory shrnul takto: Navrhují se věci jako vojenský měšec, frýžská čapka a býčí stehno. On byl pro vojenský měšec.⁹⁴ Já v tom jasně vidím býčí stehno, protože předmět je zakončený něčím, co připomíná kopyta dvoukopytníka. Podobně vypadající předmět drží Mithra nad hlavou klečícího slunečního boha. Mává nad ním, jako by ho zasvěcoval nebo ohrožoval. Logiku dává býčí stehno, kterým Mithra otáčí vesmírem, a proto se před ním musí poklonit i sluneční bůh.

2.4.4 Lev, Jupiter, blesk, sistrum a lopata?

Stupeň Lva je velice důležitý, protože patřil k vyšším hodnostem v žebříku zasvěcení. Porfyrios tvrdil, že: „*Ti, co se účastní mystérií, jsou nazýváni lvy, ženy lvicemi (hyenami) a ti, co obsluhují, se nazývají havrani. Lví mystéria v sobě zahrnují všechny formy zvířat. Také ale říkají, že podle Peršanů lidské duše střídá mnohá těla.*“⁹⁵ Plinius Starší zachytil spoustu pověstí, které se o lvech vykládaly. Odsoudil

94 TURCAN, R.: c. d. s. 46.

95 PORFYRIOS: *De Abstinencia*, 4. 16.

sexuální chování lvů, kdy se jsou schopní pářit i několikrát denně.⁹⁶ Za zajímavé považují tvrzení o lvicích: Lvice prý rodí pouze pět let, každý rok o jedno lvíče méně. Pak rodit přestane. Lvice je symbol mateřství, umí ochránit svá mláďata.⁹⁷ Lev je král zvířat, stejně jako je Jupiter král bohů. V Egyptě byla bohyně s hlavou lvice, Sachmet, která byla považována za matku krále a válečnou bohyni bojující za pořádek. Když se jí podařilo usmířit, mohla uzdravovat. Král by měl ztělesňovat moc, triumf dobra nad zlem. Plinius vyprávěl o vlastnostech, které by měl mít král: Lev má smysl pro milosrdenství. Napadá prý jen silné muže, nikdy ne slabé ženy a děti nebo osoby, které se vzdávají.⁹⁸ Lev z příběhu o Héraklovi má i stinnou stránku. Héraklés dostal od mykénského krále za úkol zabít lva z hor. Héraklés ho omráčil mohutným kyjem, když lev líně spal přežraný v jeskyni, a uškrtil ho, protože jeho kůže byla nezranitelná. Podle Tertulliana: „*Lvi reprezentují dychtivé a impulzivní typy přírody, jsou filozofickými svátostmi vyprahlé a spálené povahy.*“⁹⁹

Znamení Lva ovládá Slunce. Slunce tímto znamením prochází 24.7. – 21.8. v době horkého léta, proto byl spojován s ohněm a světlem. Lev pravděpodobně podstoupil očištění ohněm, protože si omýval a pomazával ruce medem: „*Když však zasvěcencům ve lvích mystériích na ruce nalévají med místo vody, naznačují takto, že mají ruce čisté ode všeho škodlivého a neřestného.*“¹⁰⁰ Až do tohoto stupně se asi používala tradičně voda, kterou si i římský kněz při oběti omýval ruce. Věci umyté vodou se musí umývat znovu a znovu, protože očista vodou není trvalá. Oheň je protiklad vody a „omytí“ ohněm je trvalejší, než omytí vodou. Skutečný oheň by ovšem člověka mohl zabít, proto je třeba zvolit zástupný symbol.

Med má zlatavou barvu jako oheň a slouží k uchování potravin, proto je vhodnou náhražkou. Očistná síla ohně transformuje lva trvale do nového člověka, do toho, který je posvěcen. Domnívám se proto, že lev už spálil svou divokou zvířecí povahu během zasvěcovacího obřadu při přechodu z vojáka na lva, proto se mohl aktivně podílet na obřadu hostiny. Jako Jupiter může udeřit na Titány bleskem a připojit se k Mithrovi v lovu na síly zla. Při obřadu se Lev asi staral o oheň a hluk, jak

96 PLINIUS STARŠÍ: *Natural History*, 8.18.

97 Tamtéž, 8.19.

98 Tamtéž, 8.21.

99 TERTULLIANUS: *Adversus Marcionem*, 1, 13. Ed. and Trans. Ernest Evans, *Knihy 1–3*, Oxford, 1972.

100 PORFYRIOS: *Jeskyně nymf*, s. 36.

nasvědčuje lopatka na oheň a sistrum z mozaiky. Lopatka slouží na rozhrabování žhavých uhlíků. Sistrum vydávalo zvuk, kterým se zahánělo zlo.

2.4.5 Peršan, Pes, ubývající měsíc s hvězdou, srp, perský meč

Označení *Peršan* je poněkud zvláštní. Perská říše pod vládou Sásánovců v třetím století našeho letopočtu zahájila expanzi proti římské říši. Vyvrátila Parthskou říši, s jejími králi Římané občas uzavírali i mír. O dvojím vztahu k Východu už byla řeč. Tento stupeň může být pozůstatkem mithraistické propagandy, která dávala na obdiv své maloasijské počátky.

Řekové i Římané neměli se psem problém. Pes byl symbolem věrnosti. Výjimečně souvisel s podsvětím. Órión se dostal na oblohu i se svými dvěma věrnými psy. Představují souhvězdí Velký a Malý pes. Souhvězdí Velkého psa má podle Vergilia nepřátelský postoj k souhvězdí Býka: „*Na jaře zasévej bob, též kyprá vojtěšku přijme brázda a také proso, jež ročního osetí žádá, jakmile zářivý Býk již zlatými otevře rohy jaro a zapadá Pes, jenž uniká hrozící hvězdě.*“¹⁰¹ Židé i muslimové považují psa za nečisté zvíře. Je to proto, že psi požírali mršiny a styk s mrtvým tělem byl považován za kulticky nečistý. Lidé si v minulosti asi nedrželi psa primárně jako mazlíčka, ale chovali ho pro jeho užitečnost při hlídání stád a lovu zvěře. Obzvláště perská aristokracie se v lovu vyžívala a zakládala pověstné obory pro lov. Řecké slovo *παράδεισος* (*paradeisos*) je odvozené od těchto umělých parků se zvířaty, které byly vzorem i pro biblický ráj. Na fresce v mithreu Dura Európos Mithra loví jako perský pán.¹⁰² Myslím, že by měl odpovídat pátému stupni Peršana - je lovec a pes se mu hodí jako pomocník. Co se týče zvířecosti, pes už není divokou šelmou, ale domácím ochočeným zvířetem. Je mezi stupni na pomezí mezi zvířecostí (lidskostí) a božstvím.

Ochrannou planetou Peršana byla Luna. Měsíc jsme si vysvětlili výše. Právě na Blízkém východě byl Měsíc často mužem, byli zde bohové jako Nanna, Sín či Jah v Egyptě. Ubývající Měsíc s hvězdou připomíná islámský symbol. Plodivá síla Měsíce je v ubývající fázi nejslabší. Porfýrios tvrdil, že Měsíc je strážcem plodů, jejichž plození bylo třeba zabránit, aby nedocházelo k reinkarnaci. Mithra šplhá na freskách na stromy a pak na některých výjevech žne obilí. Srp připomíná srpek měsíce a je symbolem žní. Mithrovi jde evidentně o obilí, které vyrůstá z býka. Upeče se z něj pečivo pojídané při

101 VERGILIUS: *Zpěvy rolnické*, 215.

102 CIMRM 52, Dura Európos.

hostině. Každý zaseje, co sklídí, je základní pravidlo reinkarnace i podle Porfyria. Osud jedná jen z nutnosti, před kterou ho staví lidské chování. Mithrova sklizeň je samozřejmě dobrá, proto obilí a chléb v mystériích naznačují dobrou sklizeň, která bude odměněná.

2.4.6 „Božské“ stupně

Probrala jsem pět prvních stupňů mithraistického žebříčku, kterým odpovídalo pět zvířecích postav. Poslední dva stupně Heliodromus a Saturn jsou složitější. Tyto stupně už nemají za symbol zvířata, ale bohy Saturna a Slunce. Roger Beck si kladl otázku, jak je možné, že na vrchol mithraistického žebříčku neusedl Mithra, ale Saturn.¹⁰³ Roger Beck se vrací k Cumontovi, který jako první viděl spojitost mezi Sluncem a Saturnem. V pojednání o astrologii Diodóros Sicilský píše, že Chaldejci: „*Planetu Chronos (Saturn), která je nejnápadnější a předznamenává další události většího významu než ostatní planety, nazvali Hélios, zatímco další čtyři, které označují jako hvězdy Arés, Afrodíté, Hermés a Zeus, stejně jako naše astrologové.*“¹⁰⁴ Roger Beck zkoumal pořadí planet, jak se objevují v mithraeích a zjistil, že v době pozdní antiky se uvažovalo o dokonce třech pořadích planet.¹⁰⁵ Římané svůj tradiční občanský týden převzali už od Etrusků. Dny se označovaly písmeny A až H. Osmý den se nazýval *nundinae*. V tento den se chodilo na trh. My dnes používáme sedmidenní týden židovský s pořadím planet Slunce, Měsíc, Merkur, Venuše, Mars, Jupiter a Saturn. Tzv. Chaldejský systém, jak o něm referoval Diodóros, řadí planety podle rychlosti, kterou se pohybují vzhledem k Zemi: Měsíc, Merkur, Venuše, Slunce, Mars, Jupiter, Saturn. Plinius také znal toto pořadí: „*Prostřední z nich je Slunce nejmohutnější co do velikosti a moci nejen vlivem na počasí, ale i proto, že řídí ostatní planety a vládne nebi.*“¹⁰⁶

Chaldejský systém se sluncem na začátku týdne lépe symbolizuje mladost času, než uprostřed. Který týden si vybrali mithraisté? Ani jeden. Jestliže se ještě jednou podíváme na tabulku, která spojuje nálezy z Ostie a Santa Priscy, neodpovídá žádnému z tradičních třech systémů. Mění se pořadí slunce. Proč? Ostatní planety snížili do podměsíční sféry, protože planety můžou za dobrý a zlý Osud, což velmi připomíná gnostické téma zlého světa. Slunce je nad Měsícem. Saturn představuje vždy konec

103 BECK, R.: c. d. s. 66

104 DIODÓROS SICILSKÝ: *Library of History*, II. 30, 2.

105 BECK, R.: c. d. s. 67

106 PLINIUS STARŠÍ: *Kapitoly o přírodě*, II, 6. Přel. František Němeček, Praha, 1974.

času, Slunce jeho začátek. Saturn a Slunce jsou totiž jedním a tím samým aspektem cyklického času, proto ani není divné, že na vrcholu zasvěcení není Mithra jako Slunce, ale Saturn jako otec. Usínající Saturn na obrazech se znovu zrodí jako Mithra z vajíčka na CIMRM 860¹⁰⁷. Vajíčko je podle tohoto reliéfu opět symbolem světa = zvěrokruhu. Mithra drží dýku a pochodeň. Zvěrokruh začíná Vodnářem.

2.4.7 Heliodromus, Slunce, sluneční koruna, bič, pochodeň

Slunce vydává každodenně světlo a teplo, které jsou potřebné pro život. Slunce na noc zmizí úplně a přes zimu světlo a teplo alespoň v některých částech světa velmi citelně slábnou. Lidem se zdálo, že se pohybuje slunce, a proto se mýty snažily vysvětlit, proč se slunce hýbe a proč mizí. Po vynálezu kola slunce mohlo záhy připomínat lidem kolo u vozu. Národy, o kterých budu psát, měly vždy boha, jehož jméno doslova znamenalo slunce a vznikl tak jeho personifikací.

Sumeřané měli boha jménem Utu. Utu byl samotné Slunce, ale zároveň byl i bohem spravedlnosti, uplatňování právních předpisů a pánem pravdy. Předpokládalo se, že každý den se Utu vynořil z hory na východě, symbolizující svítání, a cestuje buď vozem, nebo lodí po celé obloze a s večerem se vrací zpět, symbolizující západ slunce. Každou noc sestupuje Utu do podsvětí, aby rozhodl o osudu mrtvých. Jeho symbolem byly sluneční paprsky nebo sluneční disk. Právě jemu je Mithra jako perský bůh Slunce nejpodobnější. V assyrsko–babylonském jazyku se sluneční bůh jmenoval Šamaš. Utu ani Šamaš ale nebyli nejvyššími bohy.

Asi jenom Egypťané považovali slunečního boha za nejvyššího boha. Egyptský bůh slunce se při východu jmenoval Cheprér, v poledne Re a při západu Atum. I Re znamená v překladu prostě Slunce. Hieroglyf pro slunce Re je tečka v kolečku, symbol, který zůstal zachován pro Slunce i v astrologii a alchymii. Vedle něho existoval bůh Hor, který byl božským vládcem Egypta. Slunce a Měsíc byly považovány za jeho oči, pravé a levé. Egyptský bůh slunce měl jedinečné místo v pantheonu bohů: byl to nejen bůh slunce, Slunce samo, ale také jako Atum i bůh stvořitel a jako Hor pán nebe a vládce Egypta. Re v noci projíždí egyptským podsvětím, aby i mrtvým přinesl světlo. Bohužel ho v podsvětí čekalo spoustu nástrah, například had Apopis. Ten se snaží každou noc slunce bezúspěšně spolknout.

¹⁰⁷CIMRM 860, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 298 Reliéf v kameni pochází až z Británie.

V Řecku byl Sluncem Hélios. Byl to Titán, za sestry měl měsíční bohyni Seléné a Eos, bohyni úsvitu. Hélios byl popisován jako hezký muž korunovaný korunou ze slunečních paprsků, který každý den řídil svůj sluneční vůz po obloze. Hélios někdy nosil přízvisko Panoptés ("vševidoucí"). Jako stále přítomný na obloze všechno viděl a slyšel, proto často vypovídal jako svědek při sporech či se na něho přísahalo.

Římský bůh slunce se jmenoval Sol a byl to starý bůh. Nosil přídomek *Invictus*, neporazitelný. Astrologie, založená na slunečním kalendáři, postavila boha slunce doprostřed vesmíru. Počínaje Caligulou se římscí císaři rádi ztotožňovali se Sluncem jako třeba Nero. Lucius Septimius Severus se oženil s dcerou velekněze slunečního kultu ze syrské Emesy a ta propagovala v Římě kult syrského boha Elagabala. Císař Elagabala dokonce povýšil na státního boha a ostatní bohy, včetně Jupitera, mu podřídil. To vedlo k zavraždění císaře. V roce 274 n. l. římský císař Aurelianus vyhlásil jeho kult oficiálním kultem vedle tradičních římských kultů.

Sluneční kulty splývaly. Mithra získal přídomek *invictus* snad proto, aby se vyrovnal oblíbenějšímu kultu a zároveň se s Héliem spojil. 24. - 25. 12. nastává zimní rovnodennost, která naznačuje, že dny se budou opět prodlužovat. V mithraeích měl podle Cumonta probíhat v tento den největší obřad se skutečným zabitím býka.¹⁰⁸ Ulansey se snažil vysvětlit, proč jsou v mithraeích dva bohové slunce, Mithra a Sol. Trval na tom, že oba bohové jsou na výjevech stále striktně oddělení. Podle Ulanseyho je Mithra nazýván *invictus*, protože porazil boha slunce a dokázal mu tak, že je lepší. Za důkazy Ulanseymu posloužily již zmíněný zvěrokruh z Ponzy a také již zmíněný úryvek z tzv. Mithrovy liturgie. Mithra totiž drží severní nebeský pól a ovládá všechna nebeská tělesa, proto výjev, kdy Mithra nad Solem mává býčím stehnem, zdůrazňuje jeho nadřazenost. V Mithrově liturgii se Sol vzývá jako podřízený nejvyššímu bohu Mithrovi. Mithrova liturgie zdůrazňuje, že Hélios zplodil Mithra.

2.4.7 A co Mithra?

Robert Turcan připomínal dlouhou historii tohoto boha. Už ve svých počátcích byl pod jménem Mitra známý od Indie po Středozevní moře. Indo-iránské běžné podstatné jméno Mitra znamená prostředky, které způsobí svazek. Sanskrtské *mitram* znamená „pakt, smlouva, přísaha“, „ten, který svazuje“, přeneseně „přítel“. Nejstarší

108 VERMASEREN, J. M.: *Mithras: The Secret God*. London, 1959, s. 58–59

text, který se o Mitrovi zmiňuje, je nápis z roku 1380 př. n. l. známý jako nápis z Mitanni. Chetitský král Šuppiluliumaš a král Mitanni Mattivaza se dovolávají bohů Mítry, Indry, Varuṇy a Nasatyas jako garanty svých úmluv.¹⁰⁹ Druhou nejstarší památkou o Mithrovi je indická *Rgvéda*, kterou stojí za to prozkoumat podrobně. Je to stará indická sbírka hymnů psaných v sanskrtu. Rgvéda zná božský pár Mitra – Varuṇa, ve kterém lze obě bytosti rozlišit jen stěží. Pár Mitra – Varuna má v podstatě stejné vlastnosti jako Varuna samotný. Mitrovi a Varunovi jsou věnovány hymny LXV-LXVI. Hymny je velebí jako ochránce pořádku a stability, kteří nenávidí provinilce, tvůrce času. LXII nazývá Mitru nejbližším přítelem lidí, hymnus LXIII nazývá zase boha slunce Sūryu jejich okem. Podle hymnu LXIV jsou vládci nebes a země, kteří sesílají déšť.¹¹⁰ Mitra nemá téměř žádné vlastnosti, které by jej odlišovaly od Varuny.

Géorgés Dumézil srovnával Varunu s řeckým Úranem a přišel s teorií, že nejstarším indoevropským bohem byla právě tato indická dvojice védských bohů Varuna a Mitra. Podle něj to byl vlastně jen jeden bůh, který v sobě spojoval z jistého důvodu dvě protikladné funkce. Tímto důvodem byl podle něj strach člověka z divoké přírody, kterou neuměl ovládat. Toto myšlení muselo vzniknout v dobách, kdy se člověk začal organizovat, protože organizace je úspěchem nad tajemnými silami přírody. Z těchto dvou funkcí první představuje aspekty magie, záhadu, hrůzu, inspirující sílu stvoření a zároveň zničení, zatímco druhý ukazuje uklidňující aspekt garanta právního řádu a organizaci společenského života. Podle Dumézila za touto schizofrenií stál boj organizované lidské společnosti proti tajemné přírodě. Mitra je vítězstvím lidí nad chaosem.¹¹¹

Mithra si získal své místo i v monoteistickém perském mazdaismu, jenom klesl z boha na bytost jménem Yazata, což by šlo přirovnat k dobrému andělu. Zarathuštra chtěl pravděpodobně zrušit uctívání všech starých perských bohů, proto Mithra stejně jako většina ostatních bohů není zmíněn v *Gáthách*, nejstarších textech mazdaismu, které jsou obecně připisovány Zarathuštrovi samotnému. Mazdaismus představoval reformaci náboženství zdola, a proto králům trvalo, než ho přijali za státní. Perští králové přijali Ahuru Mazdu až v Achajmenovském období (asi 550–330 př. n. l.), ale

109 TURCAN,R.: c. d.s.34.

110 LXII, 4., LXIII, 1, LXIV, 1–2, *Rig Veda*, přel. Ralph T.H. Griffith, [1896] <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07066.htm>. [cit. 20. 4. 2016].

111 DUMÉZIL, Géorgés: *Různé funkce v teologii, v mythologii a v eposu*. In: *Mýty a bohové Indoevropánů*, Praha, 1997, s. 129–131.

o vyhraněný monotheismus nešlo. Z roku 521 př. n. l. pochází behistunský nápis v řečtině. Na něm Dáreios I. (staropersky Dárajavauš, vládl 522–486 př. n. l.) přiznává své vítězství nad protivníky Ahuru Mazdovi. Nápis se našel v chrámu v městě Persepolis, kde byl vyvoláván Ahura Mazda a další dva ahurové Mithra a Anahita.

*Jašt 10*¹¹² je jeden z nejdelších a z literárního hlediska nejzajímavějších hymnů v mladší Avestě, byť není příliš poučný pro mytologii. Skládá se z dlouhých popisných částí, někdy i dosti temperamentních a vroucích modliteb o milost nebo ochranu. Je to obdoba *Rgvédy*, jenom bez Varuny. §§ 12, 50, 67, 104, 124, 136 a další líčí Mithru jako boha nebeského světla. Je to postava, která zná pravdu, protože všechno vidí a slyší, proto je brán jako svědek pravdy, při kterém se přísahá v dobré víře (§§ 2, 44, 79, 81 a násl.); trestá lháře a ty, kteří porušují své sliby. Mithra zničí jejich domy a udeří na ně v bitvě (§§ 17 násl., 28 násl., 35 násl., 47 násl., 99 násl., 105 násl., 112 násl., 128 násl., atd.). Mithra zde má jasné ochránářské a válečnické rysy, které odporují Dumézilově teorii o tom, že Mithra je kněz a Varuna válečník. Mithra je bližší lidem, než Varuna, jak píše Dumézil. Římanům mohl velmi snadno splynout s nejvyšším bohem Ahurou Mazdou, vzpomeňme na Plútarcha a jeho popis Mithry jako prostředníka. Válečnická povaha boha ho pravděpodobně učinila oblíbeným mezi vojáky, i když samozřejmě nebyli jeho jedinými vyznavači, ale přispěli k šíření mystérií.

Mithra se jen zdánlivě vymyká ostatním bohům slunce. Všechny mýty z Východu a Egypta se snažily vysvětlit, proč slunce v noci z oblohy mizí. Nejjednodušší odpovědí pro Egypťany a Sumery bylo, že svítí mrtvým v podsvětí, proto má Mithra nejbližší k bohu Re a Utu, v mystériích je i hlavním bohem světa jako egyptský bůh slunce, což trochu připomíná původního Mitru z *Rgvédy*. Řecký Hélios a římský Sol nebyli nejvyššími bohy. Hélios byl ještě ke všemu Titán a ne bůh, ale i on byl brán jako vševidoucí, stejně jako indicko–perský Mitra. Pokud vím, tak do podsvětí Hélios nezajížděl, ani nesoudil mrtvé. Nebyl totiž garantem řádu. To byl nevyšší bůh. Žádná evropská mytologie nemá boha slunce jako hlavního boha. V čele pantheonu stojí nejčastěji bůh oblohy a deště jako Zeus, Jupiter, u Slovanů Perun a možná Thor u starých Germánů. Myslím si, že je tomu tak proto, že Evropa leží severněji než Mezopotámie nebo Egypt. Čím víc na sever, tím je slunce méně a více deště.

112 GELDNER, Karl, F.: *Avesta, the Sacred Books of the Parsis*, Stuttgart, 1896
<http://www.avesta.org/ka/yt10.htm> [cit. 20. 4. 2016].

Slunce představuje také nejdůležitější vliv v horoskopu. Otázka: „Jaké je Vaše znamení?“ odkazuje na to, v jakém měsíci Slunce zrovna vycházelo, když jste se narodili. Měsíce jsou podle astrologie spojeny se znameními zvěrokruhu. Člověk si ponese celý život jako hlavní rys svého charakteru znamení, ve kterém se narodil. I Diodóros vyprávěl o tom, že tato souhvězdí mají hlavní autoritu.¹¹³ Slunce je pánem horoskopu a Mithra je Slunce. Horoskop vytváří budoucnost člověka, proto je Mithra alegorií samotného zasvěcence, který má vládu nad svým osudem. CIMRM 860 ukazuje Mithru rodícího se z vajíčka uprostřed zvěrokruhu, což by mělo ukazovat na Slunce uprostřed zvěrokruhu.

Koruna je symbolem ze slunečních paprsků, bič použil bůh slunce na své sluneční koně. Pochodeň je symbolem osvětlení, přináší světlo. Kromě Mithry ji drží ještě dvě postavy, *dadophoroi*, nosiči pochodní, Cautes a Cautopates, kteří přihlížejí zabítí býka. Manfred Claus, si postěžoval, že neexistuje žádná související etymologie, která by tyto postavy mohla vysvětlit.¹¹⁴ Mívají i samostatné oltáře. Cautes drží hořící pochodeň nahoru, zatímco Cautopates drží pochodeň ohněm dolů. Cautopates je obvykle zobrazen na levé straně, ale ne vždy. Oblečení jsou stejně jako Mithra, proto si myslím, že jsou jeho aspekty. Kvůli symbolice pochodní v nich Vermaseren viděl ranní a večerní slunce. Na jednom ze svých oltářů má Cautopates u sebe škorpióna, což upomíná na podzim, kdy se vše chystá na zimu. Přikláním se proto k Vermaserenovi, který ukazuje Mithru jako nepřemožitelné slunce, Cauta jako východ slunce a Cautopata jako západ slunce. Pro toto tvrzení našel i oporu v reliéfu CIMRM 247, kde visí na borovici tři hlavy s frýžskou čapkou.¹¹⁵

2.4.8 Otec, Saturn, frýžská čapka, rhabdo, patera

Saturn je v pořadí planet na sedmém místě. Saturn je druhá největší planeta naší sluneční soustavy po Jupiteru a získala jméno po římském bohu jménem Saturnus. Saturnus byl starý, ještě předřímský bůh, který měl mnoho významných funkcí. Díky Macrobiovým Saturnáliím se dochovaly mýty o Saturnovi a jejich vysvětlení. Saturnovo

113DIODÓROS SICILSKÝ: *The Library of History*, 30, 6.

114CLAUSS, M.: c. d. s. 95.

115VERMASEREN, J. M.: *Mithras: The Secret God*. London, 1959, s. 58.: „That it was possible to represent them sometimes simply by their phrygian caps shows that the Mithraists took their presence for granted“.

jméno odvozoval od slova *satus*. Jeho manželkou byla Ops, Země.¹¹⁶ Jeho svátek, Saturnália, zavedl už král Tullus Hostilius. Další král mu zasvětil chrám na Foru Romanu, kde pak bývala státní pokladna.¹¹⁷ Saturn je řecký Kronos, Čas. Zrodil se sám z nebe a svého otce vykastroval, aby semena, která mají počátek v nebi, oplodnila Zemi. Semena se vrací tam, odkud pocházejí, proto polykal děti. Země pohlcuje, co zrodila. Saturnus prý utíkal před synem Jovem, proto přišel z nebe do Itálie a stal se zde králem.¹¹⁸

Za jeho vlády panoval blahobyt. Jeho vládu opěvoval Vergilius ve čtvrté Ekloze jako zlatý věk lidstva: „*Přišel poslední věk, jak kumská hlásala věštba; velké pořadí věků, jak bývalo, počíná znova, již se zas vrací Panna a vrací se saturnská říše. Chraň jen chlapce, jenž přijíti má: jím skončí železné plémě.*“¹¹⁹ Srp znamená rolnictví, a přesto za jeho vlády rolnictví nebylo, protože země plody sama rodila. Pro zemědělství je důležitý cyklický přírodní koloběh času, kdy se příroda rodí a zase umírá, proto se stal i bohem cyklického času. Saturnálie se konaly v zimním období, což je nečekané, neboť Saturnus byl hodným a dobrým králem, dalo by se tedy očekávat klimaticky příznivější období pro slavnost. Zimní Saturnálie poukazují na souvislost tohoto boha s podsvětím. Saturnus se podobá Usirovi či Persefoné, kteří jako bohové plodnosti museli trávit svůj čas v podsvětí.

Saturnus byl otcem Jupitera, který ochraňuje Heliodroma. Mithra a Saturnus jsou vlastně jedním a tím stejným bohem, který se podle Dumézila kdysi dávno rozdělil na dva. Alespoň v mystériích však zůstala zachována jejich jednota. Protože Saturnus splynul s Kronem, stal se i bohem času. Saturnus neboli Chronos, je věčný čas sám a odkazoval tak na věčný koloběh času. Symbolem koloběhu času byl Úroboros. Slovo pochází z řeckého οὐροβόρος ὄφις, což je starověký symbol znázorňující hada, který požívá svůj vlastní ocas. Planeta Saturn v astrologii odkazuje na temnější stránku Saturna v podsvětí. Je proto pokládána za nepříznivou planetu kvůli tomu, že je poslední a její pohyb je nejpomalejší ze všech planet tradiční astrologie, proto symbolizuje formování, jistotu a konec času. Protože antický čas byl cyklický, je také počátkem. Aby se život mohl zrodit, musí se umřít. A nové zrození by mělo být lepší,

116 MACROBIUS: *Saturnália*, I. 10. 20.

117 Tamtéž, I. 8.1–8.4.

118 Tamtéž, I. 8.1–8.4.

119 Souhvězdí Panna bývalo ztotožňováno s bohyní Diké, mravní Spravedlností, která v železném věku uprchla před špatnými lidmi na nebe. Tamtéž, I, 21.24. Nazýval ji dynamis heliaké Slunce, která se stará o plody a rozděluje je spravedlivě mezi lidi.

než to staré, proto je Saturn archetypem moudrého stařešiny na konci života, který by měl být hlasem svědomí a učitelem moudrosti. I podle Porfyria vládne proto znamením z konce roku: Kozoroh, Vodnář (22. 12. – 20. 1., 20. 1. – 19.2.). Římané proto slavili Saturnálie ve znamení Kozorožce a rok začínal ve znamení Vodnáře.¹²⁰ Starý římský kalendář totiž začínal v březnu, prý na památku toho, že Mars byl otcem Romula.¹²¹

Otec (Pater) byl běžným titulem vedoucího náboženského collegia. Hrál při zasvěcováním obřadu důležitou roli. Tertullianus opět zaujatě popisuje, jak noví zasvěcenci přicházeli k Otci, pravděpodobně mluví o mithraistech. Co je z toho pravda, těžko říct, snad jen to, že zájemce o zasvěcení přijímal Otec a používaly se lampy. Zajímavá je poznámka o ženách v kultu: „*Avšak, jak se domnívám, je zvykem, že ti kteří chtějí být zasvěceni, musí napřed přijít k Otci posvátných obřadů a je jim uloženo, co si mají připravit. On (Otec posvátných obřadů): „Musíš mít sebou malé děcko, které neví, co je smrt, které by se pod nožem usmívalo. Rovněž musíš mít chléb, který pokropíš čerstvou krví, krom toho svíce a lampy; několik psů, kteří by se vrhli na jídlo, a trochu jídla. Především musíš přijít se svou matkou a sestrou. A což kdyby nechtěly přijít nebo jsi je neměl?*“¹²² Tento zasvěcovací obřad je znázorněn na pěti špatně dochovaných freskách z mithraea pod kostelem Santa Maria Capua Vetere.¹²³ Co se při něm odehrávalo, těžko říct. Zkoušky prý testovaly charakter zasvěcence: „*Mithru Peršané považují za slunce, jiní za oheň a jiní za úplně něco jiného. Tento Mithra má obřady zejména mezi Chaldejci. Při zasvěcování jsou zasvěcenci mučení určitými stupni. Na prvním stupni podstupují mučení, při kterém jsou vystaveni střídání světla a tmy, a pak silněji, jako například: nejprve se stávalo, že hladověli padesát dnů, a poté, v případě, že statečně vydrželi, je přiměli, aby si lehli na dvacet dní do sněhu; a tak prostřednictvím muk, které se postupně zvyšovaly, byli zasvěceni i do největších tajemství.*“¹²⁴ Obřad podle popisu neznámého křesťana, který se označuje jako Pseudo-Nonnos, by asi nikdo nepřežil, proto šlo podle fresek o smrt symbolickou.

120 PORFYRIOS: *Jeskyně nymf*, s. 42–43. Starý římský kalendář měl deset měsíců a celkem měl 304 dní. Až Julius Caesar prý podle egyptského vzoru upravil kalendář na 365 ½ dne (egyptský kalendář byl ovšem jiný). Tamtéž, I. 12.5–6.

121 Tamtéž, I. 12.5–6.

122 TERTULLIANUS: *Obrana křesťanů – Apologetium*. In: Čtvrtá patristická čítanka (Teol. studie). ed. Novák, J., Praha, 1985.

123 CIMRM 187 – Havran přivádí zasvěcence, CIMRM 188 – klečí před zasvěcovacím gestem mystagóga, CIMRM 191 – skoro to samé, CIMRM 193 – leží, CIMRM 194 – vysvobozen položením ruky mystagóga na rameno. Toto gesto velmi připomíná pasování na rytíře. *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 108.

124 PSEUDO-NONNUS: *Epiphany 18 (Scholia)*: Brock, Sebastian. The Syriac Version of the Pseudo-

Na freskách nejdříve stojí, klečí a pak leží nahý muž se zavazanýma rukama a očima. Vyvolává to pocit bezmocnosti a poníženosti. Pokud člověk není exhibicionista, stydí se vysvléci se před ostatními. Nahota symbolizuje oprostění se od osobnosti, od přetvářky a odhaluje vlastní individualitu, kterou je zasvěcovacím rituálem třeba potvrdit. Pravděpodobně si zasvěčenec prošel nějakou zkušeností, která symbolizovala smrt špatných vlastností, ze které se znovu narodil do života s lepším charakterem. Rozložit se na živly znamenalo zemřít a noc je básnický opis pro podsvětí. Označoval se jako *natus* a zasvěcení se konala pravděpodobně v sobotu, dni Saturna. Grafito z mithrea pod St. Priskou sděluje, kdy byl zrozen nový zasvěčenec: „*Natus prima luce/duobus Augg(ustis) co(n)s(ulibus)/Severo et Anton(ino)/XII K(alendas) Decem(bres)/dies Saturni/luna XVIII*“.¹²⁵ Apuleius vypráví, co prožil při zasvěcení v mystériích: „*Došel jsem na rozhraní života a smrti, vkročil jsem na Proserpinin práh, projel jsem všemi živly a vrátil jsem se. Uprostřed noci jsem spatřil slunce jiskřící jasným světlem. K bohům podsvětním i nebeským jsem přistoupil na dosah ruky a vzýval jsem je z bezprostřední blízkosti.*“¹²⁶ Pravděpodobně musel tento rituál zasvěčenec podstoupit pokaždé při přechodu z jednoho stupně na druhý, takže nejméně sedmkrát. Základní myšlenkou iniciace bylo zřejmě nejen zrušit všechna dřívější pojetí sama sebe, navrátit se na svatý a dokonalý počátek, ale i přerušit koloběh času. To je vyjádřeno pravděpodobně výjevem, kdy Mithra nastupuje do slunečního vozu.

Otec hrál roli samotného Mithry, proto má jako symbol Mithrovu čepici. Na fresce se zasvěcením z Maria Capua Vetere CIMRM 188 je Otec oblečený stejně jako Mithra v plášti a frýžské čapce. V ruce drží hůlku ῥάβδος, kterou se dotýká ramene klečícího zasvěcence. Symbolickým klepnutím ho coby Mithra vysvobodí ze zajetí. Mozaika, která zobrazuje kolečko s tečkou uprostřed, bude patera, široká, mělká mísa používaná k pití především v rituálním kontextu jako úlitba (*libatio*).

Ve značném počtu se nachází v mithraeích socha bizarní postavy, kterou je obtížné identifikovat, protože její ikonografie je proměnlivá. Většinou je to mužská postava s hlavou lva (někdy s lidskou hlavou, ale lví hlavou na hrudi), křídly a s tělem hada ovinutým kolem něj. Často nese klíče v rukou jako socha CIMRM 312 nebo pochodeň či svitek papyru. U nohou může mít kouli s dvěma vyznačenými poloměry.

Nonnos Mythological Scholia. Cambridge, 1971.

125 CIMRM 476. VERMASEREN, M. J.; ESSEN, C. C. Van: *The Excavations in the Mithraeum of the Church of Santa Prisca on the Aventine*. Leiden, 1965. Excavation report.

126 APULEIUS: *Zlatý osel*. Přel. Václav Bahník, Praha, 2002, s. 384.

O této postavě neexistují žádné věrohodné zprávy. Pouze jedna ze soch, CIMRM 834, má na sobě pár písmen: „D(EO)VOL(USII) Ire[naeus] ARIMANIU [s posuerunt]“¹²⁷. Cumont rozpoznal, že tato postava drží symboly času, proto ji považoval za perského vládce nekonečného času Zurvána, který byl v heretické formě mazdaismu otcem dvojčat Ahura Mazdy a Ahrimana.

Římané měli možnost se seznámit pouze s touthle formou mazdaismu.¹²⁸ Merkelbach se divil, že kdyby měl být mithraismus odvozený z perského náboženství, proč by uctívali Ahrimana? Navrhl jinou postavu z perského náboženství s podobným jménem: Arjaman a přiřadil ji podle lví hlavy ke čtvrtému stupni.¹²⁹ Hinells odmítal vidět jakoukoliv spojitost mezi těmito dvěma perskými postavami a sochou.¹³⁰ Beck si všiml podobnosti s gnostickým Jaldabaóthem, ale odmítl postavy ztotožnit. Jaldabaóth vládl nebeskému řádu podle gnostiků, ale Beck poukazoval na to, že pořadí planet není shodné. Spokojil se s tím, že postava vyjadřuje kontrolu nad procesem iniciace.¹³¹

Vědci se shodli na tom, že tato postava je zosobněním času jako Chronos nebo Aión. Tato identifikace je založená na Macrobiovi. Egypťané uctívali Slunce pod jménem Sarapis. Měl prý tři hlavy: lví, psí a vlčí.¹³² Dohromady je svazoval had. Lví hlava znamená současnost, čas pro činnost. Aión (CIMRM 312) drží v jedné ruce klíče s dvanácti dírkami, v druhé hůlku. Na hrudi má symbol blesku, na zádech čtyři křídla.¹³³

Aión se obvykle znázorňoval jako nahý nebo polonahý mladý muž se zvěrokruhem kolem sebe. Příkladem jsou dvě římské mozaiky ze Sentina (současné Sassoferrato) a Hippo Regius v římské Africe. Aión je určitě na CIMRM 777, kde je socha mladého nahého muže ovínutého hadem, na prsou má lví hlavu.¹³⁴ Jako pán zvěrokruhu je na CIMRM 695–696, kde je opět jako mladý nahý muž se lví hlavou na hrudi, tentokrát i okřídlený s pochodní a žezlem v rukou.¹³⁵

127 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 290.

128 CUMONT, Franz: *The Mithraic Mysteries*. s. 105.

129 MERKELBACH, R.: c. d. s. 100.

130 HINELLS, J. R. (1975c: 340–343).

131 BECK, R.: c. d. s. 61–62.

132 MACROBIUS: *Saturnalia*, I. 20.13–15.

133 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 144.

134 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 273.

135 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 695. Tento reliéf má dokonce nápis s ženským jménem Eufrosyné, což vedlo k domněnce, že pochází původně z orfických mystérií a mithraisté ho užili druhotně, neboť většina historiků se shoduje, že ženy do kultu nebyly přijímány. Podle Cumonta je to orfický bůh Fanés.

Aión je čas, i Chronos je čas, ale je v nich rozdíl. Řecky je to Ὁ αἰών jako χρόνος. Aión je dlouhý čas, epocha, staletí, nevymezený čas, zatímco Chronos je perioda a taky gramatická kategorie, proto je to určený, vymezený čas. Nejdokonalejším symbolem, jež vyjadřuje cykličnost času je Úroboros, který je kulatý. Čas může být mladý i starý, protože běhá v kruhu, proto Mithra může být zároveň Saturnem i Sluncem. Klíče jsou symbolem otevírání. Koule pod nohama s poloměry je zeměkoule a Aión stojí nad ní jako strážce cesty, který může otevřít mithraistickou nadměsíční sféru. Ve sféře se už nachází jenom Slunce a Saturn.

V tzv. Mithrově liturgii má zasvěcenec říkat: „*Slyš mě _____ jehož matka je _____, Pane, ty který jsi svázal všechny ohnivé překážky, Ohnivý chodče, PENTITEROYNI, Stvořiteli světla, SEMESILAM, Ohnivý dechu, PSYRINPHEY, IAO, Ohnivý dechu, OAI, Ohnivá radosti, ELOYRE, Krásné světlo, AZAI, Aióne, ACHBA, Pane světla PEPPER PREPEMPIPI, Ohnivé tělo, PHNOYENIOCH, Dárče světla, AREI EIKITA, Kočí ohně, GALLABALBA, Nutiči světla, AIO, Ohnivý víre, PYRICHIBOOSEIA, Hybateli světlem, SANCHEROB, Hromotřase, IE OE IOEIO, Slávo světla, BEEGENETEE ty, jenž zvyšuješ světlo, SOYSINEPHIEN, ty, jenž působíš oheň a světlo, SOYSINEPHI ARENBARAZEI MARMARENTEY, Ty, jehož se hvězdy bojí, otevři pro mě, PROPROPHEGGE EMETHEIRE MORIOMOTYREPHILBA, protože já jsem tlačěn hořkou nutností, já volám nesmrtelná jména, živoucí a ctěná, která nikdy neklesla do smrtelné přirozenosti a nejsou vyslovitelná žádným smrtelným jazykem a zvukem EEO OEEEO IOO OE EEO EEO OE EO IOO OEEE OEE OOE IE EO OO OE IEO OE OOE IEO OE IEEO EE IO OE IOE OEO EOE OEO OIE OIE EO OI III EOE OYE EOOEE EO EIA AEA EEA (615) EEEE EEE EEE IEO EEO OEEEOE EEO EYO OE EIO EO OE OE EE OOO YIOE.*”

Jsou zde jasné narážky na to, že Aión je stvořen z ohně a vzduchu, což jsou dva vyšší živly, než je voda a země. Aión je také krotitel hvězd, které tvoří nepříznivý Osud zasvěcenci. Johannes Lydus naznačil, že celý vesmír pod souhvězdím Medvěda je celý vlhký a roven jeskyni, proto je Mithra nazýván ze skály zrozený, a proto je oheň, zatímco měsíc Isis je vzduch.¹³⁶

Svatý Eirénaios zachoval svědectví, že gnostik Basilidés srovnával boha Mithru s tajemným bohem Abraxasem či Abrasaxem. Schválně zkomolil Mithrovo jméno na

136 JOHANNES LYDUS: *De Mensibus*. 4, 30. Přel Mischa Hooker for Roger Pearse, 2013 http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Lydus/4/February*.html. [cit. 20. 4. 2016].

Μειθρας, aby odpovídalo číselné hodnotě jména Ἀβράξας.¹³⁷ Řeckým písmenům odpovídají také číslovky. Převědeme-li tímto způsobem jména Abraxas i Meithras na číselné hodnoty, dává jejich součet 365, počet dní v roce.

$$\text{Μειθρας} : 40 + 5 + 10 + 9 + 100 + 1 + 200 = 365$$

$$\text{Ἀβράξας} : 1 + 2 + 100 + 1 + 60 + 1 + 200 = 365$$

Basilidés žil v Alexandrii. Gilles Quispel poukazoval na to, že bůh Aión vznikl v Alexandrii a měl ujišťovat o věčnosti města.

Aióna i Mithru spojuje oheň, mladost a zvěrokruh kolem nich. Aión je dlouhý vymezený čas jako Mithra. Na rozdíl od nich je Saturn je jako Chronos nekonečný nevymezený čas, symbolizovaný hadem v kruhu. Mystéria nabízela podle mě únik z tohoto kruhu, jinak by Mithra nebyl bohem uspořádaného času. Mithra byl podle Basilida nejvyšší bůh. Porfyrios říkal, že Býk je obrazem stvořitele, který může za to, že vznikl svět a zrození. Mithra pravděpodobně nestvořil svět, ale nabízel z něho únik.

Na úplný závěr bych se ještě vrátila k Eliadově Dumézilově teorii. Zjednodušeně řečeno Dumézil počítá s dvojím světem, organizovaným a neorganizovaným. Eliade tvrdil, že aby se narodil nový člověk, musel symbolicky zemřít při zasvěcení v lůně Země, odkud pocházel. Vodu používal jako symbol znovuzrození. V mystériích ovšem kromě toho existovalo i omytí medem. Med jako symbol ohně byl trvalý. Zasvěcenec se chtěl tímto omytím posunout ještě výš, nad matku Zemi, nad tu světovou jeskyni, kde bylo vzdálené božstvo. Archaický člověk počítal s nebem a zemí, pak se přidalo podsvětí. Mystéria a filosofové počítali kromě podsvětí, země a nebe ještě se čtvrtou dimenzí, světem mimo Vesmír, kde je nejvyšší bůh.

K tomu se chtěli vrátit výstupem skrz nebesa ještě za tohohle života, aby unikli z koloběhu času. Tento bůh stvořil svět i protiklady v něm. Gnostikové to viděli trochu jinak. Dumézil tvrdil, že společnost se vidí jako střed světa a co je mimo, je nebezpečné. To odpovídá i symbolu kolečka s tečkou uprostřed – sluncem. Jediné mužské slunce je dokonalým obrazem jediného, nejvyššího boha. Naštěstí pro Porfyria mělo toto božstvo dva základní aspekty: mužského Mithru a ženského Býka. Mithra spasil své vyznavače z bludného kruhu reinkarnace tím, že zabil Býka. Mithra ovšem nabízel záchranu z reinkarnace jen svým zasvěcencům. Mystéria měla za úkol tento proces ukončit už v tomto životě.

137 EIRÉNAIOS: *Against Heresies*. 1. 24. 7.

2.5 Vyznavači mithraismu

První známou tauroktonii věnoval otrok. Vilicus býval ale privilegovaným otrokem, který měl vrchní dozor nad *villou rusticou* a nad všemi činnostmi s ní spojenými, s výjimkou péče o skot, o který pečoval *pecoris*. Vilicus se měl řídit pokyny vlastníka vily a zacházet mírně s otroky a nikdy nesměl opustit vilu, kromě toho, že by šel na trh, a neměl mít styk s jasnovidci! Napadá mě otázka, jak se asi tento člověk mohl účastnit kultu a neopouštět při tom vilu?! Také měl evidentně dost peněz, když mohl bohu věnovat takové sousoší. Pravděpodobně tak mohl učinit jedině se souhlasem svého pána.

Oltář pod položkou CIMRM 362 z mithraea blízko kostela Sv. Petra a Marcellina na Esquilinu v Římě byl dedikován dvojjazyčným latinsko–řeckým nápisem jistým Římanem jménem T. Flavius Hyginus, pravděpodobně mezi 80-100 n. l. Je věnován bohu Sol Invictus Mithras. Jméno „Flavius“ by mohlo odkazovat na císařského propuštěnce dynastie flaviovců. Myslím, že se vztahuje k flaviovské dynastii, proto by tohle sousoší mohlo být jednou z nejstarších památek mithraismu. Řecký nápis zmiňuje Otce kultu jménem Pollius Rufus: *Ἡλίω Μίθραι / Τ(ίτος) Φλάουιος Ὑγιῶς / διὰ Λολλίου Ρούφου / πατρὸς ἰδίου* Je to důkaz o existenci systému hodnotí hned z počátku kultu.¹³⁸

Pod označením CIMRM 420¹³⁹ se nacházejí dva pomníky významného Římana jménem Vettius Agorius Praetextatus ze senátorské třídy. Kromě mnoha nápisů o něm svědčí o jeho existenci i díla jeho známějších současníků, Macrobius mu dokonce vyhradil čestné místo ve svých Saturnáliích.¹⁴⁰ Tento člověk zastával přední místa v náboženské sféře a byl činný i ve státní správě, jak se od občana té doby vyžadovalo. Zajímavý je pak dodatek o jeho manželce Aconii, protože i ona podstoupila zasvěcení alespoň ve dvou kultech: *D(is) M(anibus) / Vettius Agorius Praetextatus / augur p[ro]ntifex Vestae / pontifex Sol[is] quindecemvir / curialis Herc[ul]is sacratus / Libero et Eleusiniis hierophanta / neocorus tauroboliatus / pater patrum in [re] publica vero / quaestor candidatus / pr(a)etor urbanus / corrector Tusciae et Umbriae / consularis Lusitaniae / proconsule Achaiae / praefectus urbi / legatus a senatu missus V /*

138 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 162.

139 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 178.

140 MACROBIUS: *Saturnalia*, Introduction, s. XXVII.

praefectus praetorio II Italiae / et Illyrici / consul ordinarius / designatus / et Aconia Fabia Paulina c(larissima) f(emina) / sacrata Cereri et Eleusiniis / sacrata apud (A)eginam Hecatae / tauroboliata hierophantia. Z nápisu lze usoudit, že vůbec nebyl problém pro jednoho člověka vyznávat několik mysterijních kultů nebo v nich dokonce zastávat přední místa. Klidně tak mohl být *heirofant* v Eleusíně nebo *pater patrorum* v mithraismu.

V letech 1973–5 bylo zkoumáno mithraeum pod kostelem S. Stephano Rotondo v Římě, v jedné z budov *Castra Peregrinorum*. Nálezy jsou nyní umístěny v muzeu Diokleciánových lázní. Toto mithraeum je velice významné proto, že se v něm našlo mnoho dedikačních nápisů, které o vyznavačích leccos napovědí. Mithraeum bylo postaveno kolem roku 180 a používalo se asi až do třetího století našeho letopočtu. Našla se v něm i socha Mithry rodícího se ze skály s nápisem: „*Petram genetricem Aur(elius) Bassinus, aedituus principiorum cast(rorum) pereg(rinorum) dedicavit hoc in loco et d(ono) d(edit), antistante A. Caedicio Prisciano, eq(uite) R(omano), Patre.*“

Tento Aurelius, podle práva *peregrinus*, stál na trochu nižší příčce společenského žebříčku než *Praetextatus*. Každý vojenský tábor míval svoji svatyni, *aedes sacra*, o jejíž chod se musel nějaký *aedituus* starat. *Aedituus* bylo i označením pro vlastníka posvátné budovy, v tomhle případě byl Aurelianus asi majitelem domu, ve které bylo mithraeum. *Peregrinus* byl obyvatel římské provincie bez římského občanství, které bylo uděleno všem *peregrinům* až roku 212 n. l. Aurelianus byl *princeps peregrinorum*, vrchní centurion tábora *auxilií*, který neměl v čele legáta ze senátorské třídy, ale pouze centuriona. Z tohoto mithraea pochází též velmi působivá modlitba ženy jménem *Cascelia*: „*Věčný Bože, Cascelia tě žádá svým jménem, abys byl milosrdný nejen ke všem jejím příbuzným, ale i ke všem stvořeným bytostem. Žádám tě, Věčný, pro božskou zemi a moře a jakékoliv dobré věci, které jsi stvořil, buď milostiv ke mně a mým. Prosím, Věčný, o tvou milost, o tvůj oživující zákon jménem svého spoluotroka a mé dcery a mého pána Prima a jeho manželky Celie, Pane.*“¹⁴¹ Tertullianus je dalším již zmíněným svědkem, že kultu se účastnily i ženy: „*Co také musíme říci o tom, že Satan omezuje jeho (Mithry) hlavního kněze pouze jedním manželstvím? I on má své panny.*“¹⁴²

141 LISSI, CARRONA, Elissa: *Il Mitreo dei 'Castra Peregrinorum' (S. Stephano Rotondo)*. Leiden, 1986, s. 205–212.

142 TERTULLIANUS: *De praescriptione haereticorum*, 40, 5.

Votivní nápisy na oltářích ukazují, že se ničím nevymykají z římské praxe votivních oltářů. Donátor například bohu sliboval, že pokud ho uzdraví, postaví mu oltář. Nedořešená zatím zůstala účast žen v kultu. Porfyriova zmínka o hyenách nebo lvicích by nasvědčovala tomu, že se mohly i ony nechat zasvětit, ale možná, že jim byla vyhrazená pouze tato hodnost. Vermaseren proto také asi jako jediný vědec odmítal neustálé opakování, že mithraismus byl vojenský kult pro muže, k čemuž se přikláním i já. Své tvrzení podepřel i tím, že i když žádné věnování nepochází od ženy, je to obvyklá praxe v římském náboženství, ženy sochy bohům nestavěly.¹⁴³

Považuji za pozoruhodné i nápisy označované za CIMRM, 473, 474, 475¹⁴⁴. Nápisy jsou v řečtině a pochází z mithrea na Aventinu. První nápis v překladu zní: „*Diovi Héliovi velkému neporazitelnému Mithrovi a dalším božstvům: dostali dvě bronzové lampy, z nichž každá má šest knotů, od Casta Otce a syna Casta, svatého Havrana a oddaných účastníků: L. Saturius Sporus a Pactumeius Lausus, Otcové, Modestus, Paralius, Agathemerus, Felix, Apamenius, Keloidi (?), Lvi*“. Figuruje zde jeden Castus, který byl Otcem a druhý Castus, Havran, byl asi jeho žák, syn. Pravděpodobně se jedná o nějaká kultovní jména a ne vlastní. Dalších šest jmenovaných osob bylo Lvy, protože slovo lvi v nápisu je větším písmem. Lvi se pravděpodobně starali o osvětlení, protože lev byl symbolem světla. Nápis 475: „*Diovi Héliovi Fanovi,*¹⁴⁵ *kněz a Otec Venustus spolu s dalšími ctiteli boha.*“ Lvi z nápisu CIMRM 481 nosili obyčejná řecká jména jako Theodóros, Nikéforos. Ani jedno z vyjmenovaných jmen nemohlo patřit římskému občanovi ze senátorské či jezdecké vrstvy. Byli to nejspíš cizinci, peregriové.

To, že ženy ještě nevěnovaly žádný oltář, není nic překvapivého, a proto nelze jen z mužských jmen na oltářích usuzovat, že se kultu účastnili jenom muži a jenom vojáci či řemeslníci. Alcimus byl otrok, Flavius Hyginus propuštěnec, Aurelius Bassianus byl peregrius, A. Caedicius Priscinus byl jezdec a Vettius Agorius Praetextatus byl významný senátor. Přestože tito lidé žili v různé době, jejich společenské postavení vypovídá o tom, že kult byl přitažlivý pro všechny vrstvy

143 VERMASEREN, J.M.: *Mithras: The Secret God*. London, 1959, s. 133–136.

144 *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, s. 192.

145 Fanés byl bohem z orfických mystérií. Orfické měli vlastní theogonii a vysvětlení původu světa a člověka. Vznikl Chronos, Aithér, Erebos. Chronos z Aithéru, světla, učinil vejce a z toho se narodil oboupohlavní Protogónos (Prvorozený), který obsahoval zárodky všech bohů. Zeus Fana pohltil. Aby kosmogonie lépe vyhovovala filozofickým představám, postavil se na počátek všeho Fanés, HOŠEK, Radislav, DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Orfismus*, s. 143–144. In: *Antická mystéria*, s. 140–157. Praha, 1997.

obyvatelstva. Tyto lidi spojoval fakt, že museli mít dostatek finančních prostředků, aby mohli postavit bohu oltář. Množství majetku se nutně nemuselo vázat na právní postavení, bohatý mohl být i propuštěnec a senátor mohl být naopak chudý. I v mithraismu se stejně jako v římském státním náboženství praktikovalo věnování oltáře bohu jako poděkování za splnění přání. Oltáře věnují většinou lidé s nějakou hodností, nejvíce jsou mezi nimi Otcové a Lvi. V komunitě, která se scházela v jednomu mithraeu, mohlo být několik lidí s hodností Lva či Otce, jak o tom svědčí CIMRM 473. Pater patrorum byl pravděpodobně jenom jeden a byl to představený Otců.

3. Mithrova liturgie

3.1 Úvod

V úvodu jsem popsala, jak začal slavný spor mezi vědci o to, zda je tzv. Mithrova liturgie náboženským textem Mithrových mystérií nebo jde o čistou magii. Hans Dieter Betz¹⁴⁶ se domníval, že není možné od sebe oddělovat tyto dvě části tak, jak to učinil Dieterich, protože oním mystériem zmíněným v úvodní modlitbě je návod na přípravu tajemné masti, která má zasvěcenci pomoci při průchodu nebesy.¹⁴⁷ „(dále je pro tebe, dcero, nutné, abys vzala šťávy z bylin a koření, které najdeš na konci mého svatého pojednání.)“.¹⁴⁸

Marvin Meyer souhlasil s Dieterichem, že text Mithrovy liturgie se skládá ze dvou hlavních částí: liturgickým mystériem vzestupu (řádky 475–750) a sady instrukcí (řádky 750–834) pro použití mystéria. Přiklonil se k Dieterichovi s tím, že první část o vzestupu duše do nebe má mithraistický původ. Domníval se proto, že z toho důvodu skutečně může představovat nějakou variantu mithraismu – i když ne tak, jak je obvykle mithraismus prezentován. Je to mithraismus jen okrajový. Zahrnuje individualismus, synkretismus a magii. Mithrova liturgie zachycuje tradici mithraismu v Egyptě.¹⁴⁹

V této hlavní části se budu věnovat podrobně Mithrově liturgii. Srovnám Mithrovu liturgii s ostatními podobnými náboženskými, filosofickými a magickými texty pozdní antiky, ve kterých se vyskytuje výstup duše do nebe. Půjde především o gnostické texty a magické papyry. Hovoří se o tom, že základním znakem gnosticizmu je dualismus, proto nejdříve rozeberu, co je to dualismus. Dualismus rozlišuje duši a tělo, jenomže také musíme počítat navíc s duchem. S duchy souvisí spousta problémů, mě bude zajímat především věštění v antickém světě, které je pro Mithrovu liturgii významné, protože celý text je vlastně návod na získání věštby. Následně rozeberu

146 Poprvé Mithrovu liturgii vydal v anglickém Přeladu s velmi podrobným výkladem německo – americký vědec Hans Dieter Betz (1931), který se zabývá Novým Zákonem a ranným křesťanstvím na University of Chicago.

147 BETZ, H. D.: *The "Mithras Liturgy"*. Text, translation and commentary. Studien und Texte zu Antike und Christentum, 18. Tübingen, 2003. s. 95.

148 *The "Mithras" Liturgy*, 480, přel. M. Meyer

149 MEYER, M.: *The "Mithras" Liturgy*. Dostupné na <http://hermetic.com/pgm/mithras-liturgy.html> [cit. 20. 4. 2016].

rozdíl mezi náboženstvím a magií. Vráťím se k prvním antropologům, kteří se pokusili rozlišit oba pojmy.

3. 2 Dualismus

Pochází z latinského *dualis*, dvojitý, podvojný. Nemá tady cenu spekulovat o tom, jak je starý kult předků či pohřební rituály, protože bychom se dostali velmi daleko do minulosti. Byl to Edward Burnett Tylor, který předpokládal, že člověk si vždy uvědomoval duši, protože si nějak musel vysvětlit existenci lidí viděných ve spánku a živých lidí, živé tělo a mrtvé tělo. Samostatná duše stála někde mezi tímto a oním světem. Z toho se pak vyvinula víra v duchy a následně v bohy. Pravděpodobně už hluboko v pravěku člověk věřil, že něco po smrti z něj přetrvává. Spokojme se s tím, že duši se myslí individuální část člověka, jeho já. Lze rozeznat dva základní druhy dualismu:

1. Psychický dualismus duše a těla
2. Existenci dvou principů: dobra a zla (světla a tmy), které se nějak podílely na tvorbě světa a určují jeho běh

Dualismus je problém. Je-li duše nezávislá na těle, jak do těla vstupuje a co se s ní děje po smrti těla? A proč do něho vstupuje a jak vystoupí a kam? To je příliš nejasných otázek a ještě nejasnějších odpovědí. Všem západním dualismům se přisuzují společné rysy:

1. antikosmismus – názor, že svět je špatný
2. antinomismus – názor, že vládnoucí řád je špatný
3. antisomatismus – názor, že tělo je špatné. Může vést až k enkratismu – sebevražedné zdrženlivosti v jídle, spánku, hygieně, sexu, pudu sebezáchovy nebo naopak údajně k nemorálnímu chování.

Historik náboženství a přítel Mircei Eliadeho, Ioan P. Culianu (1950–1991), shrnul poznatky o dualistickém problému ve své knize *Dualistické gnóze západu*.¹⁵⁰ Kniha se tak jmenuje, protože se snaží analyzovat možnou souvislost mezi jednotlivými dualismy. Vývojovou následnost předpokládal Richard Reitzenstein. Perský dualismus měl ovlivnit další dualisty: gnostiky, mandejce, manichejce, paulikiány, katary. Culianu srovnával také téměř dualistické mýty amerických indiánů, ve kterých vystupuje kromě Stvořitele i postava Kojota, s dualistickou gnózí západu. Kojot svou nadutostí a pokusy

150 CULIANU, Ioan P.: *Dualistické gnóze západu*. Praha, 2008.

škodit připomíná gnostického stvořitele Jaldabaótha. A kromě toho má i zvířecí podobu: Jaldabaóth má také zvířecí hlavu.

Culianu se tázal, jak je možné, že indiáni i gnostici, které nic nespojovalo, zdánlivě došli ke stejným názorům. Každá kultura by tak v sobě měla náboj nihilismu. Culianu pochyboval o tom, že by všichni dualisté byli silnými individualisty stojícími proti státu. Já se domnívám, že je tomu naopak: jsou to nespokojení duchovní revolucionáři, kteří vyžadují nesmrtelnost pro individuální duši každého člověka. Nesmrtelnost totiž bývala výhradou bohů a králů. Psychický dualismus vynalezl individuální duši. Je spojený se silným důrazem na morálku, kdy následuje odměna po smrti za dobré činy.

Pojem dualismus vznikl kvůli Zarathuštrovu náboženství. Ahura Mazda stvořil celý hmotný svět. Chtěl, aby vše bylo dokonalé, ale jeho protivník Ahriman mu vše neustále kazí. Tělo se v mazdaismu nepovažuje za důležité, proto se pohřbívá netradičním způsobem: ponechává se k obživě ptákům mrchožroutům.¹⁵¹ V mazdaismu je pozemský život dočasný stav, ve kterém smrtelník očekává aktivní účast v trvalém boji mezi pravdou a lží. Na konci času se strhne konečná bitva mezi Ahurou Mazdou a Ahrimanem. Vojska Ahury Mazdy povede jeho posel. Všichni mrtví budou vzkříšení, zlí lidé budou odsouzeni do pekla.¹⁵² Aby nedošlo kvůli řeckým antickým filosofům k omylu, mazdaismus nezná reinkarnaci duše. Reinkarnaci nezná ani tradiční židovství a křesťanství samozřejmě také ne.

Diodóros Sicilský v 1. st. př. n. l. došel k názoru, že hrdina Orfeus, který údajně založil orfická mystéria v Řecku, navštívil podle jedné verze mýtu Egypt. Diodóros podal zprávu o egyptských pohřebních zvycích, které prý měli inspirovat Orfea k založení vůbec prvních mystérií v Řecku. Ostatní mystéria, ať už Dionýsova, Isidina nebo Démétrina se prý nechala inspirovat Orfeem a sdílela s ním nauku: „...o *Hádu, o trestech bezbožných, i o pláních, kde tráví posmrtný život duše zbožných.*“¹⁵³ Řecké podsvětí před orfismem nebývalo děleno na místo pro dobré a zlé. To pravděpodobně proto, že řecké oficiální náboženství nemělo nijak rozpracovanou nauku o duši. Duše je vynález pozdější. Odysseus v podsvětí našel kromě stínů zločinců, jako byli Sysifos či

151 STRABÓN: *Geography*, VII,15. 3. 20

152 *Bundahišn*, 30. On the resurrection and future existence, 1–33, přel. E. W. West: *Sacred Books of the East*, volume 5, Oxford 1897, <http://www.avesta.org/mp/bundahis.html#chap30>[cit. 20. 4. 2016]

153 DIODÓROS SICILSKÝ: *Library of History*, I. 92. 2–5

Tantalos, i stíny hrdinů Agamemnóna či Achilla.¹⁵⁴ Radislav Hošek zdůrazňoval, že i tradiční řecká mytologie znala posmrtné tresty pro velké provinilce, ale před orfismem ještě tato představa neexistovala jako dogma.¹⁵⁵

Eleusínská mystéria slibovala posmrtnou blaženost, ale stačilo pro to nechat se zasvětit. Orfismus přinesl požadavek morálního chování. Pro orfiky bylo pramenem zla tělo, proto asi jako první zavedli orfikové v Řecku dualismus duše a těla. Požadovali například přísnou askezi. Z orfického učení vyšel pravděpodobně Platón, když tvrdil, že duše je nezávislá na těle. Podle Platóna duše existují ještě před narozením a po smrti. Po smrti se duše musí reinkarnovat. Platónův *démiurgos* (Stvořitel) stvořil svět ze smrtelné látky, proto jeho stvoření nemohlo být dokonalé tak jako ideje (*eidos, forma*), podle kterých tvořil. Nevyřešil ovšem, proč duše vůbec sestupují do těl.¹⁵⁶

Novoplatonici i hermetické traktáty věřili v Boha, který stvořil svět emanacemi. Nejnižší emanací je hmota, která je nejméně dokonalá. Učili také o světové duši, ze které se duše jedinců vydělují a vtělují do těl. Duše neumírají s tělem, ale reinkarnují se. Nabízeli proto cestu, jak z reinkarnace ven. Gnostikové věřili ve velmi silný psychický dualismus. Pravděpodobně jako jediný náboženský proud v historii tvrdili, že hmotný svět a tělo byly stvořeny nižším zlým Stvořitelem, který se jmenuje Jaldabaóth a jeho sedmi pomocníky.

Gnostický mýthos o stvoření Člověka má dvě verze. První, která převrací naruby tradiční výklad knihy *Genesis*, zachycuje například text jménem *O podstatě Archontů*. Text pochází z kodexů Nag Hammádí. Do češtiny z koptštiny ho přeložili Zuzana Vítková a Petr Pokorný.¹⁵⁷ V tomto textu stvoří poslední emanace nejvyššího Boha Sofie (Moudrost) syna Jaldabaótha. Jaldabaóth pak stvoří dalších sedm zlých stvořitelů zvaných Archonti a ti stvoří svět a pak prvního androgynního (mužsko–ženského tvora) Člověka – Adama z hmoty. Neumí ho však oživit. Nejvyšší bůh mu proto tajně vdechne duši a pak ducha. Archonti to ovšem zjistí, Člověka uspí a z duše stvoří smrtelnou ženu a z ducha duchovní ženu. První ženu, Evu, ovládnou, duchovní ženu ne. Ta jim uteče a stane se jedním z mnoha duchovních učitelů gnostiků. Rozdělení androgynního prvního Člověka na muže a ženu způsobuje smrt.

154 Vyprávění z *Odyssey* o Achillovi a Agamemnónovi, Tantalovi, Sysifovi: XI:385–464, XI:465–540, XI:541–592, XI:593–640.

155 HOŠEK, Radislav, DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Antická mystéria*. Praha, 1997. s. 148

156 Tamtéž.

157 *Podstata Archontů*. In: *Rukopisy z Nad Hammádí 1*. Oerter, W. B., Pokorný, P. (ed.), s. 209–227.

V *Poimandrovi* existuje druhá verze vzniku Člověka (*άνθρωπος, ánthrōpos*). Zpočátku existuje světelný Člověk, který se sám zamiluje do Přírozenosti. Přírozenost se na počátku sama bez zvláštního důvodu oddělila od božského Světla a spadla někam hluboko dolů. Samovolně z ní vznikly živly a z nich hmotný svět. Člověk se bohužel podívá dolů a zamiluje se do Přírozenosti. Z jejich lásky vzniknou další lidské bytosti. Pohlavní touha způsobuje to, že se duše stahuje do smrtelného těla. Poimandrés ovšem poněkud relativizuje oproti čistě gnostické verzi rozmnožování. Nejvyšší Bůh mu totiž dává nakonec požehnání stejně jako v *Genesis*. Poimandrés totiž bezpochyby vykazuje, že za předlohu měl *Genesis*; na mnoha místech ji doslova cituje.

Teď proberu a srovnám druhý, stvořitelský dualismus. Kde se vzala ta temná hmota?

„Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi. Země byla pustá a prázdná a nad propastnou tůňí byla tma. Ale nad vodami vznášel se Duch Boží.“¹⁵⁸ Kde se vzala najednou tma s propastí a Duch Boží?

Biblický Bůh odvozuje svou moc nade vším z toho, že vše stvořil, včetně d'ábla či trestů za prvotní hřích, mezi které patří především smrt. A zlo dopouští, aby mohlo být svobodné dobro. Řečtí bohové svět nestvořili, svět vznikl jaksí sám náhodou z Chaosu, temné hmoty. Stejnou hmotu jménem Nun (znamená něco jako „nehybná voda“), ze které se vynořil pahorek a slunce na začátku, předpokládali i Egypťané. Platón počítal, že kromě této hmoty existoval vyšší *démiurg*, který zformoval tuto neforemnou materii podle idejí. Hmota čili Přírozenost v *Poimandrovi* se bez zvláštního důvodu oddělila od božského Světla a svedla Člověka. Podle gnostiků stvořil hmotný svět zlý Stvořitel. Ahura Mazda stvořil svět dobrý, ale do jeho stvoření neustále zasahuje Angra Mainju (Ahriman).

Řečtí filosofové pracovali s hmotou nebo také látkou, v řečtině *ὕλη (hūlē)*, v latině *materia*. Z latinského slova je odvozeno slovo matka. Látka je smrtelná, protože může za stáhnutí duše. Gnostikové na tom byli s postojem k ženství o něco lépe. V *Podstatě Archontů* je prvním Spasitelem lidí duchovní žena. Musíme, stejně jako gnostikové, rozlišovat striktně tělo, duši a ducha. Individualisté přišli na duši. Duše byla původně pouze oživujícím principem, jež nijak neodlišovala člověka od zvířete. Ve chvíli, kdy se individuální, rozlišená duše stala majetkem všech lidí, museli noví duchovní revolucionáři vymyslet ducha, aby se měli čím odlišit.

1581. *Mojžíšova* 1, 1–2.

Plótínos vyčítal gnostikům v *Enneadě II*, že není důvod látku nenávidět jenom proto, že je to nejnižší stupeň emanace. Enneádu nazval vydavatel Enneád Porfyrios *Proti gnostikům*. Plótínos si byl ovšem vědom toho, že Platónovo pojetí světa a duše lze interpretovat v dualistickém a gnostickém způsobu. Souhlasil s nimi, že duše a tělo jsou odlišné. Nicméně nesouhlasil v tom, že za jejich rozdílné povahy můžou dva různé principy. Plótínos učil, že duše i tělo a potažmo i hmota mají stejný počátek a to v bytosti, která v sobě obsahuje všechny možnosti existence.¹⁵⁹ To je skutečný rozdíl mezi novoplatoniky a gnostiky.

3.3 Duch nebo Nús?

Snad ve všech kulturách existuje představa, že existují duchové, kteří mohou vstupovat do lidí. Není ovšem duch jako Duch. V řecké filosofii Nús znamená intelekt či rozum a je to nutný předpoklad pro poznání pravdy. Překládá se také jako Mysl či Duch. Musíme si uvědomit, co jsou tyto dva pojmy a jaký je mezi nimi rozdíl. Nús nebo ducha na rozdíl od duše nemá každý. Plótínos ho považoval za první hypostázi Boží a Světovou duši za hypostázi Ducha. Nús (čili Duch – Rozum) je řecký filosofický pojem. Řekové běžně duchy znali. Chtěla bych zde srovnat pojetí ducha mezi Řeky, křesťany, gnostiky a judaismem. Zkusím zjistit, zda se nějak odlišuje od duše a co způsobuje.

Křesťanství zná Ducha svatého, judaismus něco velmi podobného. Liší se v pojetí osobnosti. Křesťanský duch je osoba Sv. Trojice, židovský duch nikdy tak osobní není. Duch se řekne hebrejsky *רוח קודש*, *ruach–ha kodeš*. Do řečtiny se překládá jako *pneúma hágios*. *Πνεύμα* (*pneúma*) je středního rodu, *rúach* rodu ženského. Aby nejednotnosti v rodu nebylo málo, latinský *Spiritus Sanktus* je mužského rodu. Bible užívá podobné výrazy jako dech, vítr, síla, která působí ve všech živých tvorech a dodává jim život, někdy je to něčí povaha nebo postoj. Označuje také duchovní bytosti, včetně Boha a andělů.¹⁶⁰

Zaměřím se na to, co Duch svatý či duchové způsobují. Současný křesťanský postoj k věštění vysvětluje článek na internetu „*Zprostředkování: Co říká Bůh o věštění?*“. Článek na citacích ze *Starého zákona* cituje pasáže, které hovoří o věštění, aby křesťany odradil od pokusů zjišťovat budoucnost pomocí *médií*, které jsou ovládány

159 PLÓTÍNOS: *Enneáda*, II. 9 [33], [cit. 20. 4. 2016].

160 Habakuk 2:19; Zjevení 13:15, 1; Mojžišova 8:1; Jan 3:8, Job 34:14, 15, 4; Mojžišova 14:24;1. Královská 22:21; Jan 4:24

nižšími duchy.¹⁶¹ Kromě Ducha svatého totiž existují i podle Bible duchové s malým „d“. Třetí kniha Mojžíšova o tom říká jasně, že: „*Muž či žena, v nichž by byl duch zemřelých nebo duch věštecký, musejí zemřít. Ukamenují je.*“¹⁶² Jiným způsobem věštila nechvalně proslulá vyvolávačka duchů zemřelých z Én-dóru: „*Saul se přestrojil, vzal si jiné šaty a šel tam spolu se dvěma muži. Přišel k té ženě v noci a řekl jí: ‚Věšti mi prostřednictvím ducha zemřelého. Přivolej mi, koho ti řeknu.‘ Potom Saul požádal, aby mu zprostředkovala ducha zemřelého proroka Samuela, aby se jej mohli zeptat na záležitost týkající se Pelištejců. ‚Ale král jí řekl: ‚Neboj se! Co vidíš?‘ Žena Saulovi odvětila: ‚Vidím božský zjev, jak vystupuje ze země.‘ Řekl jí: ‚Jak vypadá?‘ Odpověděla: ‚Vystupuje starý muž, zahalený pláštěm.‘ Saul poznal, že to je Samuel, padl na kolena tváří k zemi a klaněl se.*“¹⁶³ Tato žena vykonává nekromancii, čili slouží jako médium, skrz které promlouvají duchové.

Stejně tak vystupují duchové v *Novém zákoně*. Příběh ze *Skutků apoštolů* ukazuje, že tito duchové byli chápáni jako konkurence Ducha svatého. Toto věštění nebylo způsobeno tím pravým Duchem: „*Když jsme šli jednou do modlitebny, potkala nás mladá otrokyně, která měla věšteckého ducha a předpovídáním budoucnosti přinášela svým pánům značný zisk. Chodila za Pavlem a za námi a stále volala: Toto jsou služebníci nejvyššího Boha. Zvěstují vám cestu ke spáse. A to dělala po mnoho dní. Pavlovi to bylo proti mysli, obrátil se proto na toho ducha a řekl: Ve jménu Ježíše Krista, přikazuji, abys z ní vyšel! A v tu chvíli ji zlý duch opustil.*“¹⁶⁴ Svatý Pavel v listu Korintským píše, že Duch svatý uděluje dary milosti neboli charismata. Pro Pavla to jsou mimořádné dary, které dostal člověk od Boha: „*Jednomu je skrze Ducha dáno slovo moudrosti, druhému slovo poznání podle téhož Ducha, někomu dar uzdravování, někomu působení mocných činů, dalšímu zase proroctví, jinému rozlišování duchů, někomu dar mluvit ve vytržení, jinému dar vykládat, co to znamená. To všechno působí jeden a týž Duch, který uděluje každému zvláštní dar, jak sám chce.*“¹⁶⁵

161 *Zprostředkování: Co říká Bůh o věštění?* <http://www.bibleinfo.cz/questions/736.html> [cit. 20. 4. 2016].

1623. *Mojžíšova* 20:27.

163 1. *Samuelova* 28:8.

164 *Skutky apoštolů* 16:16–18.

165 1. *Korintánům* 12:8–11.

Charismata měla za úkol posilovat víru. V katolické církvi se jim říká *gratia gratis data*, dary milosti nezaslouženě dané.¹⁶⁶ Pavel navazoval na *Starý zákon*, kdy Bůh sesílal prorokům svého ducha, který je inspiroval a předával jim znalosti, které člověk nemohl běžně získat. Proroci hlavně varovali před budoucností, kterou chystal Bůh těm, kdo nebudou dodržovat jeho zákon. Svatý duch je neviditelný, proto je dáván do souvislosti s živlem vzduchu, který je také neviditelný. Bůh doslova vdechl svého Ducha do jím vybraných lidí.

Když má někdo v sobě ducha, označuje se jako posedlý, neboť se chová „*posedle*.“ Současná medicína tyto stavy považuje za psychickou nemoc, teologové stále za působení zlých duchů, které je třeba vyhnat exorcismem. Kromě věštění zlí duchové způsobovali lidem podle Bible také nemoci. Názorný příklad následuje v *Matoušově evangeliu*, kde stojí: „*Když odcházeli, přivedli k němu (k Ježíšovi) němého člověka, posedlého zlým duchem. A zlý duch byl vyhnán a němý mluvil.*“¹⁶⁷ V tomto případě duch způsobil, že člověk nemohl mluvit. Z teologického hlediska se musí od sebe odlišit, zda jevy jako věštění nebo uzdravování způsobuje duch nebo Duch svatý.

V *Podstatě Archontů* se objevuje duchovní žena, která se proměnila v hada. Důležité je si všimnout, že *Podstata Archontů* dělí lidi na tělesné – hýliky, duševní – psychiky a duchovní – pneumatiky (gnostiky). Psychici ještě nemohou dosáhnout k nebeským bytostem, protože pocházejí zdola, ale duchovní pocházejí shora.¹⁶⁸ Duchovní žena byla vyjmutá Archonty z Adama, protože Duch vdechnutý Bohem do Adama by ho automaticky učinil božským. Takhle musí přinést duchovní poznání vybraným lidem (gnostikům), jak se pak stalo. Gnosticismus počítá s hebrejskými rody, a proto z toho žena nevychází ještě tak zle, jak se o ženě v gnosticismu někdy tvrdí.

166 Líbilo se mi vysvětlení na katolických stránkách <http://www.rkc-stetsko.tode.cz/spravny-pristup-k-marianskym-zjevenim/>, [cit. 20. 4. 2016]. Článek *Správný přístup k Mariánským zjevením* si uvědomuje nebezpečnost zázraků, které musí katolická církev proto kontrolovat. Víra v zázrak není neomylné dogma, může podléhat podle článku omylu. Církev si uvědomuje, že lidová víra bude vždy vyžadovat zázraky. Je to nebezpečné proto, že zázraky údajně otevírají cestu ďáblu, který napodobuje Boží činy. Konečné stanovisko k zázrakům vydal až Tridentský koncil, který navazoval na Pátý lateránský koncil. Citují: „*V usnesení Lateránského koncilu se praví: Veškerá vytržení, prorocství, musí být zkoumána apoštolským stolcem, jenž zkoumá danou záležitost formou procesu, který se začíná pod autoritou ordináře. Ten svolává komisi zkušených a zbožných lidí. Veškerý podvod bude přísně potrestán (exkomunikací vyhrazenou papeži). Tridentský koncil prohlásil: Ve věci zjevení a nadpřirozených jevů je zodpovědnou osobou ordinář. Žádný nový zázrak nemůže být bez souhlasu biskupa uznán*“ Domnívám se, že to není nic jiného než opět spor o autoritu, protože hierarchie musí zázrak potvrdit.

167 *Matouš* 9:32–33.

168 *Podstata archontů*, 3 In: *Rukopisy z Nag Hammádí. 2*, Kodex VI/2 A4, kodex IX/1–3 / uspořádali W. B. Oerter a Z. Vítková; [z koptských originálů přeložili a úvody a komentáři opatřili Wolf B. Oerter, Pavel Ryneš a Zuzana Vítková]

V gnostických teologických systémech má nejvyšší bůh partnerku, označovanou jako Ennoia, Sigé či Barbeló, například ve Valentinově systému, kde se jí říkalo *Cháris* (řecky *Χάρις*, *Chárēs*), byla považována za první emanaci boží.¹⁶⁹ Pravděpodobně to ona dávala podle gnostiků charismata, o kterých mluvil Pavel. *Tajná kniha Janova*: „A jeho myšlenka stvořila skutek a ukázala se ta, jež se před ním zjevila ve vyzařování jeho světla. Ta je první mocnost, která vznikla dříve než ony všechny – která se zjevila z jeho mysli, jež je Pronoia všeho. Její světlo, které svítí v podobě jeho světla, dokonalá mocnost, která je obrazem neviditelného panenského dokonalého ducha. První z mocností, sláva Barbeló.“¹⁷⁰

Eirénaios uvádí, že podle gnostika Valentina Ennoia (*Ἐννοια*, *énnoia*, myšlenka) byla rovnocennou partnerkou Boha Otce.¹⁷¹ Valentinus by mohl být jediným gnostikem, který učil o tom, že existují od počátku dva principy, mužský a ženský. Většina gnostiků učila pravděpodobně o tom, že jako první vznikl emanací právě Duch svatý. Třeba v *Tajné knize Janově* je Barbeló první mocnost, která z Boha teprve vyšla, tedy první emanace. Velmi pravděpodobně ji identifikovali s Božím duchem, který se vznášel nad vodami v *Genesis* a Moudrostí podle biblické knihy *Příslaví*. Barbeló se rovná Ennoie. O pár veršů dále zjistíme, že Barbeló: „se stala dělohou všeho, protože ona je dřívější než oni všichni“¹⁷² a že je panenský duch.

Panna má hlubokou symboliku. Panenství symbolizuje neporušitelnost. Panenství je v křesťanské kultuře stále velice žádané. Pro křesťanství má panna význam jako symbol čistoty a neporušitelnosti. Manželství má v křesťanství tradičně nižší status. Protiřečí si tak s požehnáním k plození, které dává Bůh v *Genesis*. Slovo panna splývalo i s právním pojmem, který označoval tradičně neprovdanou mladou ženu. Podstatné bylo hlavně proto, že mladá žena nemohla sama se sebou právně nakládat. Řekové, Římané ani Židé nevyžadovali panenství trvalé. Ovšem mladá dívka, která poprvé vstupovala do manželství, musela být panna. Panenství bylo důležité v případě některých kněží, židovský velekněz se mohl oženit jen s pannou. Duch svatý čili Ennoia plnila své povinnosti, dokud přebývala u svého Otce. Pro gnostiky mělo největší

169 EIRÉNAIOS: *Against Heresies*, 2, 12, 2.

170 (4/29)–(4/36), *Nag Hammadi Library II/I, Janův apokryf (Tajná kniha Janova)*. Z koptského jazyka přeložil Milan Konvička, <http://marcion.sourceforge.net/nag-hammadi-library/tajna-kniha-janova-NH2.html>. [cit. 20. 4. 2016].

171 EIRÉNAIOS: *Against Heresies*, I, 1.

172 (5/5)–(5/6) *Nag Hammadi Library II/I, Janův apokryf (Tajná kniha Janova)*. Z koptského jazyka přeložil Milan Konvička, <http://marcion.sourceforge.net/nag-hammadi-library/tajna-kniha-janova-NH2.html>. [cit. 20. 4. 2016].

význam to, co se stalo, když se tento původně dokonalý a neporušený ženský Duch stal Matkou všech živých. Co znamená, že Duch svatý je dělohou či Matkou všech živých a přesto je to panna? Duch svatý nabízel své dary, díky kterým se jenom *živí* – gnostikové mohli zbavit nadvlády Archontů.

O Ennoie učil už Šimon Mág, údajný první gnostik. V jeho učení podle Eirénaia najdeme veškeré prvky gnóze: Šimon se prý vydával za vtěleného Boha. Zachránil z otroctví v městě Týru ve Fénicii jistou ženu jménem Helena. Označil ji za jeho ztracenou první myšlenkou. Nazval ji Matkou všeho, protože ho tato Ennoia opustila proti jeho vůli a sestoupila do nižších úrovní, kde zrodila anděly a síly. Tito andělé (Archonti) stvořili pak svět. Otroctví či nevěstinec jsou podle Eirénaia obraznými vyjádřeními pro duchovní otroctví.¹⁷³

Neznámějším médiem starověkého světa je asi delfská kněžka Pýthie. Pausaniás ve svém cestopise zaznamenal, že první Sibylla jménem Hérofilé mluvila o sobě jako o Artemidě či jiných bohyních: Tak aspoň o sobě vypověděla ve stavu extáze, naplněná božím duchem.¹⁷⁴ V Mithrově liturgii se dokonce vyskytne jedinečné slovo, které upomíná na to, že hlavní funkcí boha Delf, Apollóna, bylo i věštění: v překladu něco jako inspirovaný Foibem, což byl jeden z přívlastků Apollóna.¹⁷⁵ Cicero v traktátu *De Divinatione* nazval tento druh věštění řeckým způsobem: „Řekové nazvali tento druh věštění *μαντικὴν*, to znamená předvídavost a znalost budoucích událostí. My, Římané, děláme věci lépe, než oni, takže jsme tento výjimečný dar (divinace) nazvali podle slova *divi*, což znamená bohové.¹⁷⁶ A protože si mysleli, že lidská mysl, když je zbavená rozumu či v bezvědomí, pohybuje se svobodně a bez překážek impulsu, v tomto stavu mohla být inspirována dvěma způsoby, pomocí šílenství a pomocí snů, a protože oni věřili, že věštění v šílenství bylo obsaženo hlavně ve verších Sibyll, rozhodli se, že by mělo být vybráno státem deset občanů, kteří by věštby vykládali. V této kategorii také byla také horečná prorocství věstců (vatus), o kterých se naši předkové domnívali, že jsou důvěryhodná.“¹⁷⁷ S věštěním souvisí slovo *enthúsios*, česky *entuziasmus*. Slovo se vytvořilo ze tří slov *ἔν*, *θεός*, *ουσία* = mít v sobě boží podstatu. Mohli ji mít v sobě věstci jako Sibylly či přeneseně filosofové a umělci. Cicero: „*Básnická inspirace těž*

173 EIRÉNAIOS: *Against Heresies*, I, 23.

174 PAUSANIÁS: *Cesta po řecku II. O věštce Sibylle*, s. 287.

175 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ liturgy*, s. 201, *The „Mithras“ liturgy*, 738.

176 CICERO: *De Divinatione*. 1. I. With An English Translation. William Armistead Falconer. Cambridge, Mass., London, England. 1923.

177 Tamtéž, I. ii. 4.

dokazuje, že je božská moc v lidské duši.¹⁷⁸ České slovo *nadchnouti* má podobný původ. Podobnost slova *μαντικήν* se slovem *μανία* asi není náhodná – být zuřivý, chovat se nevhodně, být posedlý.

Zastavme se ještě u toho věštce. Slovo orákulum pochází z latinského slovesa *orāre* „mluvit“ a vhodně odkazuje na kněze nebo kněžky, kteří vyslovují věštbu. V řečtině se věštec řekne *χρησμός* (*chrēsmós*). O věštcích se věřilo, že slouží jako média (orákula) – skrz ně promlouvaly k lidem nadpřirozené síly. V tomto smyslu se věštcí odlišují od vidoucích *μάντις* (*manteis*), kteří pouze interpretovali znaky zasláné bohy pomocí znamení. To je římský způsob věštění. Římané měli své státní augury (věštili z letu ptáků) či haruspiky (věštili z vnitřností obětovaného zvířete).

Apuleius potvrzuje, že existovaly lidové praktiky věštění: „*Věřím spolu s Platónem, že existují nějaké božské síly uprostřed mezi bohy a lidmi a ty že řídí věštby a zázraky mágů. Lidská duše, především prostá duše dítěte, může být ať už prostřednictvím zaříkávadel nebo opojných látek uspána a donucena zapomenout na vše, co ji obklopuje, a protože na krátkou dobu ztratí paměť pro vlastní tělo, může být přivedená zpátky a vrátit se ke své přirozenosti, která je, jak každý ví, nesmrtelná a božská, a tak jako v nějakém snovém vidění předpovídat budoucnost.*“¹⁷⁹ Rituály z magických papyrů dávají Apuleiovi za pravdu. Příkladem budiž PGM VII. 540-78. Chlapec musel být tělesně zdravý bystrý, krásný a bez jediné tělesné vady. Chlapec by měl být rituálně neporušený, čistý. Působením božských má upadnout sil do věšteckého transu. „*Formule: Přijď ke mně, duchu, který lítáš vzduchem, volám tě tajným heslem a jmény, vstup do toho chlapce, aby obdržel nesmrtelnou formu v mocném a neporušeném světle, protože já volám: IAŌ, ELŌAI, MENEPHO...*“¹⁸⁰

3.4 Magický kontext Mithrovy liturgie

Mithrova liturgie je součástí řeckých magických papyrů. Řecké magické papyry (latinsky *Papyri Graecae Magicae*, zkratka PGM), je jméno dané vědci kodexu papyrů z řecko-římského Egypta, který obsahuje různé návody na rituály, které mají přinést člověku nějaký prospěch nebo mu pomoci vypořádat se s protivníky. Papyry se datují

178 CICERO: *De Divinatione*. 1. XXXVII.

179 APULEIUS: *Apologie*, 43. Přel. V. Bahník, Praha, 1989.

180 *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells* (2nd ed.). Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986, s. 133. IAŌ a ELŌAI jsou jména gnostických Archontů (viz níže), MENEPHO je zkomolené jméno města Memphis.

asi od 2. století před naším letopočtem až do 5. století našeho letopočtu. Pro ilustraci sem vkládám návod na jeden rituál, který má zajistit člověku ochranu bohyně Isis.

Ochranné kouzlo.

„Vezmi síru a semena z nilského rákosu, spal je jako kadidlo pro Měsíc a pak říkej: Volám Tě, paní Isis, která jsi dovolila Agathos Daimon vládnout nad Černou zemí (Egyptem). Tvé jméno je LOU LOULOU BATHARTHAR THARE'SIBATH ATHERNEKLE'SICH ATHERNEBOUNI E'ICHOMO' CHOMO'THI Isis Sothis, SOUE'RI, Boubastis, EURELIBAT CHAMARI NEBOUTOS OUE'RI AIE' E'OA O'AI. Ochraňte mně, Velká a Mocná jména Boží. Já jsem Jeden ustanovený v Pelusium, SERPHOUTH MOUISRO' STROMMO' MOLO'TH MOLONTHE'R PHON Thoth. Ochraňte mně ASO' EIO' NISAO'TH. Paní Isis, Nemesis, Adrasteio, ty s mnoha jmény a mnoha formami, oslav mě jako já jsem oslavil jméno tvého syna Hora.“¹⁸¹

Franz Cumont charakterizoval magické recepty jako sbírky receptů vypůjčených z medicíny a populárních pověr, primitivních praktik zamítnutých nebo opuštěných kněžských rituálů, přesvědčení, odsouzených progresivním morálním náboženstvím, plagiátů a literárních padělků nebo liturgických textů, zaklínání, v nichž jsou jména bohů všech barbarských národů změněná v nesrozumitelný blábol, lichých a znepokojujících obřadů – to vše tvoří chaos, ve kterém se ztrácí představitost a ve kterém svévolný synkretismus, jak se zdá, vytvořil neoddělitelný zmatek.¹⁸²

Franz Cumont (1868–1947) i Albrecht Dieterich (1866–1908) byli současníci zakladatelů antropologie Edwarda Burnetta Tylora (1832–1917), který hledal kořeny náboženství a našel je v animismu a jeho následovníka Jamese Frazera (1854–1941), který vydal roku 1890 svou slavnou *Zlatou ratolest*.¹⁸³ V knize se Frazer zabýval vznikem a počátky náboženství a magie, kterou nazýval pseudovědou u primitivních národů a dospěl k zajímavým, i když z dnešního pohledu už příliš zjednodušeným závěrům. Společně s Tylorem pod vlivem darwinismu vymysleli i model vývoje magie, náboženství a vědy, která měla završit evoluční vývoj lidské civilizace:

1. Divošství – magický (mýthický) typ kultury
2. Barbarství – náboženský typ kultury
3. Civilizace – vědecký (novověko – evropský) typ kultury

181 PGM VII. 490–504. *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells* (2nd ed.). Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986, s. 131.

182 CUMONT, F. V. M: *The Oriental Religions in Roman Paganism*. 1911, 182.

183 FRAZER, James, George: *Zlatá ratolest*. Plzeň, 2007.

Podle Frazera na počátku lidských dějin měl člověk zcela mylné představy o příčinné souvislosti přírodních jevů. Touto mylnou představou bylo přesvědčení, že podobné přitahuje podobné, zákon homeopatie. Svůj objev nazval „sympatetická magie“. Tato teorie byla založená na homeopatickém zákonu přitažlivosti. Předpokládá příčinnou souvislost mezi věcmi, mezi kterými ve skutečnosti žádná souvislost není. Celá symbologie je vlastně založená na sympatetii a homeopatii. On sám udával příklad, kdy při rituálu na přivolávání deště lije obřadník na zem vodu, nebo když při *viúdú* praktikách se probodávají figurky, které představují cíl.

Tyto Frazerovy postoje přejal i Franz Cumont, přestože si stěžoval, že jiní historici a myslitelé dnes aplikují zákony přírodních věd (evoluce) na náboženské jevy. I podle Cumonta byla magie „a bastard sister of science,“ Takto Cumont citoval Frazera v kapitole *Astrology and Magic*, kde aplikoval Frazerovy názory na dobu pozdní antiky. Podle Cumonta si tehdy lidé mysleli, že astrologie a magie patří mezi vědy. Magie, stejně jako astrologie, byla založená na pozorování. Vysvětluje, že tato představa vycházela z předpokladu, že v přírodě existuje pořádek a právo a že stejná příčina má vždy stejný následek. Okultní obřad se prováděl se stejnou péčí jako experiment v chemické laboratoři, vždy se stejným očekávaným výsledkem. Ale chyba kouzelníků spočívala ve vytvoření spojení mezi jevy, které na sobě vůbec nejsou závislé. Vypůjčil si tak Frazerovu teorii o sympatii: Magie, jako astrologie, vycházela z principu sympatie.¹⁸⁴

Ještě než někoho obviníme z magie, měli bychom mít jasnou definici toho, co magie je. Žádná taková jasná vědecká definice neexistuje. Řekové používali slova *γόνος, μάγος, pharmakeis* pro osobu mužského pohlaví; *γοητες (goētes)* či *γόνος (goēs)* provozoval *γοητεία (goēteía)*. V *Matoušově evangeliu* označuje návštěvníky z Východu jako *μάγοι*, ale jinak třeba ve *Skutcích apoštolských* vystupuje židovský čaroděj Elymas *Ἐλύμας Ὀμάγος*.¹⁸⁵ Jestliže nám slovo *φάρμακεία (farmakeía)* připomíná počestěný výraz farmacie, nejsme daleko od pravdy. Jeho český ekvivalent by mohl znít léčitel, šarlatán, šaman, medicinman. *φάρμακον (fármakon)* může znamenat jak lék, tak drogu, či jed. V latině existují slova *magi, venefici* pro muže, pro ženy *cantarices, sagae, veneficae*. *Veneficium* znamená přípravu kouzelného nápoje, hlavně jedovatého, *venefica* je pak kouzelnice nebo travička. Slovo pro čarodějnici je *sagana*. Cicero

184 CUMONT, F. V. M: *The Oriental Religions in Roman Paganism*. Chicago, 1911, s. 185.

185 *Matouš* 2:1, *Skutky apoštolů* 13:6–8.

vysvětloval, že: „*Některé staré ženy jsou nazývány sagae, od slov praesagire či sagire, což znamená: mít zlé předtuchy.*¹⁸⁶

Nabízí se srovnání PGM s proklínacími tabulkami, které byly v antickém světě velmi populární. Daniela Urbanová se domnívá, že řada kleteb na proklínacích tabulkách měla za důvod sepsání především rivalitu, závist či nepřátelství. Kletba měla usmrtit třeba konkurenta v lásce nebo v závodu. Kletby jsou adresované především podsvětním bohům, často méně známým bohům lokálním. Tabulka musí obsahovat jméno proklínaného, upřesňující predikát, jméno boha a žádost. Důležitá je manipulační formule: *defigo, ligo, immergo, describo* (proklínám, svazuji, potápím – některé tabulky se našly hozené do studní - zapisují). Stejně jako v PGM se objevuje *filiace* – konkretizace osoby uvedením jména jeho matky a *voces magicae* či *signa magica*. Podle autorky se *voces magicae, signa magica* a grafická úprava písma objevují na tabulkách velmi zřídka a k tomu ještě nejvíce v afrických provinciích.¹⁸⁷ Domnívám se proto, že toto jsou speciální prostředky egyptské magie, která má v tomto velmi dlouhou tradici.

V PGM se oproti manipulačním formulím z proklínacích tabulek objevuje formule *εγώ εμμι (egó émmi)*- já jsem plus jméno nějaké vyšší bytosti. Na jednom místě Mithrovy liturgie se říká: „*Já jsem syn PSYCHŌ[N] DEMOY PROCHŌ PRŌA, Já jsem MACHARPH[.JN] MOY PRŌPSYCHON PRŌE!*“¹⁸⁸ V PGM V 213 – 303 se čaroděj ztotožňuje s Thovtem. Cílem tohoto rituálu je posvětit amulet. Amulet má tvar skaraba vyřezaného do zeleného kamene, k posvěcení má čaroděj provést rituál, při kterém se pálí kadidlo *kyphi* s myrhou a má odříkat: „*Já jsem Thovt, objevitel drog a vynálezce písma... Já vím, co je v myslích všech, Egyptanů, Syřanů, Řeků, Etiopanů... Já znám jejich zkušenosti, životy, praktiky, práci, jména... umím číst písmena na pečeti...*“¹⁸⁹ Takového mága, který se ztotožňuje s vyššími bytostmi, bychom mohli označit za *theúrگا*. *Theúrگie* (z řeckého *θεουργία*) pochází z řeckého *Theos* – bůh a *Ergó* – konám, činím, slovo *theúrگie* lze tedy přeložit jako tvoření bohů.

Za nejznámějšího *theúrگا* je považován Jamblichos z Chalkidy, žák Porfyria, stejně jako on původem novoplatonik z Východu. Názorově se rozešli právě v otázce

186 CICERO: *De Divinatione*. 1. XXXI. 66.

187 URBANOVÁ, Daniela: *Závěr*. In: *Latinské proklínací tabulky na území římského impéria*. Brno, 2014, s. 314–338.

188 *The “Mithras” Liturgy*, 536.

189 *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells (2nd ed.)*. Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986. s. 105.

theúrgie.¹⁹⁰ Jamblichos napsal traktát *De mysteriis*, který se tváří jako odpověď na dopis plný otázek. Dopis měl poslat Porfyrios egyptskému knězi Anebonovi. Porfyrios žádá, aby mu byla vysvětlena povaha věštění. Jedná se o přirozené věštění, kdy do věstce sestupuje vyšší bytost, aby tak poskytla tajné poznání. Jamblichos nedůvěřivému Porfyriovi vysvětluje výhody theúrgie oproti filosofii. Filosof si musí vystačit pouze s rozumem. Jenomže vyšších bytostí bylo v Jamblichově světě několik řádů: řád čistých a vždy dobrých bohů, archandělů, andělů, démonů, heroů a dosud nevtělených duší, a proto si Porfyrios dělal starosti, jak poznat důvěryhodnost sdělení.

Snad každý z nás má představu o tom, že čaroděj si mumlá nějakým neznámým jazykem kouzla, která jsou známa jenom jemu. Jamblichos vysvětloval, že vyvolávaného boha je vhodné oslovit jeho skutečným jménem: „*Bohové zavedli u jistých posvátných národů celý posvátný jazyk. Jest nutno obcovat s bohy v jazyku jim jaksi příbuzném.*“¹⁹¹ Rituál PGM XIII 1–343 pro jistotu zdůrazňuje bohu Héliovi, že: „*Tvé egyptské jméno je ALDABAEIM.*“¹⁹² Některé magické formule neboli kouzla, proto odkazují na tajemné vlastnosti připisované jménům, samohláskám a souhláskám. Tajemné samohlásky lze číst v Mithrově liturgii na řádku 487: AEEIOYŌ nebo na řádku 493: EY EIA EE: Jejich účinnost je zvýšená magickým číslem sedm. Na užívání původních jmen poukazuje snad egyptské slovo na řádku 677: ARARRACHES. Připomíná boha jménem Harpokratés. Je to Hor – dítě z Isidiných mystérií, egyptsky *Heru-pa-khered* („Horus dítě“). Shluk písmen na řádku 717: PHRE, připomíná Re, egyptského boha slunce. Některé shluky připomínají i semitská božstva. SEMESILAM na řádku 591 odkazuje na boha slunce Šamaše a IAŌ na řádku 593 je jedním ze jmen boha ze Starého zákona jménem Yahweh, které se často vyskytuje právě v gnostických spisech a je jedním z Archontů.

Radislav Hošek charakterizoval *theúrgy* jako ty, kteří si svou mocí hodlali podrobit bohy a vynutit si tak na nich moc a tím jistotu zbožštění bez ohledu na morální požadavky. Požadovali pouze rituální čistotu jako očistné koupele či pohlavní zdrženlivost.¹⁹³ Myslím, že tedy mága z Mithrovy liturgie můžeme považovat za

190 JAMBlichOS z Chalkidy: *O mystériích egyptských s dopisem Porfyriovým Anebonu Egyptanu*. Olomouc 1992. Přel. Jaroslav Matoušek. Magické papyry jsou ovšem starší, než Jamblichos.

191 JAMBlichOS z Chalkidy: *O mystériích egyptských s dopisem Porfyriovým Anebonu Egyptanu*. Olomouc 1992. Přel. Jaroslav Matoušek, VII, 4, 5.

192 *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells* (2nd ed.). Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986., s. 172–182.

193 HOŠEK, R.; DOSTÁLOVÁ, R: c. d. s. 300.

theúrga. Nicméně je háček v tom, že on sám by se stejně jako Jamblichos za čaroděje nejspíš nepovažoval. Viděl v theúrgii svatý náboženský rituál, a proto musel být svatý i theúrg, který ho prováděl. Cítil potřebu bránit se z nařčení, že theúrg manipuluje magickými prostředky s bohy.¹⁹⁴ Podle Jamblicha jsou bohové vždy dobří, proto rádi dodržují své sliby dané theúrgům. Theúrgové ovšem sami musí být dobří jako bohové. Při rituálu se musí držet přesně bohy předepsaných instrukcí. Theúrg musel být zbožný a vést příkladný a asketický život, který zahrnoval rituální očišťování a zákaz konzumace masa.¹⁹⁵ Stejně musel podstupovat theúrg z Mithrovy liturgie: „...*Zdrž se masa a koupele...*“¹⁹⁶ Podle rituálu PGM XIII 1–343 má zůstat čistý 41 dní.

Ráda bych zde navrhla možnost, že theúrgie má svůj původ opravdu v Egyptě a že Jamblichos se ve významu Egypta pro magii založenou na jazyku úplně nespletl. Obzvlášť Egyptané totiž věřili v tajnou moc jména. Jiří Janák shrnul význam jména pro Egyptany takto: „*Jméno (eg. ren) nemělo pro Egyptany pouze identifikační funkci, nýbrž se přímo podílelo na bytí božstva, člověka, předmětu apod. Vyjadřovalo podstatu nebo esenci svého nositele a bylo zvláštním projevem plného bytí. Vyslovení nebo zaznamenání jména tak v sobě neslo tvůrčí potenciál, který byl odleskem stvořitelské moci prvotního boha. Obrovská síla skrývající se ve slovech a především jménech mohla být magicky aktivována, a to jak pozitivně, kdy byla využita například k léčení, tak negativně, kdy se jí zneužívalo k zahubení nepřátel. Znalost jména se tedy stala jednou z nejmocnějších zbraní. Zádušní texty (např. Kniha mrtvých) se často zmiňují o situacích, při nichž zemřelý na své podsvětní pouti přemáhá různé nástrahy pomocí pojmenování nepřátel nebo překážek. V takových případech výpověď „znám tvé jméno“ nabývá významu „mám nad tebou moc.“*“¹⁹⁷

Kromě Frazera byl Cumontovým a Diterichovým mladším současníkem i sociolog a antropolog Marcel Mauss (1872–1950). V knize *A General Theory of Magic* podpořil svou teorii o magii, která používá pozměněné náboženské obřady, i závěry Albrechta Dietericha.¹⁹⁸ Magie je v praxi velmi podobná náboženství: Oba jevy používají podobné typy obřadů, materiálů, sociálních rolí a prostředků k dosažení cílů

194 Tamtéž, s. 14.

195 Tamtéž, s. 30.

196 *The “Mithras” Liturgy*, 735.

197 JANÁK, Jiří: *Pojetí "duše" ve starém Egyptě*. In: Chlup, Radek (ed.): *Pojetí duše v náboženských tradicích světa*. Dostupné na <http://www.dharmagaia.cz/kniha/733-radek-chlup-pojeti-duse-v-nabozenskych-tradicich-sveta/text/1549-jiri-janak-pojeti-duse-ve-starem-egypte>[cit. 20. 4. 2016].

198 MAUSS, Marcel: *The elements of magic: The magician.* In: *A General Theory of Magic*. London 1972, s. 55.

a plodí víru. Oba pracují na podobných principech, zejména na zasvěcování a posvátnosti objektů, míst, lidí, interakci s nadpřirozenými schopnostmi zprostředkovaných znalcem, používání symbolismu, obětí, očišťování, obřadech a významu tradice a předávání znalostí pouze připraveným (zasvěceným) osobám.

Rozdíl mezi náboženstvím a magií je podle Mausse v praxi. Magie je určena pouze omezenému okruhu provozovatelů. Jen zřídka se provádí veřejně v organizovaných kultech. Náboženství je předvídatelné a předepsané a obvykle se provádí otevřeně (výjimkou z této Maussovy teorie by asi byly právě antické mysterijní kultury). V praxi se magie liší od náboženství požadovaným výsledkem. Náboženství se snaží uspokojit morální a metafyzické potřeby člověka, zatímco magie je umění, které se často snaží dosáhnout hmatatelných okamžitých výsledků ve prospěch provozovatele. V případě Mithrovy liturgie je oním hmatatelným výsledkem to, aby člověk získal věštbu od boha.

My dnes pod dojmem vědy i abrahámovských náboženství klidně prohlásíme věštění za magii. Jenomže jsme už viděli, že nic není tak jednoduché. Duch svatý může sesílat i prorocké vize, stejně jako nepraví duchové. Řekové upřednostňovali podobné praktiky. Nejznámějším řeckým věštným bohem byl sluneční bůh Apollón, často ztotožňovaný s Héliem. V rituálu podle PGM Va. 1–3 se čaroděj má pomazat mastí, aby se sjednotil s bohem Héliem a stal se tak médiem.¹⁹⁹

Je možné, že i mithraisté se dotazovali svého boha na věštby nebo se stávali médii, i když o něčem takovém nemáme žádné písemné zprávy. Frazerův zákon sympatie můžeme aplikovat i na Mithrovu liturgii. Frazerovy závěry o sympatii a homeopatii není třeba měnit, měnit bude třeba pouze jeho vývojový názor na to, co čemu předcházelo. Mauss podrobně PGM nestudoval, ale jeho závěr o podobnosti praxe s náboženstvím platí. Mithrova liturgie je hezkou ukázkou Frazerovy i Maussovy teorie. Poněkud netradičně si dovoluji začít od prostředku textu, kde se uvádí příprava na rituál:

3.5 Příprava na rituál: Jak vyrobit mast a amulet

Právě mast je podle Betze tím mystériem, o které v textu jde. „*Vezmi slunečního skaraba, který má dvanáct paprsků a vhod' ho do hlubokého, tyrkysového džbánu*

199 *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells (2nd ed.)*. Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986, s. 110.

v době, kdy je měsíc neviditelný, přidej semena lotometry a med, a pak to rozmělni a připrav placku. A uvidíš skaraba, jak vylézá a požírá placku, jakmile ji sežere, umře. Vyber to a vhod' do skleněné nádoby s růžovým olejem, tolik kolik můžeš a zasyp to posvátným a čistým pískem a odřikávej nad tím formulí po sedm dní, když bude poledne. Já tě posvěcuji, tvá podstata ať je mi užitečná. Já _____ samotný, IE IA E EE OY EIA, tak můžeš dokázat užitečnost pro mě. Já jsem PHŌR PHORA PHŌS PHOTIZAAS...²⁰⁰

Skarab byl chápán jako bůh Cheprer, „vycházející slunce“, patrně podle kuliček, které valí před sebou a které připomínaly Egyptanům pohyb slunce. Cheprer je přepis starověkého egyptského slova, které znamená narodit se, vstoupit do bytí, ke změně, nastat, existovat, přinést, vytvářet, atd. Dvanáct paprsků odkazuje pravděpodobně na dvanáct hodin dne. Egyptský i židovský den se dělil na dvanáct denních a dvanáct nočních hodin.²⁰¹ Že by měl brouk vruboun posvátný nějaké paprsky, není podstatné, je to symbol světlé části dne. Bůh Mithra byl bohem slunce, snadno si proto Egyptan spojil svůj sluneční symbol s novým bohem. Tyrkysový pohárek by asi jen tak někdo nesehnal. Tyrkys podle barvy připomíná nebe, Egyptané byli tvůrci proslulé barvy známé jako egyptská modř. Egyptští bohové mají často tuto barvu na sobě. O neviditelném Měsíci už byla řeč, plodivá síla je v něm nejmenší, zabraňuje broukovi rodit. *Lōtomētra* (Λωτομήτρα), je druh lotosu. Jedná se správně o leknín posvátný (*Nymphaea lotus*), nesprávně lotos egyptský. O medu už také byla řeč v souvislosti se zachováváním a mithraistickými lvy. Brouk asi umře, protože přijde do kontaktu s něčím, co je vůči němu v opozici. Skrze růži se v Apuleiově Zlatém oslu člověk promění nazpět z osla v člověka a zasvěcence.

„Sedmého dne vezmi skaraba a pohřbi ho s myrhou a vínem z Mendesu a bílým lnem, ulož ho do fazolového pole. Poté, co jste vše vykonali a postili se, ulož to čistým způsobem v (masti) pro nesmrtelnost. Jestliže si přeješ ukázat toto i někomu jinému, vezmi bylinu Kentritis, rozmělni ji s růžovým olejem a potří tím oči toho, jehož si přeješ. Uvidí jasně tak, že bude tebou ohromen. Nenašel jsem lepší kouzlo, než je toto. Zeptej se boha, na co chceš, a on ti to dá.

Když si získal tyto byliny, můžeš se setkat s bohem. Vezmi Kentritis v konjunkci Lva, šťávu smíchej s medem a myrhou. Poté napiš na list perského stromu formulí

200 *The “Mithras” Liturgy*, 755–766.

201 MACROBIUS: *Saturnalia*. I. 21.13.

o osmi písmenech, jak je zmíněna dole. Zůstaň čistý po tři dny, vyraž každého dne ráno na východ, list ukaž Slunci a sluneční bůh tě bude poslouchat pozorně. Posvět' to v novu ve Lvu, toto je formule: „I EE 00 IAI.“²⁰²

Myrha se získává z nízkých trnitých dřevin rodu *Commiphora*. Je to aromatická pryskyřice z keře, který se jmenuje myrhovník pravý neboli balsamovník myrhový – *Commiphora myrrha*. Od starověku tvoří složku parfémů a kadidla, které se užívaly v náboženských obřadech, především při pohřbech kvůli vůni. Dále se myrha používala pro své omamné a léčivé účinky. Je pojmenovaná po mytologické princezně jménem Myrha, která byla matkou Adónida, do kterého se zamilovala Afrodíté i Persefoné. Též se míchala s vínem jako v našem textu, smyslem bylo pravděpodobně napomoci smyslovému obluzení.

Len setý (*Linum usitatissimum L.*) se pěstoval i ve starověku pro lněné vlákno a pro olejnatá semena. Pohřební rubáše se ve starověku vyráběly právě z plátna jako ten Ježíšův. Bílé plátno je symbolem čistoty. Perský strom (*Mimusops laurifolia*) byl známý starým Egyptanům jako „Strom života.“ *Mimusops* také měl sluneční význam, spojený s vycházejícím sluncem. Re měl rozdělit *Mimusops* ráno po jeho vítězství nad svými nepřáteli v podsvětí. Patří mezi stálezelené tropické rostliny s jedlými plody. Nachází se na mnoha vyobrazeních Egyptské knihy mrtvých.²⁰³

Konjunkce Slunce a Luny je vlastně novoluní, k němuž dochází každý měsíc. Lev připadá na 24. 7. –21. 8. Novoluní označuje v astrologii konjunkci (spojení) Slunce a Měsíce. Měsíc není vidět. Pak začne přibývat, symbol počátku. Novoluní je pro astrologa nejlepší čas, kdy začít rituál, kterým se mají podporovat nové začátky, projekty a cíle. Pokyn, že má ráno sedět čelem k východu slunce, opět poukazuje na provázanost slunečních symbolů.

„Vezmi list, sroluj ho a vhod' do růžového oleje, aby ti byl užitečný. Mnohokrát jsem užil tohoto kouzla a působilo výtečně. Ale bůh mi řekl: Nepoužívej mast déle, ale pak ji hod' do řeky, porad' se, zatímco provádíš velké mystérium skaraba oživeného 25 živými ptáčky a rad' se pouze jednou v měsíci v úplňku, na místo třikrát ročně. Kentritis roste v měsíci Pauni, v oblastech Černé země (Egypta) a je podobná verbeně. Poznáš ji takto: Ibisovo černé křídlo potřísněné šťávou, spadne při dotyku. Jak mi pán

202 *The “Mithras” Liturgy*, 688–790.

203 Strom nemá český název. Více o tomto stromu v Paul T. Nicholson, Ian Shaw: *Ancient Egyptian Materials and Technology*, s. 342.

řekl, lze ji najít v Menelaitis blízko Phalagry na březích řeky, blízko plání Besas. Je to jednoduchý stonek, načervenalý u kořene. Listy jsou spíše zkadeřené a mají plody jako divoký chřest. Je to podobné takzvanému talapes, divoké řepě.²⁰⁴

Co je to Kentritis, jsem bohužel nezjistila. Předpokládám, že si autor rostlinu vymyslel, protože ji žádná dostupná literatura nezná. Možná že je to něco jako verbena, sporýš, jak se uvádí v textu. Africký pták ibis posvátný byl uctíván ve starověkém Egyptě. Egypťané ho spojovali s bohem Měsíce, vynálezcem psaní, matematiky, měření a času a hlavně vynálezce magie - Thotha. Thoth je obvykle zpodobňován, jak zapisuje výsledek při posledním soudu v podsvětí.

A nakonec rituál kromě masti vyžaduje amulet, nad kterým se mají odříkat verše z Iliady, která patřila ke všeobecnému vzdělání. Hans Dieter Betz a jiní pochybovali, že verše ještě patří k Mithrově liturgii a považovali je za část následujícího nedochovaného rituálu.²⁰⁵ Podle mě zde ovšem mají svůj smysl. Jejich funkce je posvěcující, což považují i při všeobecně chované úctě k Homérovi za podivné. Domnívám se, že kněží v obřadech by zvolili k požehnání nějaké tradičnější formule. Římské právo znalo formuli *Sacer esto!* (Budiž zasvěcen!).²⁰⁶ Katolický kněz pronáší při eucharistii Ježíšova slova z Poslední večeře. Mithrova liturgie není jediným rituálem z PGM, které užívá Homérových veršů. Činí tak i rituál PGM VII. 1. – 48. Cílem tohoto rituálu je také získat věštbu za pomoci Homérových veršů z Iliady.²⁰⁷

Verše nebyly zvoleny náhodně. Podívejme se třeba na verš: „*Ty však nestydo drzá, ty zloduchu, jestli se v skutku odvážíš Diovi vstříc své kopí obrovské zvednout!*“ (IL. VIII. 424).²⁰⁸ Pochází ze scény, kdy Zeus ústy své poselkyně Iris nakazuje Athéně, aby přestala pomáhat Řekům. Právě se totiž nechal přemluvit Afrodítou (která byla na straně Trójanů), aby Řekům přestal přát. Zakazuje jí bojovat proti Osudu. Podle novějšího věroučného systému Osud představoval Diovu vůli. Autorovi rituálu imponoval hrdina Diomédés, ke kterému se vztahují vlastně všechny citované verše z Iliady. Diomédés byl druhým nejslavnějším bojovníkem Řeků v Trójské válce. Jeho chvíle nastala, když

204 *The "Mithras" Liturgy*, 811

205 *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells* (2nd ed.). Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986, s. 54.

206 Deska VII, Zákon III: „*Každý, kdo pomocí zaklínání a magického umění brání obilí nebo rostlinám všeho druhu patřící jinému růst, musí být zasvěcen Ceres.*“ Latinsky: *Sacer esto!* http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html

207 *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells* (2nd ed.). Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986, s. 112–119.

208 HOMÉR: *Ilias*, přel. O. Vaňorný. 3. vyd. Praha: Jan Leichter, 1942.

urazený Achilles odmítl bojovat. Verš: „*Trpěl mohutný Arés, byv od synův Alóeových, od Epialta a Óta, kdys svázán tuhými pouty:*“ (Il. V. 385), se vztahuje k události, kdy bohyně Dióné podporuje hrdinu Dioméda. Říká mu, že i Olympané mohou být poražení smrtelníky. Zmínění dva hrdinové se odvážili uvěznit boha války Area, který stál též na straně Trójanů. Verš: „*Pravil a příkopem prohnal to spřežení jednokopytné,*“ (Il. X. 564) se týkají momentu, kdy Odysseus s Diomédem ukradli v noci tajně Rhesovy koně. Učinili tak na příkaz věštby, jinak by město nemohlo být dobyto. Následující verš: „*potom do moře vešli a pot svůj smývali hojný,*“ (Il. X. 572), se vztahuje ke scéně, kdy se hrdinové Odysseus a Diomédes po bitvě vykoupají v moři. Verše mají jasný vztah k rituálu. První verš ujišťuje o možnosti bojovat proti Osudu, druhý verš o možnosti bojovat proti bohům, třetí a čtvrtý verš se vztahují k vítěznému zakončení rituálu.

3.6 Mysterijní prvky

Poprvé vyšel zlomek překladu Mithrovy liturgie v češtině v knize Radislava Hoška *Antická mystéria*. Radislav Hošek pro obsáhlou svou knihu se nemohl textu věnovat tak podrobně, jak to provedu já. Za mysterijní prvky považoval mystické mlčení, úděs zasvěcovaného, prožitek smrti, mystické znovuzrození, extatický vzestup a nazírání božstvu tváří v tvář.²⁰⁹

3.6.1 Cesta do nebe čili nanebevstoupení

Mírcea Eliade poukazoval na to, že nanebevstoupení se nachází v mnoha kulturách a pokaždé se točí kolem čísla 7 či 9. Poukazoval na souvislost čísla s počtem viditelných planet. Zasvěcenec může stoupat po žebříku či schodech o sedmi stupních. Citoval i mithraistický žebříček či Egyptskou knihu mrtvých.²¹⁰ Pokládám za nutné zde připomenout závěry kapitoly o mithraismu. Marvin Meyer poukázal na to, že pojednání Kelsa (v Origénově *Contra Celsum*, VI. 21–22) a Porfýria (*De Antro nympharum*, 5–6) o Mithrových mystériích neodporují některým projevům z Mithrovy liturgie. Meyer měl na mysli nauku o vzestupu duše skrz sedm planetárních sfér, které prameny popisují.²¹¹ Kelsovu zprávu o cestě do nebes lze spojit se slavným mithraistickým žebříkem z ostijského mithrea. Cílem zasvěcovaných bylo pravděpodobně projít všemi branami

209 HOŠEK, R.; DOSTÁLOVÁ, R: c. d. s. 73.

210 ELIADE, Mircea: *Obrazy a symboly*, s. 46–47.

211 MEYER, M.: „*The Mithras Liturgy*“. Dostupné na <http://hermetic.com/pgm/mithras-liturgie.html> [cit. 21. 1. 2016].

až do nejvyššího nebe. Domnívám se proto, že smyslem jednotlivých zasvěcení bylo získat ochranu před určitým planetárním bohem a dostat se tak do nejvyššího osmého nebe, zvaného Ogdoada. Podobné učení je možné nalézt v gnosticizmu, proto se teď zaměřím na srovnání některých gnostických sekt a mithraismu.

Hermetický spis *Poimandrés* obsahuje mnohé gnostické motivy. Stejně jako *Podstata Archontů* vykládá svým způsobem knihu *Genesis*. Vypráví o snaze uniknout Osudu: „*Jednoho dne jsem se jal přemítat o všem, co jest, a má mysl se vznesla do závrtné výše, zatímco mé tělesné smysly byly spoutány, asi jako když člověka tíží spánek z přejedení či tělesné únavy. Tu se mi zdálo, jako by na mě volala nějaké obrovská bytost, jejíž velikost nelze změřit, a říkala mi: Co chceš slyšet a nazřít, naučit se a poznat za pomoci mysli? A kdo jsi Ty? Zeptal jsem se. Já, odpověděl, jsem Poimandrés, svrchovaný Nús.*“²¹² Poimandrés poučuje vypravěče o tom, že Bůh (Světlo a Dobro) stvořil světelného Člověka. Přirozenost se bez zvláštního důvodu sama oddělila od Světla a klesla dolů. Člověk se zamiloval do Přirozenosti a z jejich spojení vznikla Smrt. Poimandrés nabízí záchranu ze smrti: morální učení. Věří, že rozumný člověk se chová morálně. Popisuje mu strastiplnou cestu do osmého nebe, kam se může člověk dostat po smrti. Ovšem dostat se tam může jen ctnostný člověk, neboť jen ctnostný člověk nebude trestán sedmi planetárními Správcí. Správcí brání člověku dostat se nahoru. Radek Chlup v komentáři k Poimandrovi rozeznal hlavní rozdíl sedmi Správců oproti Archontům. Správce stvořil v Poimandrovi dobrý nejvyšší Bůh, ne zlý Stvořitel. Od Boha mají za úkol spravovat Osud člověka. Člověk je proto otrokem Osudu a zažívá kvůli tomu smrtelné prožitky, ale může se jich sám zbavit. Aby se jich zbavil, musí při výstupu duše odevzdat Správcům to, co od nich dostal, tedy všechny špatné vlastnosti. Až když se jich člověk zbaví, může dospět k Osmému nebi a tam s dalšími bytostmi opěvovat Otce. Promění se sám v Mocnost a pak se ocitne v Bohu. Toto je konečné dobro pro všechny, kdo nabyli poznání – být zbožštěn.²¹³

Velmi podobnou cestu do nebe podnikali gnostici, které Origénés jmenuje *Ofity*, uctívající hada. Kelsos si je podle něj spletl s křesťany, a proto jim připisoval stejnou nauku. Křesťanští apolegeté museli vysvětlovat, že věří ve stejného Boha Mojžíšova, který stvořil svět a ne ve zlého gnostického stvořitele.²¹⁴ První postavou mezi sedmi Archonty je bezejmenná lví postava. Po něm následuje býk, drak, orel, medvěd, pes,

212 *Poimandrés*, 1–2. přel, Chlup, Radek,

213 CHLUP, Radek: *Poimandrés*. In: *Corpus hermeticum*. s. 153–167.

214 ORIGÉNÉS: *Contra Celsum*, 29.

osel. Každý Archont hlídal bránu, kterou bylo třeba projít. Origenés se brání tím, že si je Kelsos spletl s anděly, kteří mají tvar zvířete. Ofité je prý nazývali překážkou zla. Jmenovali se Jaldabaóth, Jao, Sabaoth, Astafaios, Aiolaios, Horaios, sedmá je postava Iva bezejména.²¹⁵ Aby Archont gnostika propustil, musel odříkat příslušnou modlitbu: „Zdravím tě, panovníku jediný, pouto oslepnutí, dokončení zapomnění, první moci, zachovanou duchem prozřetelnosti a moudrosti, z nichž jsem poslán čistý, jsouc již součástí světla Syna a Otce: Milost se mnou; ano, Ó Otče, ať je se mnou. Říká se také, že počátky Ogdoady jsou odvozeny od tohoto. V dalším místě při průchodu tím, co nazývají Jaldabaóth, se učí mluvit takto, říkají: "Ty, ó první a sedmý, který jsi zrozený poroučet s důvěrou, ty, ó Jaldabaóthe, který jsi vládce čisté mysli, a dokonalé dílo Syna a Otce, nesoucí symbol života a otevíráš světu brány, které jsi učinil těsně u tvého království, já znovu procházím na svobodu skrze tvou říši. Ať je milost se mnou; ano, ó Otče, ať je se mnou. Říkají navíc, že hvězda Phænonie je v sympatii se tvým vládcem.“²¹⁶

Filipovo evangelium jasně říká, jaký význam má cesta do nebe - zmrtvýchvstání: „Ti, kteří říkají, že nejprve zemřou a potom vstanou z mrtvých, se mýlí. Neobdrží-li zmrtvýchvstání za života, pak, když zemřou, nic neobdrží. Tak mluví i o křtu a říkají: Křest je důležitý, neboť kdo jej přijme, bude žít.“²¹⁷ V úvodu komentář uvádí, že celé evangelium polemizuje se základní věroukou křesťanství, že vzkříšení následuje až po smrti, a místo toho prosazuje pořadí: vzkříšení – smrt, nejdříve duchovní znovuzrození a potom smrt jako pouhé odložení těla.²¹⁸

Běžně se o následujícím prameni jako o cestě do nebe nemluví, ale slouží podobným morálním účelům. Napsal ho Cicero. Uvádím ho i proto, abych ukázala, že vykresluje antický svět stejně jako Plinius, Diodóros nebo gnostikové. Mám na mysli text jménem *Scipionův sen*. Scipio usne a ve snu se mu zjeví jeho otec, který ho poučuje o tom, jak vypadá svět a jak se do nebe dostat. Existuje nejvyšší bůh, který je vše, co lze vidět. Jen on může člověka osvobodit z vězení těla a tak mu umožnit návrat do nebe. Hvězdy a planety jsou stvořené z ohně, jsou oživené boží inteligencí. Planety obíhají v sedmi sférách, sfér je celkem devět. Do nebe se dostane tak, že bude reprezentovat

215 ORIGÉNÉS: *Contra Celsum*, 29 – 30.

216 ORIGÉNÉS: *Contra Celsum*, IV., VI, XXXI.

217 *Filipovo evangelium*, 73In: *Rukopisy z Nag Hammádí*. 1, Kodex VI/2 A4, kodex IX/1–3 uspořádali W. B. Oerter a Z. Vítková; [z koptských originálů přeložili a úvody a komentáři opatřili Wolf B. Oerter, Pavel Ryneš a Zuzana Vítková], s. 185–290.

218 *Filipovo evangelium*, 73 *Komentář*, s. 209.

římské ctnosti: odvalu, genialitu a moudrost jako jeho otec. Scipio se ho táže, zda je naživu, když ho tak vidí. Otec ho ujišťuje, že ano a živí jsou i další ctnostní lidé jako Scipionův otec. „*Díval jsem se na tyto věci s úžasem, a když jsem se vzpamatoval, zeptal jsem se: „Co je ten zvuk, který naplňuje uši, tak nahlas a sladce?“* Běh sedmi nižších sfér vytváří sedm zvuků. To je hudba sfér, nauku o ní rozpracoval už Pýthagorás. Rozdíl oproti gnostikům je, že Cicero slovy Scipia svět obdivuje.²¹⁹

Pravděpodobně nejstarším textem na světě, který popisuje cestu podsvětím a cestu do nebe je *Egyptská kniha mrtvých*.²²⁰ Nejstarší jasné záznamy pochází od roku 1550 př. n. l. Kniha mrtvých se vyvinula z tradice pohřebních rukopisů, které se datují až do Staré říše. První pohřební texty byly *Texty pyramid*, které se nejprve použily v pyramidě krále Unase (Venis) z 5. dynastie, asi roku 2400 př. n. l. Ke konci Staré říše přestaly být *Texty pyramid* výhradně královským privilegiem a byly používány i dalšími vysoce postavenými úředníky. Egyptská kniha mrtvých vykresluje egyptskou představu říše mrtvých. Kniha mrtvých obsahuje návod na to, jak projít podsvětím pomocí zaříkad, kterými si má mrtvý usmířit strážce bran a všechny demony, kteří by mu chtěli zabránit dostat se až do sluneční bárky boha Re. Každého je nutné pozdravit a říct mu jeho tajné jméno. Třeba v říkadle 69 má odříkat: „*Já jsem Usir. Já jsem Órión, který plane v přítomnosti zářících hvězd na nebi, na těle své matky Nuty, počala mě, jak si přála a porodila mě, jak toužila. Já jsem Anup. Já jsem Hor, Já jsem Pán všehomíra.*“²²¹ Ztotožňuje se všemi možnými egyptskými bohy jako theúrg v PGM. Magické papyry včetně Mithrovy liturgie a gnostikové pokračovali ve velmi starých rituálních egyptských praktikách. Nejznámější částí knihy mrtvých je posmrtný soud, při něm se posuzují z morálního hlediska činy mrtvého.

Do sluneční bárky mohl nastoupit opravdu pouze král. Ostatní Egyptané se museli spokojit s tím, že se stanou po smrti hvězdami. Egyptolog Jiří Janák objasňoval složky těla Egyptána, jednou z nich bylo i *ba*. Bez *ba* nelze Mithrovu liturgii ani Egyptskou knihu mrtvých pochopit: „*Ba bylo vnímáno jako projev božstva nebo jeho moci: jedno z jeho nesčetných zjevení. Jedná se však o projev plného bytí, nikoliv pouze o jednu ze složek. Ba bylo také spojováno se světlem a hvězdami. Bohyně Nut (nebeská klenba) byla někdy označována za Tu, která má tisíc bau. Zde se pravděpodobně jedná*

219 CICERO: *Somnium Scipionis*. In: Cicero: *De Republica*, With an english Translation by Clinton Walker Keyes, s. 261–283.

220 *Staroegyptská kniha mrtvých*. Přel. Břetislav Vachala, Praha, 2009.

221 Tamtéž, říkadlo 69.

o hvězdy. Souhvězdí Órión (eg. Sah) bylo vnímáno jako ba boha Usira a hvězda Sirius (Sopdet) jako ba jeho choti Esety. Stejně tak i ba krále bylo pokládáno za projev jeho moci a síly. Od konce Staré říše a počátku První přechodné doby bylo ba spojováno i s prostými lidmi. V tomto aspektu je chápáno jako zosobnění psychických a fyzických sil člověka, jeden ze způsobů existence, v němž jednotlivec pokračuje v životě po smrti.²²²

Cestu do nebe je nutno odlišit od *ἀποθέωσις* (apoteóza) smrtelníka. V Řecku procházeli apoteózou hrdinové, v Římě *divinací* někteří císaři jako třeba Augustus či Julius Caesar. V Římě o zbožštění rozhodoval Senát. Apoteóza je oficiální záležitost, která se konala po smrti obdivované osobnosti. Cestu do nebe je oproti tomu možno vykonat v mysterijních obřadech už za smrtelného života. Jejím cílem byla *theósis*. Theósis znamená, že člověk se snaží podobat bohům, jak jen může. Znají ji i některé křesťanské církve. Eirénaios o tom téměř v gnostickém pojetí píše: „*Procházíme okolo andělů, abychom byli učiněni v podobě Boha.*“²²³ Tomuto pojetí se podobá gnostická cesta, kdy gnostikové žádali milost. Cicero žádal chovat se ctnostně, Poimandrés rozumně, což splývá. I Egyptan v *Knize mrtvých* musel být posouzen při posmrtném soudu jako hodný věčného života. Mithrova liturgie ovšem nemá za úkol učit člověka žít ctnostně nebo rozumně, ale dát mu mystického ducha k věštění.

3.6.2 *παλιγγενεσία* (znovuzrození)

Slovo *παλιγγενεσία* (*palingenesía*) stojí za to probrat velmi podrobně, protože to je ten nejzákladnější prvek mystérií vůbec. Je odvozeno ze slov *γένεσις* (zrod) a *παλι* (znovu). V křesťanské teologii slovo může na duchovní znovuzrození symbolizované křtem. Plútarchos ho použil v nauce o reinkarnaci, ve kterou věřil.²²⁴ V nicejském krédu má kardinální význam fakt, že Ježíš Kristus, je: „*Bůh z Boha, Světlo ze Světla, pravý Bůh z pravého Boha, zplozený, ne stvořený, stejné podstaty s Otcem.*“ Kdyby byl Ježíš stvořen, znamenalo by to, že je nižším než Bůh Otec, proto by nemohl být stejný jako Bůh Otec. V *Lukášově evangeliu* stojí: „*Ty jsi můj milovaný Syn, v tobě jsem našel*

222 JANÁK, Jiří: *Pojetí "duše" ve starém Egyptě*. In: Chlup, Radek, (ed.) *Pojetí duše v náboženských tradicích světa*. Praha, 2007. <http://www.dharmagaia.cz/kniha/733-radek-chlup-pojeti-duse-v-nabozenskych-tradicich-sveta/text/1549-jiri-janak-pojeti-duse-ve-starem-egypte>. [cit. 21. 1. 2016].

223 EIRÉNAIOS: *Against Heresies*. 4. 38. 4.

224 PLÚTARCHOS: *Moralia. Consolation to His Wife*, 10.

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Moralia/Consolatio_ad_uxorem*.html [cit. 21. 1. 2016].

zalíbení. *Já jsem tě dnes zplodil.*“²²⁵ Problém způsobuje to slovo *dnes*, protože odporuje učení o existenci Božího Syna od věčnosti. Křest je tzv. iniciační svátost, to znamená, že díky křtu se dosud nepokřtěný člověk stává dítětem Božím.

Podle křesťanské nauky očišťuje člověka od každé poskvrny hříchu, tedy křtem je odpuštěn dědičný hřích i všechny dosavadní osobní hříchy. Křest přináší nový život. Podle této symboliky se kdysi každý člověk fyzicky narodil, ale teprve křtem se rodí pro nadpřirozený život, při čemž se stává dítětem Božím.²²⁶ Především ze symboliky křtu Mircea Eliade vyvodil obecnou symboliku omytí a zrodu, znamená navrácení do původní, nezkažené, podoby. Nový zákon se o křtu vyjadřuje třeba v dopise Titovi: „*On nás zachránil ne pro spravedlivé skutky, které my jsme konali, nýbrž ze svého slitování; zachránil nás obmytím, jímž jsme se znovu zrodili k novému životu skrze Ducha svatého. Bohatě na nás vylil svého Ducha skrze Ježíše Krista, našeho Spasitele, abychom ospravedlnění jeho milostí měli podíl na věčném životě, k němuž se upíná naše naděje.*“²²⁷ Řecky je zde. *loutrou' palingenesi'as*; lat. *lava'crum regeneratio'nis* neboli „koupele znovuzrození“. Dosl. „koupele obnovení“. V současné době, kdy je svátostí v katolické církvi sedm, znamená křest pouze bránu pro přijetí ostatních. Nový zákon zná ze všech svátostí jen křest a eucharistii.

Gnostikové jich zavedli více, třeba uživatelé Filipova evangelia. Filipovo evangelium v souladu s tajným vnitřním učením jasně dodává, že zplození se získává až při poslední svátosti těchto gnostiků – duchovním manželství, nikoliv při křtu, který je první: „*Pomazání je nadřazeno křtu, neboť jsme byli nazváni křesťané (kristovci) kvůli pomazání. Otec totiž pomazal Syna, Syn pomazal apoštoly, apoštolové pomazali nás. Ten, kdo byl pomazán, má Všechno, má zmrtvýchvstání, světlo, kříž, Ducha svatého. Otec mu to dal v manželské ložnici, tam to obdržel. Otec přijal příbytek v Synu a Syn v Otci. To je království nebeské.*“²²⁸ *Χριστός (Christós)* znamená v řečtině „pomazaný“ a je to doslovný překlad hebrejského *מָשִׁיחַ*, mašiach. Možná, že je slovo nějak příbuzné *σχῆμα (chrisma, původně olej)*, křížmo, které má své místo při svátostech křtu, bířmování, svěcení kněží či biskupů v katolické církvi. Jedná se o olej vyráběný z mythy. Skrz tento olej by měla přicházet Boží milost, udělená Duchem svatým.

225 Lukáš 3:22.

226 Text o křtu jsem převzala z katolické stránky http://www.katolik.cz/codelatkdyz/krest_uvod.asp [cit. 20. 4. 2016]

227 Titovi 3:5, 6, 7.

228 *Filipovo evangelium*, 74. In: *Novozákonní apokryfy. I, Neznámá evangelia*. Uspořádali Jan A. Dus, Petr Pokorný. Vyd. 1. Praha, 2001, s. 209–226.

Nápis z mithraea pod Sr. Priskou označuje zasvěcence také slovem *natus*: „*Natus prima luce/duobus Augg(ustis) co(n)s(ulibus)/Severo et Anton(ino)/XII K(alendas) Decem(bres)/dies Saturni/luna XVIII*“²²⁹ Od passiva *nāscor*, být zplozen, které je etymologicky příbuzné s *γένεσις*. Aby zasvěcenec mohl být znovuzrozen, musel rituálně zemřít. Řecké slovo pro nesmrtnost zní *αθάνατος* (*athánatos*). Toto slovo připomíná řeckého boha smrti Thanata, který byl ztotožněn samotné smrti. Thanatos si přicházel pro smrtelníky, když vypršel jejich čas určený osudem, a odnášel je do podsvětí, kde je odevzdával Hádrovi. V Mithrově liturgii se díky provedenému rituálu stane zasvěcenec nesmrtelným a nesmrtnost mu umožní vstup do nebe. Nesmrtnost znamená v textu novou identitu zasvěcovaného, která ho odlišuje od nezasvěcených. I *Podstata Archontů* ujišťuje gnostika slovy: „*Každý, kdo poznal tuto cestu, je nesmrtelným uprostřed smrtelných lidí.*“²³⁰

V Mithrově liturgii se zasvěcenec musí stát hvězdou na nebi, to je bezpochyby egyptský motiv z *Knihy mrtvých*: „*Pak uvidíš bohy, jak se na tebe dívají příznivě a už tě dále nebudou rušit, ale spíše tě nechají vejít do jejich řádu. A tak když uvidíš, že svět nad tebou je čistý a proudící a není zde žádný z bohů nebo andělů, kteří by tě ohrožovali, očekávej, že uslyšíš velký hrom, až se vylekáš. Pak řekni: Ticho! Ticho! Ticho! Já jsem hvězda, která putuje s vámi a září z hlubin, OXY O XERTHEYTH.*“ *Jakmile řekneš tyto věci, sluneční disk se otevře a rozšíří.*“²³¹ Znovuzrozením se získává nová a lepší identita, ovšem v Mithrově liturgii je dočasná. Zajímavě oslovuje zasvěcenec Héliu „můj otče“, Slunce je koneckonců otcem všeho. Jiří Janák vysvětloval, že: „*složka Egyptána zvaná ach, která se nejvíc podobá duchu, se zjevuje na noční obloze v podobě hvězd, a to především hvězd cirkumpolárních, které nezapadají za obzor a věčně se podílejí na nebeském cyklu. Víru v odchod zemřelého mezi cirkumpolární hvězdy severního nebe dokládá i orientace hrobek.*“²³² Stvořitel Hélios se nerovná nejvyššímu bohu Mithrovi. Autor je zplozen nižším bohem Héliem, ale transformován vyšším bohem: Jedná se o gnostický a mysterijní prvek.

229 VERMASEREN, M. J.; ESSEN, C. C. Van: *The Excavations in the Mithraeum of the Church of Santa Prisca on the Aventine*. Leiden, 1965. Excavation report.

230 *Podstata Archontů*, 22.

231 *The „Mithras“ Liturgy*, 566–578.

232 JANÁK, Jiří: *Pojetí "duše" ve starém Egyptě*. In: Radek Chlup (ed.):

Pojetí duše v náboženských tradicích světa. Praha, 2007. <http://www.dharmagaia.cz/kniha/733-radek-chlup-pojeti-duse-v-nabozenskych-tradicich-sveta/text/1549-jiri-janak-pojeti-duse-ve-starem-egypte> [cit. 21. 1. 2016].

„Pane, zatímco jsem znovuzrozen, vycházím ven, umírám, zatímco dostávám znovuzrození do nového života, vycházím, propuštěn ze smrti, jak si ustanovil, jak jsi založil toto tajemství.“²³³

3.6.3 Ἐποπτεία (nazírání)

V Mithrově liturgii se vyskytnou slovesa jako εποπτεύω – nazírat, κατοπτέω – špehovat, θαυμάζω (*thavmázo*) – obdivovat. Nikde jinde se v PGM nevyskytuje.²³⁴ Souvisí s mysterijním prvkem Ἐποπτεία (*epopteía*). Slovem Ἐποπτεία se označoval třetí, nejvyšší stupeň Eleusínských mystérií. Hošek rozdělil eleusínská mystéria na tři stupně: zasvěcení (*myésis*), naplnění (*teleté*) a nazírání (*epopteía*). První stupeň se také skládal ze tří částí. Obsahoval drómēna (dělat věci): Odehrál se asi formou divadla mýthos o únosu Persefoné Hádem do podsvětí a její hledání matkou Démétér. Druhá část se označovala deiknymēna (věci zobrazené): nejvyšší kněz (hierofantés) vystavil posvátné objekty. Třetí část se nazývala legomēna (věci řečené): asi se jednalo o výuku. Hošek odkazoval na slavnou Aristotelovu pasáž o významu dramatu. Divadelní drama muselo přinášet strach, hrůzu, pak katarzi uvolněním, a hlavně svatou vyrovnanost. Zasvěcenci měli především něco prožít v mysli, nejen vidět. Stejně tak bylo nezbytné vysvětlení posvátného divadla.²³⁵

O nazírání (*epopteía*) se nic neví určitého. Mithrova liturgie ukazuje, že nazírat se má za pomoci ducha: immortal beginning. Tím se myslí chaos (v originálu strašlivá propast), temná hmota, prapočáteční nerozlišená látka, ze které vznikly všechny živly. Myst má na ni dohlížet – εποπτεύω (*epoptévo*) a obdivovat θαυμάζω – od θαῦμα (*thaûma*), div zázrak, zbožňovat. Κατοπτέω říká na začátku, tj. chce se dostat do nebe doslova jako špeh. Má se v ní rozložit na živly. Podle Eliadeho myst v mystériích musel sestoupit do podsvětí, aby se znovu narodil. Upozorňoval, že Řekové měli rádi hry se slovy. Druhý stupeň eleusínských mystérií se nazýval *teleté*, od slova τέλος (*télos*), konec. Sloveso τελέω (*teléō*) připomíná τελεῦτάω (*teleutaó*), dokončit či zemřít. Zemřít

233 The „Mithras“ Liturgy, 719–725.

234 BETZ, D., H.: The Mithras liturgy, s. 117. The Mithras liturgy, 516 κατοπτέω, 511 θαυμάζω, 485 κατοπτέω – začátek.

235 HOŠEK, R.; DOSTÁLOVÁ, R.: c. d. s. 73.

znamená být zasvěcen. Eliademu neunikla ani Mithrova liturgie v edici Albrechta Dietericha.²³⁶

Lze říct, že Mithrova liturgie obsahuje motivy mystérií jako posvátnou hrůzu a strach z prapočátečních věcí, na které je možno nahlížet jen v případě rituální smrti, kdy se tělo rozloží na živly do původní pralátky. Stejně tak má zasvěcenec pohlížet na posvátné objekty někde v nebi a prožít posvátné ticho a vyrovnaný klid. Bohužel chybí z praktických důvodů vysvětlení obřadu divadla a vysvětlení, kdy byl předváděn posvátný mýthos (přece jen je to návod na rituál).

3.6.4 Látkový svět a jeho přeměna

Hlavní část Mithrovy liturgie začíná popisem smrtelného těla a světa, které se skládají ze živlů. Člověk byl chápán jako mikrokosmos, vše v něm bylo uspořádáno analogicky jako v makrokosmu: „*První počátku mého počátku, AEEIOYO, první původe mého původu, PPP SSS PHR duchu mého ducha, první duchu ve mně, MMM, ohni daném mi bohem a smíchaném ve mně, první ohni ve mně, EY EIA EE, vodo vody, první vody ve mně, OOO AAA EEE, zemská podstato, první zemské podstaty ve mně, YE YOE, mé celé tělo.*“²³⁷ V samotné Mithrově liturgii je spousta prvků, které vysvětlíme opravdu pomocí řecké filosofie, jak to činil Hans Dieter Betz. To, co máme před sebou, je určitě psychický dualismus, který rozpoznal už Albrecht Dieterich.²³⁸ Psychický dualismus souvisí s výkladem světa. Nejslavnější popis tohoto světa podal Platón v dialogu Timaios, středověk ho znal ve verzi Plinia Staršího: „*Vypozoroval jsem, že se přijímá, že živly jsou čtyři, na vrcholu je oheň, zdroj zářivých očí hvězd, pak vzduch, který Řekové nazývají aer – to je princip života, stlačená jeho silami v centru Vesmíru leží země se čtvrtým živlem vodou.*“²³⁹ Živly byly hierarchicky uspořádané. Nejvýše stály oheň a vzduch, těm se připisovaly mužské vlastnosti. Níže stála voda, pak země, těm se připisovaly ženské vlastnosti. Živly by v lidském těle i ve světě smíchány jako v *kratéru*, který sloužil na míšení tekutin, proto byly velmi nestálé a měnily se. Z řečtiny *κρατος* (*krátos*) – smíšený. Změny způsobují rozklad a smrt. Musí se přeměnit na stálé.

236 ELIADE, Mircea: *Iniciace, rituály, tajné společnosti*, s. 181–183. Brno, 2004.

237 The „Mithras“ Liturgy, 487–496 *γένεσις* (*genesis*), *ἀρχή* (*arkhē*), *πνεῦμα* (*pnévma*).

238 DIETERICH, A.: c. d. s. 54–61.

239 PLINIUS STARŠÍ: *Natural History*, II. IV. 12.

Přírodní filosofové spekulovali o Přírodě jako o Přirozenosti. Apuleius narazil na fakt, že z magie bývali obžalováváni právě tito filosofové, kteří zkoumali původní a jednoduché příčiny těles.²⁴⁰ Hledali *ἀρχή* (*arché*), což lze přeložit jako vláda či počátek. Nedělali vlastně nic jiného než to, že vykládali řeckou mytologii, podle které svět vznikl z Chaosu. Předpokládaná *arché* prezentovala pralátku. Jednotliví filosofové se lišili tím, co za ni považovali. Dovolím si ocitovat dějiny řecké filosofie podle svatého Augustina. Filosofie je přirozené náboženství, protože zkoumá Přirozenost. Vynikly dvě školy: Italská škola Pýthagorova a jónská škola Thaléta z Milétu. Ten učil, že pralátkou je voda, Hérakleitos oheň, Anaximander, že nekonečná látka (*apeiron*). Anaximenés za tuto látku považoval *vzduch*, Anaxagorás učil o *božském duchu*, který způsobuje, že z této neohraničené látky sestávající se z částíček všeho, vzniknou jednotlivé věci. Archeláos zavedl mysl, která všecko působí, spojujíc i rozpojujíc tyto částičky. Tito filozofové ještě neučili o mravech. Až Sókratés požadoval mravní polepšení. Dříve se zkoumala Příroda (*φύσις*), aby Duch mohl spatřit netělesné a neproměnné Světlo, ve kterém jsou všechny příčiny. V morální filosofii mají prvenství platonikové. Pro Platóna je nebe z ohně vzniklé hned na počátku.²⁴¹

Hans Dieter Betz poukazoval na význam *pneúma* v Mithrově liturgii, stoikové totiž učili o *pneúma* (duchu) jako o základním živlu a identifikovali ho se vzduchem či spíše s étherem.²⁴² Slovem *pneumatici* označovali gnostikové sami sebe. Říkali si duchovní lidé, ostatní byli hýlovi = *ἕλη* (*hýlé*) = látka. Stoik je odvozen od slova *στοιχεῖον* (*stoicheion*), latinsky *elementum*, prvek, písmeno. Znamená něco jednoduchého, prvotního, z čeho se složitější věci skládají. Odtud nebylo daleko k myšlence, že svět se skládá z písmen a slov. Základem světa není oheň, voda, vzduch nebo éther, ale písmeno, hláska nebo samohláska. Z tohoto důvodu máme v PGM pravděpodobně shluky samohlásek, které jsou navíc zpěvné. Rytmičkým prozpěvováním samohlásek se člověk může uvést do změněného stavu vědomí. Teorie o samohláskách byla doménou Pýthagorovou, Pýthagorás údajně nejpřesněji mezi mnohými změřil vzdálenost mezi planetami a Zemí a označil ji písmenem, notou, která označuje tón.²⁴³

240 APULEIUS: *Apologie*, 28.

241 AUGUSTINUS: *O boží obci knih XXII*, Svazek I. Praha 1950, Přel. Julie Nováková, Kniha VII., s. 327–280. Důraz platoniků na morálku byl důvod, proč byli Augustinem tak obdivováni.

242 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ Liturgy*, s. 106.

243 PLINIUS STARŠÍ: *Natural History*, II, XIX–XX.

S psychickým dualismem souvisí pojem substance *ousiá* („substance, essence“). Betz navrhol, že jde o pojem též stoického původu, kdy označuje podstatu každého živlu.²⁴⁴ Aristotelés chtěl otupit Platónův dualismus, kdy bůh byl od látky oddělen. Propojil boha a jeho stvoření konceptem *ousiá*. Ousiá představuje jednotu látky a formy. Zatímco *arché* u prvních filosofů měla předcházet veškerému bytí, pro Aristotela se stala přímou součástí existujícího a bůh její poslední i první příčinou. V magii a i v Mithrově liturgii má tento dvojí význam: za prvé zasvěcenec naznačuje, že má v sobě podstatu živlu,²⁴⁵ ale také při posvěcení skaraba zaklíná slovy, že jeho podstata mu má být užitečná.²⁴⁶

Stejný obraz světa jako řečtí filosofové měli i uživatelé *Tajné knihy Janovy*. Psychický dualismus je oproti řecké filosofii v gnosticizmu ještě více vyostřenější kvůli postavám Archontů. Archonti stvoří smrtelného člověka z látky: „*Vzali oheň, zemi, vodu a smísili je dohromady s čtyřmi ohnivými větry.*“²⁴⁷ Tak se Člověk stane smrtelným. V *Tomášově evangeliu* Ježíš říká: „*Kdo poznal svět, našel tělo. A kdo našel tělo, svět ho není hoden. Ježíš řekl: Ten, kdo poznal svět, našel mrtvolu, a kdo našel mrtvolu, svět ho není hoden.*“²⁴⁸ *σῶμα* (*sôma*) znamená tělo, filosoficky, básnicky i gnosticky mrtvé tělo. Nabízela se podobnost se slovem *σῆμα* (*sêma*), hrob. Citát, že tělo je hrobem duše, je okřídleným rčením původem z orfických mystérií.

„(Já, _____ jehož matka je _____), který jsem byl stvořen ušlechtilou paží a neporušitelnou pravou rukou ve světě bez světla a přitom zářivým, bez duše a ještě živ nyní s duší, YEI AYI EYOIE: teď, pokud to bude tvá vůle, METERTA PHOTH (METHARTHA PHERIE, na jiném místě) YEREZATH, dej mi nesmrtelné zrození a mou původní přirozenost po současné nouzi, které na mě tlačí nesmírně.“²⁴⁹

Tato pasáž je podle Betze unikátní v celých PGM.²⁵⁰ Myslím, že nejen v PGM, ale není vůbec typická pro řecké myšlení. Žádný řecký bůh člověka nestvořil. Má totiž židovský vzor, židovský Bůh stvořil člověka. Pravá paže je symbol Boží moci. Otázkou ovšem je, který bůh zasvěcence přetvořil: Aión, Hélios nebo Mithra? Svět beze světla je

244 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ Liturgy*, s. 108.

245 *The „Mithras“ Liturgy*, 493.

246 *The „Mithras“ Liturgy*, 764.

247 *Tajná kniha Janova* (20/35)–(21/2).

248 *Tomášovo evangelium*, 80; 56. In: *Rukopisy z Nag Hammádí. 1*, Kodex VI/2 A4, kodex IX/1–3, uspořádali W. B. Oerter a Z. Vítková; [z koptských originálů přeložili a úvody a komentáři opatřili Wolf B. Oerter, Pavel Ryneš a Zuzana Vítková], s. 88–185.

249 *The „Mithras“ liturgy*, 498–504.

250 BETZ, D., H.: *The Mithras liturgy*, s. 110.

opět odkazem na psychický dualismus a pravděpodobně i stvořitelství. Slova na jiném místě naznačují, že text, který máme před sebou, byl přepsán z nějakého jiného textu.

„*Já bych chtěl spatřit nesmrtelný počátek nesmrtelným duchem, ANCHREPHRENESOYPHIRIGCH, nesmrtelnou vodu, ERONOYI PARAKOYNETH, nejpevnější vzduch, EIOAE PSENABOTH; abych mohl být zrozen znovu v myšlence, KRAOCHRAX R OIM ENARCHOMAI, a aby mohl svatý duch dýchat ve mně, NECHTHEN APOTOY NECHTHIN ARPI ETH; tak, abych mohl obdivovat svatý oheň KYPHE; abych mohl spatřit nevyzpytatelnou, děsivou vodu úsvitu...*“²⁵¹ Zasvěcenec má spatřit temnou hmotu *ἕδωρ* (*húdōr*) v propasti počátku. Má se rozložit na živly a rozpustit se v ní. Tato prvotní voda je Přírozenost, *φύσις* (*fýsis*), je to také smrtelná děloha. Mircea Eliade pokládal za základní prvek všech iniciací světa *regressus ad uterum*.²⁵² Zasvěcenec musí proniknout do břicha Velké matky Země, která ho zrodila. Tato iniciace byla obzvlášť nebezpečná. Je základem veškerých hrdinských mýtů. Eliade ovšem nepočítal s kritickým pohledem řeckých filosofů na Přírozenost, která i podle Poimandera mohla za to, že jsou lidé smrtelní. V řecké filosofii evokuje základní nerozlišený Chaos, podobný egyptskému Pravodstvu Nun.

Plútarchos uvádí jeden z několika zachovaných receptů na přípravu vykuřovadla *kyphi*.²⁵³ Tvrdil, že *kyphi* se používá na pročišťování těla a má přinést klidný spánek s živými sny. Podle Plútarcha egyptští kněží pálili vonné látky v chrámu třikrát denně: kadidlo za úsvitu, myrhu v poledne a *kyphi* za soumraku. V Mithrově liturgii je *kyphi* označen jako posvátný oheň: Jamblichos tvrdil, že: „*Jest jakési jedinečné a všeobecné účinkování božského ohně. Z vlastní síly září, proniká svou energií všechny bytosti.*“²⁵⁴

„...*a aby oživující a kolující éther mě slyšel, ARNOMETHPH; abych jej dnes já spatřil nesmrtelnýma očima*“²⁵⁵ Platón dodal ke čtveřici živlů ještě nebeský živel *éthér* (*aithér*). Platón tvrdil podle Augustina, že nebe je z ohně pravděpodobně proto, že nebeská tělesa září připomínají oheň. Autor Mithrovy liturgie si tento nebeský oheň ztotožnil s *kyphi*, kadidlem, kterým se vykuřovaly egyptské chrámy. Z étheru bylo stvořeno nebe a nacházely se v něm i nebeská tělesa. Teď se dostal do nebe, kde se

251 *The „Mithras“ liturgy*, 505–514.

252 ELIADE, Mircea: *Iniciace, rituály, tajné společnosti, mystická zrození*, s. 87–88.

253 *De Iside et Osiride*, § 80.

254 JAMBlichOS z Chalkidy: *O mystériích egyptských s dopisem Porfyriovým Anebonu Egyptanu*, IV, 3. Olomouc 1992. Přel. Jaroslav Matoušek.

255 *The „Mithras“ Liturgy*, 515–517.

setká s nejnebezpečnější částí. Do nebe ovšem může vstoupit až s pomocí dvou bytostí. Éthér = Duch svatý, vstoupí do zasvěcenosti po znovuzrození.

„*Já, narozen ze smrtelné dělohy, ale transformován obrovskou mocí a neporušitelnou pravou paží a nesmrtelným duchem Aióne, pánem ohnivých diadémů...*“ Tento výrok opakuje pouze výše zmíněné. Smrtelná děloha je přirozenost. Novinkou je upřesnění, že ohněm je Aión.

3.9.1 Role Pronoie a Psyché pro rituál znovuzrození a posvěcení

Autor hned v úvodu žádá dvě božské bytosti, aby mu byly milostivý. Dieterich přeložil milost jako „Gnade“ a Meyer i Betz jako anglické „be gracious“.²⁵⁶ „Gnade“ i „gracious“ vychází obsahově z latinského *grātia*, milost a je to překlad řeckého *cháris*. Navazuje to představu, že autor žádá nějaký dar Ducha svatého či jakéhokoliv boha, ve kterého věřil. V Mithrově liturgii se vyskytuje slovo *πρόνοια*. Betz ho překládá do angličtiny jako „providence“, prozřetelnost, Dieterich jako „Vorsehung“ se stejným významem.²⁵⁷ Domnívám se, že ani jeden překlad nevystihuje podstatu této bytosti, proto bych jméno raději nepřekládala. Domnívám se, že se jedná opravdu o božskou bytost. *πρόνοια* znamená v křesťanském kontextu Prozřetelnost Boží, Boží plán spásy, který Bůh odhalí na konci věků. V Tajné knize Janově je verš: „*Ta je první mocnost, která vznikla dříve než ony všechny – která se zjevila z jeho mysli, jež je Pronoia všeho.*“²⁵⁸ Boží mysl Pronoia se rovná Ennoie, první myšlenka a Duchu Svatému.

Další slovo četl Dieterich jako *Τύχη* (*Týché*), ostatní jako *ψυχή* (*Psyché*).²⁵⁹ Písmena jsou si podobná a text je v těchto místech špatně čitelný. Obě slova by dávala význam. Pro které se rozhodnout? *Τύχη*, latinsky *Fortuna*, je bohyně náhody, původně dobré i špatné. Albrecht Dieterich poukazyval na setkání Nerona s Tiridatem, kdy Nerona Tiridatés oslovil jako svou Moiru a Tyché.²⁶⁰ Apuleius toužil být z moci této vrtkavé dámy vysvobozen, proto se nechal zasvětit. Mystéria tu byla od toho, aby svým zasvěcencům umožnila lepší Osud. *Ψυχή* podle Merkelbacha by mohla odkazovat na světovou duši, *ψυχή κόσμου, anima mundi*.²⁶¹ Protože Pronoia je mysl, Psyché bude duše světa. Betz v tom viděl další důkaz toho, že Mithrova liturgie byla ovlivněná

256 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ Liturgy*, s. 88.

257 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ Liturgy*, s. 88.

258 *Tajná kniha Janova*, 4/29–4/32.

259 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ Liturgy*, s. 89.

260 DIETERICH, A: c. d. s. 51–52, CASSIUS DIO: *The Roman History*, 62.5.2.

261 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ Liturgy*, s. 88, Merkelbach: *Abrasax*, 3.158, s. 233.

stoicismem, neboť pro stoiky důležitá, představa světové duše opět vychází z dialogu Timaios.²⁶² Novoplatonikové učili, že se z této světové duše vydělily další individuální duše, které sestoupily do těl. Celý svět byl živou bytostí, toto byla jeho Duše. Cicero: „*lidská duše je nějak odvozená a stažena z vnějšku do sebe. Mimo lidskou duši existuje božská duše, ze které všechny duše pochází.*“²⁶³ „*Psychikové učí, že univerzum je naplněno věčnou inteligencí a myslí, lidské duše jsou tak ovlivněné kontaktem s božským. Ale když se lidé vzbudí, podléhají každodenním životu a to je odrazuje od božského, protože jsou spoutáni řetězy masa.*“²⁶⁴

Pronoia v Mithrově liturgii asi odpovídá *ἑρόν πνεύμα*²⁶⁵, který v úvodní modlitbě vstupuje do zasvěcení poté, co se *μεταγεννηθῶ*. Ne že by přímo autor použil slovo *παλιγγενεσία*, *μεταγεννηθῶ* mu však odpovídá významem. Pak se může označit za posvěceného: „*Já posvěcený mnoha svátostmi! Zatímco ve mně na krátkou dobu Svatý duch podporuje mou lidskou duši, takže můžu znovu obdržet zpět po této hořké a vytrvalé nutnosti, která tlačí dolů.*“²⁶⁶ Posvěcen se řekne řecky *χέιρε*, od *χαίρω* (*chairō*): k radosti v Boží milosti – doslovně, zažít Boží milost. V řecké ortodoxní církvi *χειροτονία* znamená ordinaci, vysvěcení. V kapitole o Duchu svatém jsem pojednala o významu Ducha svatého pro prorokování. Též bylo pojednáno o podobnosti slov duch, vzduch, princip života či duch jako něco, co působí člověku mimořádné nadání jako třeba věštění v extázi. Kromě toho také Duch svatý posvěcuje, autor Mithrovy liturgie si ho ztotožnil s nejdokonalejším živlem – étherem. Mithrova liturgie nemá ovšem trvalý účinek, jenom dočasný. Citace počítá se smrtelnou lidskou duší, která proto potřebuje na dobu rituálu podporu ducha svatého, Pronoii.

Autor v textu se hodlá dostat do *εκστασις*: „*Načerpej dechu z paprsků, třikrát tolik, jak můžeš, a uvidíš se sám zvedat a stoupat, takže se ti bude zdát, že jsi ve vzduchu.*“²⁶⁷ Tyto věty vypovídají o tom, že celou cestu do nebe podniká duše za pomoci ducha a navíc v jakémsi snovém či meditačním stavu podobném jako Cicero ve spánku nebo vypravěč v Poimandrovi. Popisuje stav těla, mysli a duše, co prostě nejde popsat slovy.

262 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ Liturgy*, s. 90.

263 CICERO: *De divinatione*, i xxxii. 68–71.

264 Tamtéž, i xlix. 109–111.

265 *The „Mithras“ Liturgy*, 510.

266 *The „Mithras“ Liturgy*, 521–525.

267 *The „Mithras“ Liturgy*, 539.

Extáze úzce souvisí s *mánia* (*μανία, θεία μανία*), které se váže k umění či původně k věštecké praxi. Do extáze se dá dostat mnoha způsoby. Jamblichos popisuje, jak se věštcí dostávali do extáze: zasvěcenci Kybelé, Sabazia nebo Korybantů používali zvuky flétny, bubnů, cymbálu. Apollónovi kněží pili zvláštní vodu, kněžky v Delfách inhalovaly výpary ze zemské pukliny nebo do nich vstupoval nějaký duch.²⁶⁸ Věřím, že vliv na lidské vnímání může kromě opojných nápojů, drog či zemských výparů mít i hudba, rytmické bouchání, umrtvování tělesných potřeb jako je hlad, žízeň či spánek, dlouhé opakování modliteb nebo meditační a dechové techniky. Zasvěcenec má provádět v Mithrově liturgii dechová cvičení: „*Pak udělej dlouhý a syčivý zvuk, a pak praskavý a řekni:*“²⁶⁹ Svoji roli zde mohlo sehrát i prozpěvování shluků samohlásek bez významu.

3.6.5 Hvězdní bohové a antinomismus či spíše antiastrologická polemika?

Ioan P. Culianu zdůrazňoval, že základem gnóze je učení o sedmi andělech, kteří soupeří o moc na nebesích. Andělé čili Archonti působí na svět strašlivou silou, která vychází z magie. Tato magie předurčuje lidské skutky a brání uskutečňovat správná rozhodnutí. Vysílají k nové duši zkaženého ducha z hvězd, který ji zotročí.²⁷⁰

„*V uvedený den a hodinu uvidíš božský řád nebes: předsedající bohy stoupající do nebe, a ustanovování dalších. Nyní se běh viditelných bohů objeví před diskem, mým otcem, v podobném duchu takzvané píšťaly, ze které pochází vítr. Kvůli tomu je uvidíš visící ze slunečního disku jako píšťalu. Uvidíš je vlající z toho předmětu na západ jako nespoutaný východní vítr. Jestliže budou připsány oblastem na východě a jiní podobně jiným oblastem. A uvidíš bohy upřeně hledět a řídit se na tebe. Takže hned dej svůj pravý prst na ústa a řekni*“²⁷¹

Gnostickou paralelu k božskému řádu z Mithrovy liturgie tvoří pojednání Eirénaia o Archontech. Archonti v čele se svým pánem Jaldabaóthem stvořili svět. Tito Archonti odpovídali podle Eirénaia sedmi dnům v týdnu: „*A tak byla Hebdomada, podle nich, dokončena... Rovněž jim dávali jména ve své lživé nauce, jako jsou například následující: ten, kdo byl první potomek matky, se nazývá Jaldabaóth; z něho*

268 JAMBlichOS z Chalkidy: *O mystériích egyptských s dopisem Porfyriovým Anebonu Egyptanu*. Olomouc 1992. Přel. Jaroslav Matoušek, s. 31.

269 *The „Mithras“ Liturgy*, 561.

270 CULIANU, Ioan P.: *Dualistické gnóze Západu*. Praha, 2008, s. 141–146.

271 *The „Mithras“ Liturgy*, 545–557.

*pocházející je jmenován Jao; další se nazývá Sabaóth; Čtvrtý se jmenoval Adoneus; pátý, Eloeus; šestý, Oreus; a sedmý a poslední ze všech, Astanphaeus.*²⁷² Tyto Archonty lze srovnat s planetárními bohy antické astrologie, jen nemají jména řeckých bohů. K tomuto přirovnání mě opravňuje následující Eirénaiova věta: „*Tvrdí navíc, že Hebdomada je sedm hvězd, které nazývají planety...*“²⁷³

Rušivým bohům se má zasvěcenec ubránit zvoláním: „*Ticho! Ticho! Ticho! Symbole živoucího, neporušitelného boha! Střez mě, Ticho!*“²⁷⁴ Pokyn *Favete linguis* byl obecně vyžadován ve výkonu každého římského náboženského rituálu.²⁷⁵ Velmi zajímavým pojmem (postavou) se vztahem k Mithrově liturgii a k mystériím obecně je *σιγή* (*Sigé*). Ve Valentinově kosmologickém systému je to téměř bohyně, která existuje s Otcem od počátku. *Sigé* je totéž co *Ennoia*, *Barbeló*, *Cháris* nebo *Pronoia*. Je to gnostický Duch svatý.

3.6.6 Aión

Nejvyšším pánem hvězd je Aión.²⁷⁶ Umí krotit hvězdy a vázat ohnivé překážky, ale pořád je svou povahou stvořen z živlů, i když vyšších: ohně a vzduchu. Škoda, že kromě toho se nedozvíme, jak vypadal fyzicky. Aión z mithreí se s lví tváří a hadím tělem celý podobal Jaldabaóthovi. Na rozdíl od Jaldabaótha Aión není slepý, žárlivý ani domýšlivý, ale podle sochy v mithraeích docela majestátní. Aión z Mitrovy liturgie je strážce, ale spíš v řeckém duchu než v gnostickém: není to až takový směšný tvor jako Jaldabaóth gnostiků, i když zaujímá stejné místo na přelomu sedmé a osmé sféry. Aión z Mithrovy liturgie spíš připomíná mladého a krásného Aióna. Nezdůrazňuje se, že by měl zvířecí hlavu. To je obvykle znak špatnosti. Úplný padouch to není, dá se modlitbou přimět, aby otevřel dveře výš. Předpokládejme proto, že je to spíš mladík se zvěrokruhem. Stejně tak se ovšem gnostici modlili k Archontům. Muselo se vědět, jak na ně. Nikdy tito nižší bohové nebyli tak mocní, aby se nedali obejít.

272 EIRÉNAIOS: *Against Heresies*. 1.30. 4.–5.

273 Tamtéž.

274 *The „Mithras“ Liturgy*, s. 560.

275 PLINIUS STARŠÍ: *Natural History*. 28, 11.

276 *Akba*, z egyptských slov *ach* a *ba* bůh věčnosti, Alexandrie BETZ, D., H.: *The „Mithras Liturgy.“* s. 160

3.6.7 Hélios

„Zdravím tě, pane, Velká Sílo, Velká Mocnosti, Králi, největší z bohů. Hélie, pane nebes a země, Bože bohů, mocný je tvůj dech, mocná je tvá síla. Pane, je-li to tvá vůle ohlas mě nejvyššímu bohu, který tě zplodil a stvořil.“²⁷⁷ Část s Héliem je pro některé komentátory Mithrovy liturgie problém. Hélios je nazýván velkým bohem a bezpochyby je to Slunce, zatímco Mithra ne. Navíc nejsou identičtí, jak by se mohlo zdát z nápisů. Mohlo by to vést i k domněnce, že jeden či druhý v rituálu nemají co dělat, protože došlo k chybě při opisování.²⁷⁸

Hélios hraje výraznou roli v magických papyrech, např. Héliovi z Mithrovy liturgie se podobá popis Héliá z PGM VII. 505–28: „Ty jsi otec znovuzrozeného Aióna ZARACHTHŌ; ty jsi otec strašné Přirozenosti Thortchophanō; ty jsi ten, kdo jsi vše smíchal a zplodil jsi bloudící hvězdy a divokost ohně AZAMACHAR ANAPHANDAŌ EREYA ANEREYA PHENPHENSŌ IGRAA; ty jsi mladý, urozený, potomek svatého chrámu, příbuzný Propasti. SKIATHI MANTŌ. A čtyři zemské základy byly otřeseny, Pane všeho, svatý Skarabe AŌ SATHREN ABRASAXIAŌAI AEŌ ĚŌA ŌAE ĪAO EY AE ĪE IE IAŌAI.“²⁷⁹

Hélios čili sluneční bůh byl v pozdní antice považován za boha stvořitele. Čím dál víc se slunce považovalo za nejvyššího boha. PGM VII. 528 – 39 prosí Héliá o vítězství: „Hélie, Hélie, slyš mě, NN, Hélie, Velký bože, který řídíš všechny věci a který dáváš život, který vládneš světu.“²⁸⁰ PGM IV 1596 – 1715: „Volám tě, největší bože, věčný pane, vládce světa, tebe, který jsi nad a pod světem, mocný vládce moře, vycházející za úsvitu, zapadající na západě. Přijď ke mně, ty, který cestuješ na větrech, Agathos Daimon...já volám tvá tajná a skrytá jména... ty jsi velký Had.“²⁸¹ Tyto magické rituály spolu s Mithrovou liturgií dokazují, že Hélios byl v pozdně helénistickém světě uznáván jako tvůrce světa. V Mithrově liturgii byl zasvěcenec synem slunečního disku.²⁸² Autor žil v Egyptě, Hélios mu mohl splývat se slunečním diskem Atonem, nejvýraznějším symbolem neviditelného boha. Ve změní *voces magicae* je v PGM VII. 505–28 možno číst jméno Abrasax. To je velice zajímavá

277 *The „Mithras“ Liturgy*, 640–645.

278 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ liturgy*. s. 99.

279 *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells (2nd ed.)*. Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986., s. 132.

280 Tamtéž, s. 132.

281 Tamtéž, s. 68.

282 *The „Mithras“ Liturgy*, s. 550.

postava. Už jsme se seznámili s gnostikem Basileidem, který ho srovnával s Mithrou a pojmenovával tak nejvyššího Boha. Toto musím trochu opravit. Abrasax je bůh stvořitel, podobný Jaldabaóthovi.

PGM XIII 1–343 obsahuje rituál k Abrasaxovi. Tento rituál má navíc výmluvný název: Tajná kniha zvaná Jedinečná či Osmá kniha Mojžíšova. Samotný Mojžíš měl v pozdní antice pověst velkého čaroděje. V zaříkávadle se říká: „*Volám tě, jenž i největší ze všech, stvořitel všeho, samozrozený, který vidíš vše a nejsi viděn. Tys dal Héliovi jeho slávu...Vše je tobě podřízeno.*“²⁸³ Rituál dále jmenuje nejvyššího boha Abrasax. Popisuje i mýthos o Abrasaxovi, který popisuje, jak vytvořil Ogdoadu smíchem. Jeho první smích vytvořil boha jménem Fos (φως, fôs světlo); jeho druhý smích rozdělil prvotní vody; jeho třetí smích vytvořil mysl (Nús); jeho čtvrtý smích vytvořil plodivou sílu; jeho pátý smích vytvořil Osud (Moirá); jeho šestý vytvořil čas; a jeho sedmý a poslední smích vytvořil Psýché a z ní vše živé (světová duše). Poté z povzdechu božského vznikl had Pýthon, který „předzvěděl všechny věci“. Bůh se ho lekl a z jeho výkřiku strachu vznikl první muž a z ozvěny výkřiku bůh Jao, „který je pán všech.“ Jao si stejně jako gnostický Jaldabaóth myslí, že je prvním bohem. Hélios je považován za obyčejného archanděla. Kromě toho také připomíná gnostika Basileida, že Abrasax je součet všech dní v roce. Celý text provází vypočítávání písmen a obzvlášť samohlásek ve *voces magicae*.

Hodnocení boha Stvořitele záviselo na tom, jak moc bylo stvoření považováno za dobré. Gnostici Stvořitele odsoudili. I v Mithrově liturgii je Hélios nejspíš stvořitel světa a otec Aióna, který je pod ním. Aión v Mithrově liturgii také nese jméno Jao a zasvěcenec ho oslovuje různě zkomolenými jmény slunečních bohů. Macrobios tvrdil, že všichni bohové jsou vlastně aspekty nejvyššího slunečního boha. Nejvyšší bůh prý nese jméno Jao.²⁸⁴ Oslovení „*Velká Sílo, Veliká Mocnosti*“ má také gnostický nádech. Údajný první gnostik Šimon Mág se nechával oslovovat „*Veliká moci*“.²⁸⁵ Gnostikové položili mezi svět a nejvyššího Boha spoustu bytostí různých řádů, nazývali je Aióny Mocnosti, Síly. Ve skutečnosti to byly nižší emanace boží. Hélios je zde pouhou emanací nejvyššího boha jménem Mithra a pravděpodobně je také tvůrcem hmotného světa. A z toho důvodu pravděpodobně připomíná zasvěcenec Héliovi, že ho Mithra

283 *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells (2nd ed.)*. Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986., s. 172–182.

284 MACROBIUS: *Saturnalia*, I. 18. 19.

285 *Skutky apoštolů* 8:9–25.

zplodil a stvořil. Na rozdíl od gnostického stvořitele není Hélios v Mithrově liturgii tak zlý a ješitný, zasvěcenec ho přece nazývá svým otcem. Ještě bych chtěla připomenout zasvěcení Héliodromus, „Slunceběh“, které bylo šestým zasvěcením v mystériích a pod ním byly všechny ostatní planety, kromě Otce, Saturna.

3.6.8 Vládci pólů

„Poté co řekneš tyto věci, přijde k nebeskému pólu a uvidíš ho, jak chodí okolo. Podívej se na něj intenzívně a udělej zvuk jako roh, stáhni svůj dech a napni své boky, polib amulet nejprve napravo a řekni: Chraň mě PROSYMERI!“ Poté, co to řekneš, uvidíš, jak se otevírají dveře, a vychází z nich sedm panen oděných v bílý len a s tvářemi kober. Jsou nazývány Osudy (Moiry). Když je uvidíš, pozdrav je tímto způsobem:

"Zdravím vás, sedm Osudů nebe, vznešené a dobré panny, svaté a společnice MINIMIRROPHOR, nejsvatější strážkyně čtyř pilířů."

„Také vyjde dalších sedm bohů, kteří mají tváře černých býků, bederní roušky ze lnu a v držení sedm zlatých korunek. To jsou takzvaní strážci pólů, ty musíš pozdravit stejným způsobem, každého jeho vlastním jménem. Zdravím vás, strážci točny, svatí a stateční mládenci, na jejichž příkaz se obrací otočná osa nebeské klenby, vás, jenž sesíláte zemětřesení, hromy a blesky proti národům bezbožných lidí, ale mně, který jsem zbožný a bohobojný, sesíláte zdraví a ostrost sluchu a zraku a klid v současných dobrých hodinách dnešního dne, ó mi páni a mocní vládnoucí bohové!“²⁸⁶

Tyto bytosti prezentují pravděpodobně nikdy nezapadající znamení. Svou podobou připomínají egyptskou bohyni Thermouthis nebo Renenutet, které měly podobu kobry. Renenutet její jméno je odvozeno od *rnnt*, to znamená Fortuna, Dobrý osud. Zasvěcenec je má pozdravit tak, jak by pozdravil strážce brány v egyptské Knize mrtvých. Pozdrav je oproti Mithrově liturgii společenský rituál, způsob komunikace. Když nepozdravíme toho, koho máme náležitým způsobem pozdravit, může se oprávněně rozzlobit. Opomenutí pozdravu může mít rozdílné následky. Vhodně podřízeným pozdravem se dají naklonit i tyto bytosti, které jinak podle své práce trestají bezbožné lidi. Že se vyskytují v párech, považují za gnostický prvek podobný *sizygum*, *hypostázím* ve dvou. Sedm je magické číslo. Obzvláště Egyptané věřili v tajnou moc jména, jak tomu nasvědčuje skutečnost, že jméno bylo dokonce složkou osobnosti.

286 The "Mithras" Liturgy, 665–690.

3.6.9 Mithra

„Nyní, když zaujmou svá místa, zde a tam, podle pořadí, podívej se do vzduchu a uvidíš blesky slétající dolů a zemětřesení a boha sestupujícího, boha nesmírně velikého, který má zářivý zjev, mladistvý vzhled, zlaté vlasy, bílou tuniku, zlatou korunu a kalhoty, ve své pravé ruce drží zlaté rameno býka. To je Medvědice, která otáčí a pohybuje nebesy podle hodin.“²⁸⁷ Podle popisu jde bezpochyby o Mithru. Mithra drží severní pól. Část s Mithrou je pravděpodobně nejvíce egyptská část textu. Paralelu se souhvězdím Medvědice bychom našli v PGM VII. 686 – 702: „*Medvědice, Medvědice, ty, která vládneš nebi a celému světu, ty, která otáčíš polem a tak kontroluješ Vesmír (BRIMO, BAUBO, MA...)*“²⁸⁸ Srovnáme si nejvyšší bohy. Mithra se podobá v Mithrově liturgii transcendentnímu Bohu, ale zdá se, že v mystériích jednal mnohem aktivněji, než třeba bůh filosofů.

Podle *Genesis* stvořil Bůh vše na počátku slovem. Brněnský religionista Milan Lyčka citoval kabalistu Gershoma Sholema: „*Podle největšího znalce židovské mystiky Gershoma Scholema tvoří dějiny židovského náboženství napětí mezi trváním na čistotě monotheistické ideje na jedné straně a živosti víry na straně druhé. V náboženstvích, která si uvědomila závratnou propast mezi božskou transcendencí a lidskou existencí, dochází k pokusům o nemožné: o její překonání. Mezi božskou vznešeností a pozemským světem se objevují zprostředkující bytosti, které mají podíl na obou odlišných světech. Židovství zná takovou bytost s omezenou působností, která funguje jako posel Boží: mal'ach, anděl. Má zvláštní „ontologický status“, ale koneckonců patří ke stvořenému světu jako člověk, a proto i jeho možnosti mají hranice: „vyřizuje“ Boží vůli, působí nepřímou, v zastoupení. Vedle toho však židovství zná i zprostředkující odraz božství, který jako jeho personifikovaná hypostáze působí ve světě přímo. Nejvýraznější takovou hypostázi v Bibli je Moudrost; je nestvořená, věčná, soupodstatná s Bohem. Jinou takovou hypostázi byl Filónův Logos. Rabínská tradice zná pak personifikaci a hypostázi Boží přítomnosti ve světě, tedy jeho imanence: šechina.“²⁸⁹ Dovolila bych si autora doplnit, že Moudrost se stala pravděpodobně vzorem pro Ducha Svatého (Ennoiu, Barbeló, Sigé, Cháris) gnostiků. Gnostikové se v hypostázích přímo vyžívali,*

287 *The „Mithras“ Liturgy*, 695–702.

288 *The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells* (2nd ed.). Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986., s. 138.

289 LYČKA, Milan: *Pojetí božství v judaismu*. (ukázka z knihy *Bůh a bohové. Pojetí božství v náboženských tradicích světa*. In: Radek Chlup, (ed.) Praha, 2004 Dostupné na http://global21.cz/vyhybka.php?str=lycka_pojeti&obor=info. [cit. 20. 4. 2016]

chtěli tak naznačit naprostou oddělenost nejvyššího Boha od světa. Pravděpodobně proto se rozdvajila i ženská postava na ctnostného panenského ducha a padlou Sofii, Moudrost, která se stala matkou Archontů.

Plótínos nabídl odlišnou verzi od biblického stvoření z *ex nihilo*, ničeho. V celé šesté Enneádě řešil podstatu Boha. Plótínos ho nazýval Jedním, Dobrem a Krásou.²⁹⁰ Učil, že je nejvyšší, zcela „transcendentní“ Jedno, které není rozděleno nebo rozlišeno. Existuje mimo všechny kategorie bytí a nebytí. Jeho Jedno nemůže být existující věc, ale není ani pouhým souhrnem všech věcí. Je před zahájením všeho bytí. Toto Jedno nestvořilo nic záměrně na rozdíl od biblického Boha. Má však potencialitu (dynamis) bez, které by nemohlo nic existovat.²⁹¹ Tento Bůh emanoval. Emanovat pochází z latinského slova emanare, což znamená vyjít ze sebe či lépe dát se poznat. Tento Bůh se dal poznat tím, že ze sebe vydal všechna jsoucna. Ten, kdo skutečně tvoří, je Nús, Světlo, Slunce. Nús (Logos, Rozum, Řád) je první emanace Jedna. Srovnával ho s Platónovým Démiurgem, Stvořitelem.²⁹² Z Nús emanovala Světová Duše, z této Duše vznikly další duše, které se touží opět sjednotit s Duší Světa, ale potřebují k tomu patřičnou gnózi, znalost. Aby se jim to podařilo, potřebují se rozpomínat na svůj počátek a k tomu je vhodné rozjímat nad krásnými věcmi, protože z Jedno je Dobro a Krása.²⁹³

Gnostický Bůh emanoval pouze do určité hranice. Nejprve emanoval bytosti, které gnostikové pojmenovali Aióny. Dali každému z nich vlastní jméno, které vystihuje vlastnost daného Aiónu. První Aión je sám dokonalý Bůh s mnoha jmény – čím více jmen, tím je Aión důležitější. Valentiniánská theogonie podle Eirénaia tvrdila: *„Tvrdí, že v neviditelných a nevyslovitelných výškách existuje určitý dokonalý, pre-existující Aión, kterého nazývají Proarché, Propator a Bythus, a popisují ho jako neviditelný a nepochopitelný. On, věčný a nezrozený, zůstával po nespočetné cykly věků v hlubokém klidu a klidovém stavu. Spolu s ním existovala Ennoia, kterou také nazývají Cháris a Sigé. Nakonec Bythus se rozhodl vydat ze sebe počátek všech věcí, a uložil tyto tvory do jeho současnice Sigé, jako když je semeno uloženo v děložce. Ona pak, po obdržení toto semene otěhotněla a porodila Nús, který byl tak podobný a rovný tomu,*

290 PLÓTÍNOS: VI. 2 Plótínos: *The Six Enneads*, translated by Stephen MacKenna and B. S. Page, 1917–1930.

291 PLÓTÍNOS: I.6. 6

292 PLÓTÍNOS: VI. 3. 4.

293 PLÓTÍNOS: VI. 2. 2–4.

kdo ho stvořil, a byl sám schopen pochopit velikost jeho otce. Tomuto Nús říkají i Monogenés, otec, a počátek všech věcí. Spolu s ním byla také stvořena Aletheia; a ti čtyři představují první jednorozené Pýthagorovy tetrády, které nazývají kořen všech věcí. Neboť prvními jsou Bythus a Sigé a pak Nús a Aletheia. A Monogenés, vnímající za jakým účelem byly stvořeny, a to i on, poslal Loga a Zoé, jsouc otec těchto všech, kteří měli přijít po něm, a počátek celého Plerómatu. Spojením Loga a Zoé vznikl Anthrópos a Ekklésiá; a tak byla vytvořena první Ogdoáda, kořen a podstata všech věcí, mezi nimi čtyři jména, viz, Bythus a Nús a Logos a Anthrópos. Každý z nich je mužskoženský, a to takto: Propátor byl sjednocený ve spolupráci se svou Ennoiou; Monogenés, který je i Nús, s Aletheí; Logos se Zoé a Anthrópos s Ekklésií.²⁹⁴

Nejpůsobivější popis gnostického Boha nabízí Tajná kniha Janova: „Monáda je monarchie, která nemá nikoho nad sebou. Ten, který je bohem a otcem všeho, je ten neviditelný, který je nade vším – jsa neporušitelností, která je čistým světlem, které nikdo nemůže okem postřehnout. On je neviditelný duch, nemá se o něm přemýšlet jako o bozích nebo něčem co je tohoto druhu. Neboť on je více než bůh, není nikdo nad ním. Není nikdo, kdo mu panuje. Není [obsažen] v ničem, vůči čemu by byl menší, zatímco vše je v něm samém. On je věčný, neboť nic nepotřebuje. On je zcela dokonalý. Nepřišel o nic, aby tím byl zcelen – ale neustále je zcela dokonalý ve světle. Je neohraničený, neboť není nikdo před ním, kdo by jej ohraničil. Je neprozkoumatelný, neboť není nikdo před ním, kdo by jej prozkoumal. Je nespátrěný, neboť jej nikdo nespátril. Je věčný, věčně jsoucí. Je nevyslovitelný, neboť jej nikdo není schopen postřehnout, aby jej vypověděl. Je nepojmenovaný, neboť není nikdo před ním, kdo by jej pojmenoval. Je dokonalost, velikost, je neposkvrněný, nezměrný rozum. Je Aión dávající Aión. Je život dávající život. Je blaženost dávající blaženost. Je poznání dávající poznání. Je dobro dávající dobro. Je milosrdenství dávající milosrdenství a spásu. Je milost dávající milost. Ne ve smyslu že ji vlastní, ale že dává nezměrné nezachytitelné světlo. Vždyť jeho Aión je nezničitelný, tichý, jsoucí v mlčení, odpočívající, dřívější než vše. On je hlava všech Aiónů – a on je ten, kdo jim dává upevnění ve své dobrotě.“²⁹⁵

294 EIRÉNAIOS: *Against Heresies*. I, 1.

295 (2/26)–(4/15) *Nag Hammadi Library II/I, Janův apokryf* (Tajná kniha Janova). Z koptského jazyka přeložil Milan Konvička, 25. listopad 2010, <http://marcion.sourceforge.net/nag-hammadi-library/tajna-kniha-janova-NH2.html>. [cit. 20. 4. 2016].

3.7 Kdo a pro koho text napsal? Perzekuce magických knih, věstců, čarodějů a mithraistů

V této poslední kapitole bych se ráda zamyslela nad tím, jak je možné, že bůh z římských mystérií hraje stěžejní roli v textu z magického papyru nalezeného v Egyptě? Víme něco o mithraismu v Egyptě? Pokusím se také vyřešit otázku autorství textu, která opět souvisí s genderem a mohla by být dalším důkazem, že mithraismus přijímal ženy. Na závěr se podíváme na konec magie a mithraismu v římské říši pod vlivem křesťanství.

Viděli jsme už v Cumontově charakteristice magických papyrů, že náboženský synkretismus v magických papyrech působil Cumontovi (a nejen jemu) problémy. Náboženský synkretismus je filozofický pojem označující splývání náboženských a kulturních prvků v jeden celek. Často přitom vznikají božstva nová, příkladem je egyptský bůh Serapis. V prvně uvedeném textu z magického papyru tak vedle sebe stojí tradiční egyptští bohové jako Isis, Thoth, Horus a vedle nich řecké spíše filosofické pojmy jako Agathos Daimon nebo Nemesis.

Moderní erfurtský religionista Jörg Rüpke odmítl jakési rozdělování podle konfesí, založené na výlučné volbě toho či onoho kultu. Tím chtěl říct, že i když „nějaké řídicí centrum“ nakáže uctívat pouze jednoho boha, lidé se tímto nařízením v praxi moc neřídí a v antice už vůbec ne. Rüpke se dále tázal, že jestliže existovalo mnoho božských bytostí a jejich kultů, jaký smysl má dále používat slovo polytheismus, což je stejně jako slova monotheismus, synkretismus či henotheismus novodobé vědecké škatulkování náboženství. I v rámci monotheistického křesťanství věřící, alespoň v jeho katolické verzi, neuctívají pouze Boha, ale i svaté, anděly...²⁹⁶ Nově proto religionistika raději hovoří o kultech.

Slovo kult je původnějším jazykovým vyjádřením toho, čemu dnes říkáme náboženství. Profesor helénistického náboženství Luther H. Martin vysvětloval, že helénistický člověk rozlišoval tři typy praxe zahrnované zpravidla pod náboženství: pietas, mystérium a gnózi (znalost). Tyto tři typy předpokládaly stejný model světa, ale zhodnocovaly ho rozdílně. Tento model světa přetrval až do novodobých astronomických objevů. Známe ho jako Ptolemaiov kosmos. Luther se vymezoval proti označení helénistického náboženství jako synkretického. Podle něj má význam jen

296 Víra ve svaté pochází už ze starověku. Katolický katechismus rozlišuje mezi *adoratio* a *veneratio*. Adoratio patří pouze Bohu, znamená klanět se, zatímco *veneratio* je určeno svatým a andělům.

v politice, kdy označuje smíchání národů v říši Alexandra Velikého. Helénistický svět z důvodu jednotného modelu světa působí velmi koherentně.²⁹⁷

Pietas znamená tradiční uctívání založené na vztazích podřadnosti. Římané o svém náboženství mluvili jako o *religio*, seznamu pravidel, které je třeba dodržovat. Teprve v císařském období, kdy se v Římské říši setkávaly velmi různé kultury a bylo třeba společné označení, začal se význam slova rozšiřovat na různá náboženství. Existovalo-li mnoho kultů, co měly společného? Jürgen Rüpke rozdělil proto kultury na veřejné a soukromé, tedy římským státem podporované a nepodporované, do kterých spadal i Mithrův kult. Rüpke neváhal do projevů římského náboženství zařadit i votivní dary, kletby a vůdů panenky.²⁹⁸

Do Rüpkeho moderního pohledu na náboženství by se daly zařadit i rituály z magických papyrů. Spadaly by tak do soukromých náboženských záležitostí člověka, který žil ve světě plném bohů. Jednoduše řečeno, když se Egyptan nechal zasvětit do Mithrových mystérií, nemuselo to nutně znamenat, že přestal uctívat tradiční egyptské bohy. Pozdně antický řecky píšící křesťanský právník a kronikář Sókratés Scholastikos sepsal kolem roku 440 řecky církevní dějiny, které pokrývají období mezi lety 305-439. Z nich se dozvídáme, že v Alexandrii bylo zničeno mithraeum, takže Mithra se do Egypta dostal.²⁹⁹

V mystériích se zasvěcovatel nazýval *mystagógos* a zasvěcovaný *mystés*. *Mystagógos* měl za úkol provést zasvěcovací rituál a před tím zřejmě i *mysta* náležitě poučit. *Mystagógos* předával *Παράδοση* (*parádosi*)³⁰⁰ – úzus; zvyklost; uzance; zvyk; bez tradice nic nejde. Při každém náboženském obřadu se musela dodržovat stanovená pravidla, které stanovili bohové, jinak rituál nefungoval. Pochybení při provádění rituálu, nebo narušení věšteckého postupu mělo za následek *vitium* („vada, nedokonalost, překážka“). Původní význam slova by mohl být „překážka.“ Souvisí pravděpodobně se slovesem *vitare*, čili „jít z cesty.“ Přídavné jméno *vitiosus* může znamenat vadný. Vyskytla-li se při rituálu chyba, jako třeba když někdo promluvil, bůh nemusel k rituálu přihlídnout. Tak se vysvětloval fakt, že ani rituály vždy nezaručují přijetí prosby bohem. V Mithrově liturgii se *Παράδοση* myslí celý rituál včetně přípravy

297 LUTHER, H. Martin: *Helénistické náboženství*, Brno, 1997, s. 4–11.

298 RÜPKE, Jörg: *Náboženství v antice*, s. 11–38. *Zaslíbení a kletba*, s. 155–167. In: *Náboženství Římanů*. Praha, 2007. Jörg Rüpke (1962) je německý klasický filolog a religionista.

299 EVAGRIUS SCHOLASTICUS: *Církevní dějiny (Teol. studie)*. Ed. a přel. Novák, J. Praha, 1991.

Dostupné na http://www.fatym.com/taf/knihy/patrol/p_cdej3.htm. [cit. 20. 4. 2016].

300 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ liturgy*, s. 92.

masti, který měl bůh prostřednictvím svého posla (archanděla) předat mystagógovi.³⁰¹ Motiv božího posla předávajícího tajnou znalost je motiv velmi podobný gnózi obecně, nejen gnosticizmu. Myslí se tím poněkud revoluční myšlenka – zasvěcovatel má tajné znalosti, které získal přímo od zdroje a nepotřebuje žádné učitele! Učitelé, myšleno tím také vykladači Zákona, měli a mají v křesťanství velkou a podstatnou roli. Dnes jejich roli převzali biskupové. Ti předávají učení apoštolů.

V Mithrově liturgii se zasvěcovaný oslovuje jako *Tékvo* (*tékno*), to znamená dítě. Je to jazykově opět velmi blízké mystériím.³⁰² Může to být syn i dcera. Pochází ze slovesa *τίκτω* (*tiktō*), které znamená zplodit, produkovat. *Τέχνη* (*techné*) označuje znalost, techniku, jak dosáhnout žádaného výsledku. Zplodit nebo stvořit má jen zdánlivě stejný význam. Historicky se vyvinulo pravděpodobně z faktu, že otec učil svého syna svému řemeslu. Když dal otec syna do učení k učiteli, oslovoval žák mistra otce. V náboženském kontextu může odkazovat na kastovní systém, kdy se znalost provádění rituálů předává pouze z otce na syna. Zde má spíš duchovní význam: nejvyšší stupeň mithraismu se jmenoval Otec a všechny nižší stupně byly jeho dětmi. Žák je tudíž něco vytvořeného, není to biologicky zplozený syn. V křesťanství se běžně užívají oslovení jako otec pro kněze, věřící jsou bratři a sestry.

Rituál v Mithrově liturgii, který máme před sebou, prošel podle Albrechta Dietericha pravděpodobně dvěma úpravami. Mám silný důvod se domnívat, že rituály v PGM byly psány na objednávku. Jen tak se dá vysvětlit časté používání zkratk N. N, které mají zastupovat jméno. Často se také objevují ujištění o zaručené účinnosti rituálu. Jako by se s takovým ujištěním lépe prodávaly. Asi obíhaly mezi více lidmi. Radislav Hošek nabízí teorii, že existovala tajná společenství theúrgů, které mělo podobně jako mysterijní kultury i různé stupně zasvěcení. Běžně praktikovali nazírání boha a podrobovali se zkouškám důvěry.³⁰³ Konkrétně v Mithrově liturgii se požaduje, aby byl zasvěcenec i případný spoluúčastník hoden důvěry a prošel zkouškami.

V našem rituálu lze odhalit dvě ruky autorů: Jednoho, který rituál vytvořil a druhého, který si rituál přizpůsobil pro svého mysta. Tento konkrétní text byl vytvořen pro ženu. Kdyby rituál napsal jeden autor, bezpochyby by si doplnil jméno své dcery, kterou oslovuje *θυγατέρα* (*thugatēr*).³⁰⁴ A opět k tomu genderu – tento zasvěcenec byla

301 *The „Mithras“ liturgy*, 476.

302 BETZ, D., H.: *The „Mithras“ liturgy*, s. 93.

303 HOŠEK, R.; DOSTÁLOVÁ, R.: c. d. s. 298.

304 *The „Mithras“ liturgy*, 478.

žena, ale zda autorem číslo jedna či dva byla také žena, nelze zjistit. Ženské čarodějnice byly v antice dobře známy, stačí vzpomenout na Kirké, Médeu nebo na čarodějnici ze Zlatého osla, která hrdinu Lucia promění v osla. V pozdní antice byla za velkou čarodějnici považována Isis. Autor číslo jedna byl pravděpodobně muž, mithraistický Otec, jak se domníval Dieterich. Papyrus obsahuje na posledním řádku úvodní modlitby písmena *αιητης*, což činí vědcům problémy, protože to není žádné známé slovo. Dieterich viděl slovo *αετός, αιετός* (*aetós*), orel.³⁰⁵ S trochou fantazie se podobá slovu *αιτών* (*aitón*) nebo *αιτητής*, žadatel, jak si myslí ostatní překladatelé.³⁰⁶

Porfyrios zanechal svědectví, že Otcům se také říkalo orlové či jestřábi.³⁰⁷ Orel je majestátní pták, který býval odznakem římských legií. Orel je také atributem sv. Jana Evangelisty. Tento symbol mu byl připsán pro vysokou teologii na začátku Janova evangelia. Oba zmínění ptáci vyletí velmi vysoko a dívají se na svět z výšky, proto mohli být vhodným symbolem pro někoho, kdo chtěl vystoupat do nebe a dívat se na vodu počátku v propasti. Kromě hlavního zasvěcence je zde i možnost, že rituál bude provádět s někým dalším, který má funkci média (*Ale jestliže chceš konzultovat předpověď užitím spoluzasvěcence...*)³⁰⁸ V PGM jsou rituály, které se mají přímo provádět ve dvou jako třeba již zmíněný rituál s chlapcem.

Dieterich si postěžoval, že žádné liturgické knihy z antiky se nezachovaly, přestože víme, že existovaly. Jediné, co se z nich dochovalo, jsou rituály z magických papyrů.³⁰⁹ Magické knihy bývaly totiž i ničeny. Populární v tomto kontextu je příběh ze Skutků apoštolských: „*Také někteří židovští zařikávači, kteří cestovali od města k městu, pokusili se užívat ke svému zaklínání jména Pána Ježíše. Nad těmi, kteří byli posedlí zlými duchy, říkali: "Zaklínáme vás Ježíšem, kterého káže Pavel. Tu člověk, v kterém byl ten zlý duch, se na ně vrhl, všechny je přemohl a tak je zřídil, že z toho domu utekli nazí a plní ran. Přicházeli i mnozí z těch, kteří uvěřili, a přede všemi vyznávali, že také oni dříve používali zaklínání. Nemálo pak těch, kteří se zabývali magií, přinesli své knihy a přede všemi je spálili. Jejich cena se odhadovala na padesát tisíc stříbrných.*“³¹⁰

305 DIETERICH, A.: c.d.s. 54. *The „Mithras“ liturgy*, 485.

306 BETZ, D., H.: s. 99, Betz ho přepsal do podoby *αιετός*, orel.

307 PORFYRIOS: *De Abstinencia*, 4, 16.

308 *The „Mithras“ liturgy*, 733.

309 Tamtéž, s. 25–29.

310 *Skutky apoštolů* 19:19.

Už před křesťanstvím existovaly zákony proti magii, prvním zákonem na území římské říše byl *Lex Cornelia de sicariis et veneficis*³¹¹. Zákon nařizuje potrestat smrtí každého, kdo by někoho otrávil (venēfica, travička) či vyvolal požár nebo tajně zabil nebo vydal křivě svědectví. Zákon byl velmi vágní. Podle něho byl obviněn i Apuleius. Jedním z mnoha obvinění bylo, že nápojem lásky přinutil bohatou ženu ke sňatku.³¹² Zákony proti magii narůstaly v křesťanské éře. Císař Constantius II. (337–361 n. l.) vydal tři zákony, které zakazovaly pohanské oběti, uzavíraly pohanské chrámy, třetí zákon zakazoval magii a věštění vůbec.³¹³ Magický papyrus s Mithrovou liturgií pochází ze čtvrtého století, proto by mohl být jeho uživatel odsouzen podle Constantinových zákonů.

Pravděpodobně by byl nepřijatelný i pro oficiální římské náboženství. Římané rozlišovali slova *superstitio* a *religio*. Podstatné je, že slova rozlišují správné chování. *Superstitio* znamená pověra. Pověra označovala nadměrnou oddanost a nadšení ve víře víc, než bylo nutné. Také označovala neregulérní náboženskou praxi, která byla v rozporu s římskými náboženskými zvyky. *Religio* oproti tomu znamenalo správně projevovanou úctu státním bohům. Taková Eleusínská mystéria stála na hranici přijatelnosti, protože se v nich konaly noční rituály, zatímco státní rituály probíhaly ve dne. Pod křesťanskou nadvládou bylo znovu definováno náboženství a pověra jako rozdíl mezi křesťanstvím, na které se hledí jako na skutečné *religio*, a pověrou neboli falešnými náboženstvími.³¹⁴

311 Text je latinsky a italsky dostupný na

https://it.wikipedia.org/wiki/Lex_Cornelia_Sull%C3%A6_de_sicariis_et_veneficis

312 APULEIUS:*Apologie*, 53, 66, 70.

313 *Codex Theodosianus*XVI, 1, 2 – nařízení, že všichni poddaní císaře mají být katolickými křesťany; XVI, 10, 2 – zrušení obětí jako *superstitia*; XVI, 10, 4 – zavření pohanských chrámů. Latinsky dostupné na <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/tituli.htm>. [cit. 20. 4. 2016]

314 BEARD Mary; NORTH John; PRICE Simon:*Religions of Rome: A History*. Díl 1. Cambridge, 1998, s. 215–217.

4. Závěr

Cílem práce bylo najít v tzv. Mithrově liturgii gnostické a mysterijní prvky. Pokládala jsem však za nutné seznámit čtenáře blíže s Mithrovým kultem a významem rumunského religionisty Mircei Eliadeho. Mircea Eliade tvrdil, že zasvěcovací rituál má navrátit zasvěcence do ideálního počátku *in illo tempore*, kdy vše bylo dokonalé. Eliade se také soustředil na roli bohyně matky v rituálu, do jejíhož lůna se musel myst rituálně dostat, aby mohl být znovu porozen v dokonalejší formě, která se blížila ideálnímu stavu. Tento rituál byl vyjadřován ponořením do vody, která nahrazovala plodovou vodu. Eliade, stejně jako jeho kolega Géorgés Dumézil, studovali archaické náboženství a moc nepočítali s vývojovým pohledem člověka na svět. Archaické společnosti znaly střed – sebe sama a velké neznámé kolem. Střed se ztotožňoval s mužem, neznámo s ženou. Ženská bohyně v Eliadeho pojetí byla cílem mysta, který se chtěl navrátit do jejího lůna.

Mithrova mystéria ovšem nevyjadřují nějaký velmi starý archaický prvek, ale výtvar pozdní antiky, proto obsahují nový pohled na svět z té doby. Eliade byl příliš ovlivněný jógou, která byla jeho hlavním zájmem. Cílem jogína je rozpustit své ego. Něco takového bylo antickému člověku cizí. Svět antického člověka byl čtyřdimenzionální, první dimenzi představoval lidský svět, druhou podsvětí, třetí nebe a čtvrtou dimenzi představoval transcendentní bůh, který stál nad celým kosmem. Tento pohled mohl vyústit u gnostiků až k silně nepřátelskému postoji vůči světu, který měl podle nich stvořit nižší stvořitel.

Gnostické obřady se svou uzavřeností podobaly mystériím a sdílely s mithraismem stejnou nauku o vzestupu duše do čtvrté dimenze. Během této cesty duše musela projít cestou, která byla umístěná na nebe. Planety představovaly sedm bran, které hlídali strážci, buď Archonti, nebo tradiční antičtí bohové. Planety v astrologii spolu se souhvězdími zvěrokruhu vytváří osud člověka. Pojetí planetárních strážců se v mystériích a gnózi liší tím, že v mystériích dělali planetární bohové jen svou práci danou řeckým konceptem Nutnosti. To znamená, že trestali člověka Osudem za jeho činy. V mystériích se dala zajistit na jednotlivých zasvěceních jejich ochrana tím, že se jim odevzdaly špatné vlastnosti, které myst za svého života nasbíral. Kdyby tak neučinil, pravděpodobně by ho čekala reinkarnace a celý proces návratu duše k počátku

by trval mnohem déle. Gnostikové se učili nazpaměť zaříkávadla, která měla Archonty přimět k poslušnosti.

Gnostikové učili, že lidské tělo stvořili zlí planetární strážci Archonti. Gnostikové a mithraisté se pravděpodobně také lišili v názoru, proč duše do světa sestupují. Gnostikové učili, že nejvyšší Bůh zachránil nedokonalé lidské androgynní stvoření tím, že mu vdechl duši a potom i ducha. Archonti ale lidskou bytost rozdělili na mužskou a ženskou a tak vznikla smrt. Mystéria učila pravděpodobně to, že bůh slunce a bohyně měsíce, která představuje velkou matku, zrodili duše do smrtelného světa. Gnostikové i mithraisté znali obřad pomazání buď křížmem, nebo medem. Právě zrození ohněm umožnilo trvalou dokonalost a nejen přechodnou jako zrození vodou. Toto druhé pomazání umožnilo získat duchovní dary a pomocí nich se dostat do čtvrté dimenze. Gnostikové kladli velký důraz na ženskou postavu Duchu Svatého, která byla buď rovná nejvyššímu Bohu, nebo stála těsně pod ním. Přinášela duchovní dary, které se získávaly posvěcením. Jedním z těchto darů mohlo být i věštění.

O věštění jde i v tzv. Mithrově liturgii. Své důležité místo zde mají jak Duše Světa (Psýché), tak Duch svatý pod gnostickým jménem Pronoia. Nejvýraznějším mysterijním prvkem číslo jedna, který se v textu objevuje, je znovuzrození mysta. Myst překoná svou smrtelnost tak, že si projde rituální smrtí, která byla součástí všech mysterijních kultů. Obrazně se o ní mluvilo jako o rozkladu na živly. Živly byly proměnlivé, a proto proměnlivost způsobovala smrt. Aby mohl myst smrti uniknout, musí zemřít, aby se mohl narodit s nesmrtelnou Duší a Duchem. Teprve s nimi může vystoupat k nejvyššímu bohu Mithrovi. V rituálu znovuzrození musí dojít k *epopteíá*, kdy myst nazírá počáteční temnou hmotu, bohyni matku. Stejný rituál byl součástí eleusínských mystérií, kdy myst mohl pohlédnout na posvátné předměty, které jinak vidět nesměl pod trestem smrti.

Druhým gnosticko – mysterijním prvkem v Mithrově liturgii, tím nejvýraznějším, je cesta do čtvrté dimenze skrz sedm planetárních bohů, Aióna a jejich tvůrce a vládce světa Héliu. Představuje antický svět, který byl stvořen emanacemi. Gnostikové a řečtí filosofové se lišili v názoru, kam až dokonalý nejvyšší bůh emanoval. Gnostikové mu vymezili striktní hranici a zbytek (hmotný svět) stvořili Archonti, podle filosofů je vše včetně hmoty, emanací nejvyššího Dobra. Božské postavy v Mithrově liturgii Aión i Hélios, jsou emanacemi nejvyššího boha jménem Mithra. Aión v Mithrově liturgii spíše připomíná mladého boha Aióna, pána zvěrokruhu,

než gnostického stvořitele. Tomu je spíše podobný Hélios, který býval v PGM identifikován s Yahwem a býval proto pokládán za stvořitele. Aión je jeho syn Jao, gnostický Archont. Možná proto myst v Mithrově liturgii zdůrazňuje, že ho zplodil nejvyšší bůh Mithra. Tím jsem narazila na třetí gnosticko – mysterijní prvek, kterým je dualismus – v Mithrově liturgii jak psychický, tak stvořitelský. S tím souvisí i postava Mithry, který v rituálu nabývá až rysy transcendentního gnostického boha.

Stejně jako gnostik musí myst v Mithrově liturgii procházet branami a naklonit si strážce bran modlitbami či spíše zařikávadly a znalostí jejich tajných jmen. Tato praxe se už vyskytuje i v *Egyptské knize mrtvých*. Stejně tak mezi egyptské motivy lze počítat i prvek, kdy se myst hodlá stát hvězdou na nebi, neboť zemřelí se v Egyptě stávali hvězdami. Do mysterijních praktik spadá i extáze či jakékoliv podobné techniky, které měly za úkol přivést mysta do jiného stavu vědomí. Pouze v jiném stavu vědomí může do zasvěcenosti vstoupit Duch svatý. Duchové podle mnoha světových tradic uvádí vybrané jedince do extatického stavu, kdy se zmocňují jejich těl a činí skrz těla různé zázraky. Mezi způsoby, jak se dostat do změněného stavu vědomí, patřila určitě hudba, rytmické opakování modliteb či dechová cvičení. Extáze by mu ovšem nebyla k ničemu, kdyby nebyl před rituálem posvěcený duchem svatým.

Nakonec bych se ráda dostala k magii. Narazila jsem na skutečnost, že definování magie dělá vědcům problémy, když se jí snaží odlišit od náboženství. Magie je především vhodnou polemikou, v případě existujících zákonů dokonce může být právně trestána. Frazerův objev sympatetické magie lze nicméně aplikovat i na Mithrovu liturgii v části, kde se nachází návod na přípravu masti a amuletu. Ovšem je nutné držet v paměti, že autor textu i jeho uživatel byli Egyptané. Našla jsem v textu spoustu magických přísad na výrobu masti, které se vztahují k nesmrtelnosti nebo ke slunečnímu bohu. Egyptské je užívání *voces magicae* a tajných jmen. PGM používaly tuto techniku proto, že v Egyptě měla velmi dlouhou tradici díky *Knize mrtvých*. V případě amuletu je podstatné zmínit ještě úlohu posvěcení: Mithrova liturgie je soukromým rituálem, nikoliv náboženským, uživatel by se podle mě vystavoval riziku, že by byl býval mohl být obviněn z přivlastňování si pravomocí státem uznaných věštců a kněží. Stát totiž svými zákony nakonec definuje, co je uznané jako náboženství a co ne, to je magie.

Na úplný závěr zhodnotím Mithrovu liturgii tak, že spolu s dalšími rituály z PGM je neocenitelným vzhledem do magických a rituálních praktik. Žádné skutečné

liturgické knihy se totiž nedochovaly. Výhodou Mithrovy liturgie je, že je obsáhlá, podrobná a dobře čitelná. Magické papyry jsou úžasným materiálem nejen pro lingvisty, historiky, religionisty, teology, ale také i pro kulturní antropology.

5. Resumé

The aim of this work was to find the gnostic and mystical motives in the text which is traditionally called as The Mithras Liturgy by the scholar Albrecht Dieterich. The text shows many similarities between gnosticism and the cult of Mithras and another greek and roman mystery cults. Firstly, it is an idea of body, soul and spirit, which are totally separated and soul can ascend to heaven to the highest god called Mithra. The soul of the initiate needs help of a sacred spirit. The spirit entered to the body and carried the soul to heaven after the ritual death - the second same motive. The cults contained secret rites where initiates submitted the ritual death to become better and deserved the eternal life after death. About ritual death was spoken as to be decomposed to elements: earth, water, air, fire, because the body and the world were composed from these elements. These greek elements changed their form, therefore the material world was mortal but heaven composed from ether was steadfast and was origin of the individual soul which descended to the body and desired to escape from this prison. The text shows the new attitude to destiny in the ancient world. Between the highest god and the mortal world existed lots of supernatural beings called gods or angels who prevented man to return to his origin. The gnostics learned how to defeat these creatures by the magical worlds or the amulets. The initiates submitted the rites to win their protection. Term „ecstasy“ is connected with Mithras Liturgy while it was necessary for the visions because the text is in fact only the set of instructions how to get a vision by the highest god Mithras. The ecstasy or the trance are necessary to get in a special condition of the body and the soul. This ecstasy gives an idea that the soul can abandon the body and ascend to the heaven. The man can become a medium or an oraculum and speak in the spirit of the oracles. The another discussed motive was the secret knowledge in the Mithras liturgy which was transferred to initiate by the angel of Mithras. The author of the text called probably himself the Father – the title of Mithras highest priest. Another common motive is the god of Sun as a Creator – not the same as the highest god, he and another lower gods in the text are the emanations of the highest god Mithra, the symbols of separation of the mortal and the immortal world. We can conclude that the text shows the world of the late antiquity which was common for mysteries, philosophy and gnostics.

6. Seznam pramenů a literatury

6.1. Seznam pramenů

1. Apuleius: *Zlatý osel*. Přel. Václav Bahník, Praha, 2002. Česky.
2. Apuleius: *Apologie*. Přel. V. Bahník, Praha, 1989. Česky.
3. Bible Písmo svaté Starého a Nového zákona. Ekumenický překlad. Přel. ekumenické komise, Praha, 1979. Česky.
4. Cicero: *De Divinatione*. Část I. With An English Translation by William Armistead Falconer. London, Cambridge, Massachusetts, 1957, s. 214-370. Latinsko-anglicky.
5. Cicero: *Somnium Scipionis*. In: Cicero: *De Republica*, With an english Translation by Clinton Walker Keyes, s. 261-283. Latinsko-anglicky.
6. Codex Theodosianus. Dostupné z http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Codex_Theod.htm. [cit. 5. 5. 2016]. Latinsko-anglicky.
7. *Corpus Hermeticum*. Přel a ed., Radek Chlup, Praha, 2007. Řecko-česky.
8. Jozef Maarten Vermaseren: *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, díl 2, 1956, Haag. Latinsko-řecko-anglicky.
9. Dio Cassius: *Roman History*. With an english translation by Earnest Cary. London, Cambridge, Massachusetts, 1953. Řecko-anglicky.
10. Diodóros Sicilský: *Library of History*. With an english translation by C. H. Odlfather. London, Cambridge, Massachusetts. Řecko-anglicky
11. Eirénaios: *Against Heresies*. Přel. Alexander Roberts, William Rambaut. Ante-Nicene Fathers, Díl. 1. Ed. Alexander Roberts, James Donaldson, A. Cleveland Coxe. Buffalo, New York, 1885. Anglicky.
12. Gaius: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Přel. J. Kincl, Plzeň, 2007. Lat. http://www.hsaugsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante05/LegesXII/leg_ta00.html [cit. 20. 4. 2016]. Latinsko-česky.
13. Geldner, Karl, F.: *Avesta, the Sacred Books of the Parsis*, Stuttgart, 1896 <http://www.avesta.org/ka/yt10.htm>. [cit. 20. 4. 2016]. Anglicky.

14. Homér: *Oddyseia*. Přel. Vaňorný, Otmar, Praha, 1967. Česky.
15. Homér: *Ilias*. Přel. Vaňorný Otmar. 3. vyd. Praha: Jan Leichter, 1942. Česky.
16. Jamblichos z Chalkidy: *O mystériích egyptských s dopisem Porfyriovým Anebonu Egyptanu*. Přel. Jaroslav Matoušek, Olomouc, 1992. Česky.
17. Jeroným: *Letter CVII, 2. To Laeta*. (A Girls education). In: *Select letters of St. Jerome*. With an english translation by F. A. Wright, London, Cambridge, 1954, s. 338-339. Řecko-anglicky.
18. Johannes Lydus: *De Mensibus*. Přel Mischa Hooker for Roger Pearse, 2013 http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Lydus/4/February*.html. [cit. 20. 4. 2016]. Latinsko-anglicky.
19. Lactantius Placidus: *Commentary on Statius' Thebaid* 1.719-20. Anglicky.
20. Macrobius: *Saturnalia*. With an english translation by Robert A. Kaster. London, Cambridge, Massachusetts, 2011. Latinsko-anglicky
21. *Nag Hammadi Library II/I*, Janův apokryf (Tajná kniha Janova). Z koptského jazyka přeložil Milan Konvička. Česky
22. Origénés: *Contro Celso*. Přel. Aristide Colonna, Turín, 1971. Italsky.
23. Pausaniás: *Cesta po Řecku II*. Přel. Helena Businská Praha, 1973. Česky.
24. *Rig Veda*, přel. Ralph T. H. Griffith, 1896 <http://www.sacred-texts.com/hin/rigveda/rv07066.htm>. [cit. 20. 4. 2016]. Anglicky.
25. Plótínos: *The Six Enneads*, translated by Stephen MacKenna and B. S. Page, 1917–1930. Anglicky.
26. Plinius Starší: *Natural History*. With an english translation by H. Rackham. London, Cambridge, Massachusetts, 1979/ PLINIUS STARŠÍ: *Kapitoly o přírodě*. Přel. František Němeček, Praha, 1974. (jen něco z celé knihy je přeložené do češtiny). Latinsko-anglicko-česky.
27. Plútarchos: *De Iside et Osiride*. In: *Plutarch's Moralia* V. s. 3-193. With an english translation Frank Cole Babbitt, London, Cambridge, Massachusetts, 1957. Řecko-anglicky.
28. Plútarchos: *Moralia. VII. Consolation to His Wife*, With an english translation Frank Cole Babbitt, London, Cambridge, Massachusetts. Řecko-anglicky.

29. Porfyrios: *On abstinence from animal food*. ed. a přel. Thomas Tylor, 1823
http://www.tertullian.org/fathers/porphyry_abstinence_01_book1.htm. [cit. 20. 4. 2016]. Řecko-anglicky.
30. Porfyrios: *Jeskyně nymf*. Přel. Jaroslav Matoušek, Olomouc, 1993. Česky.
31. Porfyrios: *Life of Pythagoras*. Přel. Kenneth Sylvan Guthrie. 1920. Řecko-anglicky.
32. Prudentius: *Crown of Martyrdom*, X. In: Prudentius Prudentius: Crown of Martyrdom. With an english translation by H. J. Thompson, London, Cambridge, Massachusetts, 1956, s. 229–304. Latinsko-anglicky.
33. Pseudo-Nonnus: *Epiphany 18 (Scholia)*: Brock, Sebastian. The Syriac Version of the Pseudo-Nonnos Mythological Scholia. Cambridge, 1971. Anglicky.
34. *Rukopisy z Nag Hammádí. 2*, Kodex VI/2 A4, kodex IX/1-3 / uspořádali W. B. Oerter a Z. Vítková; [z koptských originálů přeložili a úvody a komentáři opatřili Wolf B. Oerter, Pavel Ryneš a Zuzana Vítková]. Česky.
35. *Staroegyptská kniha mrtvých*. Přel. Břetislav Vachala, Praha, 2009.
36. Strabón: *The Geography of Strabo*. With an english translation by Horace Leonard Jones, London, Cambridge, Massachusetts, 1954. Řecko-anglicky.
37. *Sv. Justina, filosofa mučeníka, Obrana I*. K Antonínovi Piovi. In: Spisy Apoštolských otců, ed. a přel. Sušil, František, Praha, 1874. Česky.
38. Tertullianus: *Adversus Marcionem*. Ed. a přel. Ernest Evans, Knihy 1–3, Oxford, 1972.
39. Tertullianus: *Homily on Baptism. The Text ed. with introd.* Ed. a přel. Ernest Evans, London, 1964. Anglicky.
40. Tertullianus: *De praescriptione haereticorum*. Vom prinzipiellen Einspruch gegen Die Häretiker, Übersetz von Dieterich Schleyer, Turnhout, 2002. Latinsky.
41. The Greek magical papyri in translation including the Demotic spells (2nd ed.). Svazek 1. Ed. Hans Dieter Betz Chicago, 1986. Anglicky.
42. Vergilius: *Zpěvy rolnické*. Přel. Otmar Vaňorný, Praha 1995. Česky.
43. WEST, E. W.: *Sacred Books of the East, díl 5*, Oxford, 1897.
<http://www.avesta.org/mp/bundahis.html> [cit. 20. 4. 2016]. Anglicky.

6.2. Literatura

1. Beard, Mary; NORTH, John; PRICE, Simon: *Religions of Rome: A History*. Díl 1. Cambridge, 1998.
2. Beck, Roger: *Planetary Gods and Planetary Orders in the Mysteries of Mithras*. Leiden, New York, Copenhagen, 1988.
3. Betz, Hans, Dieter: *The "Mithras" Liturgy: Text, Translation, and Commentary* (Studien und Texte zum Antike und Christentum,18), Tübingen, 2003.
4. Culianu, Ioan P.: *Dualistické gnóze západu*. Praha, 2008.
5. Cumont, Franz: *The Mysteries of Mithra*. New York. 1903.
6. CUMONT, Franz: *The Oriental Religions in Roman Paganism*. Chicago, 1911.
7. Dieterich, Albrecht: *Eine Mithrasliturgie*. 2. vydání, Leipzig, 1910.
8. Dostálová, Růžena; HOŠEK, Radislav: *Antická mystéria*. Růžena Dostálová, Radislav Hošek. Vyd. 1. Praha, 1997.
9. Eliade, Mircea: *Iniciace, rituály, tajné společnosti*, Brno, 2004.
10. Eliade, Mircea: *Mýtus o věčném návratu*, Praha, 1993.
11. Eliade, Mircea: *Obrazy a symboly*. Brno, 2004.
12. Frazer, James, George: *Zlatá ratolest*. Plzeň, 2007.
13. Dumézil, Georges: *Mýty a bohové Indoevropanů*. Praha, 1997.
14. Chlup, Radek (ed.): *Bůh a bohové. Pojetí božství v náboženských tradicích světa*. Praha, 2007.
15. Hinells, John R.: "Reflections on the bull-slaying scene." s. 292. In: Hinnells, John R. (ed.): *Mithraic studies: Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies.*, 2. Díl, s. 290–312. Manchester, 1975.
16. Janák, Jiří: *Pojetí "duše" ve starém Egyptě*. In: Chlup, Radek (ed.): *Pojetí duše v náboženských tradicích světa*. Praha, 2007. Dostupné na <http://www.dharmagaia.cz/kniha/733-radek-chlup-pojeti-duse-v-nabozenskyh-tradicich-sveta/text/1549-jiri-janak-pojeti-duse-ve-starem-egypte> [cit. 21. 1. 2016].
17. Lyčka, Milan: *Pojetí božství v judaismu*. In: R. Chlup (ed.), *Bůh a bohové: Pojetí božství v náboženských tradicích světa*. Praha, 2004.

18. Clauss, Manfred: *The Roman Cult of Mithras*. New York, 2000.
19. Luther, Martin, H.: *Helénistická náboženství*. Brno, 1997.
20. Mauss, Marcel: *A General Theory of Magic*. London, 1972.
21. Merkelbach, Reinhold: *Mithras. ein persisch-römischer Mysterienkult*. Weinheim, 1994.
22. Meyer, M.: *The "Mithras" Liturgy*. Dostupné na <http://hermetic.com/pgm/mithras-liturgy.html> [cit. 20. 4. 2016]
23. Rüpke, Jörg: *Náboženství Římanů*. Praha, 2007.
24. *Správný přístup k Mariánským zjevením*. <http://www.rkc-stetsko.tode.cz/spravny-pristup-k-marianskym-zjevenim/>, [cit. 20. 4. 2016].
25. Turcan, Robert: *Mithra a mithraismus*. Praha, 2004.
26. Ulansey, David: *The Origins of the Mithraic Mysteries: Cosmology and Salvation in the Ancient World*. Oxford, 1989.
27. Urbanová, Daniela: *Latinské proklínací tabulky na území římského impéria*. Brno, 2014.
28. Vermaseren, Jozef Maarten.; ESSEN, C. C. Van: *The Excavations in the Mithraeum of the Church of Santa Prisca on the Aventine*, Leiden, 1965.
29. Vermaseren, Jozef Maarten: *Mithriaca II: the Mithraeum at Ponza*. Leiden, 1974.
30. Vermaseren, Jozef Maarten: *Mithriaca at III. The Mithraeum Marino*, Leiden, 1982.
31. VERMASEREN, Jozef Maarten: *Mithras: The Secret God*. London, 1959.
32. http://www.katolik.cz/codelatkdyz/krest_uvod.asp [cit. 20. 4. 2016].
33. *Zprostředkování: Co říká Bůh o věštění?* <http://www.bibleinfo.cz/questions/736.html> [cit. 20. 4. 2016].

7. Přílohy

Obrázek 1, 2, 3

Obr.4+5, 6+7, 8+9

Fig. 57 - Mon. 187

Fig. 58 - Mon. 188

Fig. 59 - Mon. 191

Fig. 61 - Mon. 194

Fig. 60 - Mon. 193

Obrázek 10+11, 12+14, 13

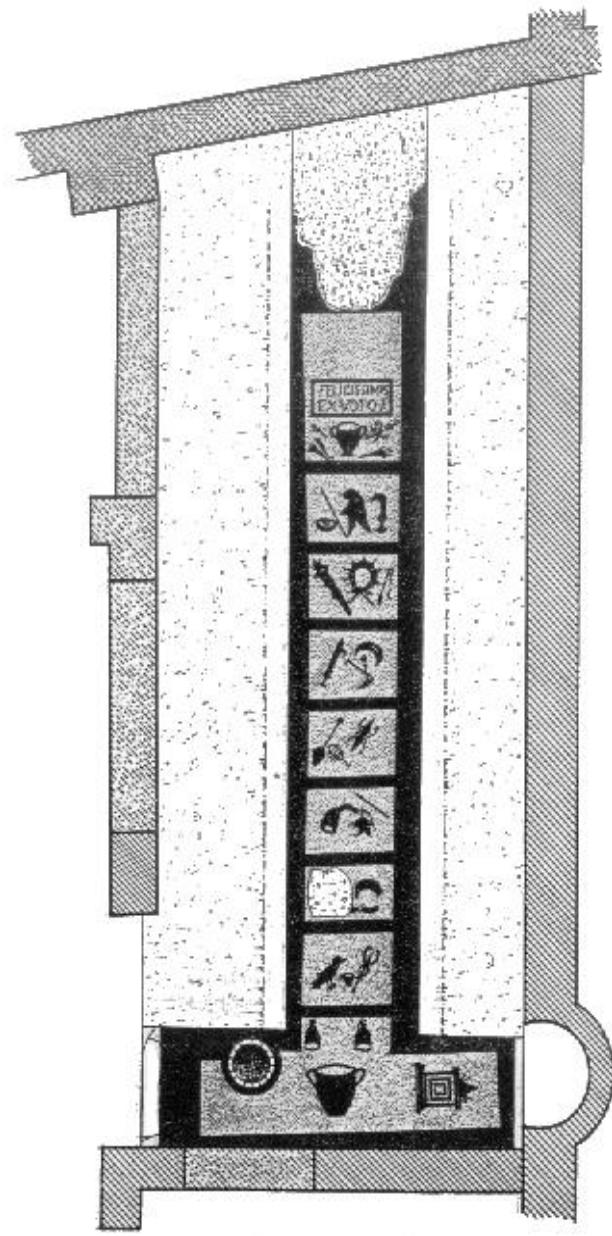
Fig. 2 – Mon. 11

THE HUNTING SCENE FROM THE SIDE WALL OF THE MITHRÆUM

Obrázek 15+16, 17+18, 19

Obrázek 20 (2x), 21+22

Seznam obrázků:

1. CIMRM 389
2. VERMASEREN, M. J.: Mithriaca III Mithraeum at Marino, Leiden, 1982.
3. CIMRM 593
4. CIMRM 312
5. CIMRM 834
6. CIMRM 695
7. CIMRM 777
8. CIMRM Supplement - Mithraeum. S.Stephano Rotondo / Castra Peregrinorum, Rome.
9. CIMRM 860
10. ,CIMRM 187 Zasněcovací rituál
11. CIMRM 188 Zasněcovací rituál
12. CIMRM 191 Zasněcovací rituál
13. CIMRM 193 Zasněcovací rituál
14. CIMRM 194 Zasněcovací rituál
15. CIMRM 12
16. CIMRM 30, reliéf z Nemrút Dag, ukazuje, krále Antiocha III. s Kommagéné s Mithrou
17. CIMRM 49
18. CIMRM 52
19. CIMRM 338, mithraeum pod svatým Klementem, Řím
20. Fotky mitreo di Felicissimo, Ostia Antica,
<http://www.ostia-antica.org/regio5/9/9-1.htm>, 4. 5. 2016
21. Vermaseren, Jozef, Maarten: Mithriaca II: the Mithraeum at Ponza. Leiden, 1974
22. CIMRM 1896

Nálezy dokumentoval Jozef Maarten Vermaseren v *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, díl 1, 1956, Haag nebo v některých jeho četných dalších prací, které jsou v textu zmíněny. Fotografie pocházejí ze stránky:

http://www.tertullian.org/rpearse/mithras/display.php?page=selected_monuments,

[cit. 4. 5. 2016]